Arman
阿尔曼

ئارمان شان- شەرپى

ئارمان

شىنجاڭنىڭ داڭلىق تاۋار ماركىسى بولۇپ بېكىتىلدى

ئارمان شىركىتى ۋە ئارمان يۈرۈشلۈك مەھسۇلاتلىرى

- ISO-9001 خەلقئارالىق سۈپەت تەكشۈرۈش ئۆتكىلىدىن ئۆتكەن شىركەت
- جۇڭگو يېشىل يېمەكلىك تەرەققىيات مەركىزى تەكشۈرۈپ بېكىتكەن مەھسۇلات
- شىنجاڭنىڭ داڭلىق تاۋار ماركىسى
- ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىكىنى كەسىپلەشتۈرۈشتىكى باشلامچى كارخانا
- ئاپتونوم رايونلۇق سۈپەت تەكشۈرۈش ئىدارىسى سۈپىتىنى بېكىتكەن مەھسۇلات
- ئاپتونوم رايونلۇق ئىستېمالچىلار جەمئىيىتى تەۋسىيە قىلغان مەھسۇلات

مراس

قوش ئايلىق ژۇرنال 2003 ـ يىل 4 ـ سان

كۆكتىن تامدۇق، يەردىن ئۈندۇق

«غايىۋى شەھەر»لەردىن «زامانىۋى شەھەر»لەرگىچە..................................
.... ئەسەت سۇلايمان ئۇيغار (1)

مەركىزىي ئاسىيا قۇرغاق رايونلىرىدا شەھەر كۆكەرتىشنى سىجىل تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئېكولوگىيىلىك ئاساسلىرى ھەققىدە تەتقىقات ....
.... ئۈمىت خالىق (5)

«ئەتىكى قۇيرۇقتىن بۈگۈنكى ئۆپكە ئەلا»مۇ ...... مۇختار مۇھەممەد (12)

كەچمىش ـ كەچۈرمىشلەر

پىرىزىخان موماي .... زۇنۇن قادىرى (19)

گۈزەللىك ئۈندۈر، توققۇزى توندۇر

ئۇيغۇرلاردا سەرگەزچىلىك..(24)

گەپنىڭ تېگىدە گەپ بار

ئەقىل كۆرسە، كۆز كۆرەر .... ۋاھىتجان غوپۇر (75)

ئىللەت تۈزەلمىگۈچە، مىللەت تۈزەلمەس

يامان تۈزەلمىگۈچە، زامان تۈزەلمەس.......يۈسۈپجان ئەلى ئىسلامى (27)

(ئومۇمىي 78 ـ سان)

باش مۇھەررىر:
يۈسۈپ ئىسھاق

تەھرىرات باشلىقى:
بەختىيار باھاۋۇدۇن

جاۋابكار مۇھەررىر:
مۇختار مۇھەممەد

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى. ش ئۇ ئا ر خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى نەشر قىلدى.

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى باسما ئىشلىرى مەركىزىدە بېسىلدى.

ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ.

جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ.

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇرى: CN65－ 1130 / I
خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004－ 3829

ۋاكالەت نومۇرى: 60 ـ 58
باھاسى: 4.00 يۈەن

ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

قىيادىكى ئۇۋچىنىڭ نالە - زارى .... چ. ئايتماتوف. م. چاقانوف (39)
پروپ ۋە ئۇنىڭ چۆچەكلەر مورفولوگىيىسى نەزەرىيىسى ....
.... مۇناجىدىن مۇنۇر (71)

ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا

ئەدىبلەرنىڭ تىلى .... (49)
«ھەمراھ» قويۇپ بېرىشكە مەنمۇ ياردەملەشكەن................ (50)
فېلىيەتونچىلار .... (53)
باتۇرلۇق كۈيى .... (55)
99 ئالتۇن تەڭگە .... (58)
ئانىنىڭ پۇتى .... (60)
بالام، خەت يېزىشنى ئۇنۇتما..................................... (76)

قانۇنسىز ئەل بولماس

قانۇننىڭ چاقىرىقى.................................. م. مۇھەممەد (62)

ساقلىقىڭ - شاھلىقىڭ

ساغلاملىق - بىباھا .... (65)

شەيتان بەت .... (78)

مۇشتەرى بولۇڭ

ژۇرنىلىمىزغا ھەر قايسى جاي-لاردىكى پوچتىخانىلار ۋە تەھرىر بۆلۈمىمىز ئارقىلىق ھەرقانداق چاغدا مۇشتەرى بولغىلى بولىدۇ.

ئەسەر ئەۋەتىڭ

ئادرېسىمىز: ئۈرۈمچى شەھرى دوستلۇق جەنۇبىي يولى 22-نومۇر. بۆلۈمىمىزگە ئەۋەتىلگەن ئەسەرلەر قايتۇرۇلمايدۇ. ئادرېسىڭىزنى، كىملىك نومۇرىڭىزنى ئەسەر كەينىگە قوشۇپ يېزىشنى ئۇنتۇماڭ.

قەدەم تەشرىپ قىلىڭ

ئورنىمىز: ئۈرۈمچى شەھرى دوستلۇق جەنۇبىي يولى 22 - نومۇر (ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ 14 - قەۋىتىدە)

تېلېفون: 0991 — 4554017
پوچتا نومۇرى: 830001

编辑:《美拉斯》编辑部 出版: 新疆维吾尔自治区民间文艺家协会 (乌市友好南路 22 号文联 14 层) 电话: 4554017 印刷: 新疆日报社印务中心 发行: 乌鲁木齐邮局 订阅: 全国各地邮局 国内统一刊号: CN65-1130/I 国外统一刊号: ISSN1004-3829 邮编: 830001 代号: 58-60 定价: 4.00元

«مىراس» ژۇرنىلىدىكى مۇھەررىرلەر ئوقۇرمەنلەرگە قىزغىن سالام يوللايدۇ!

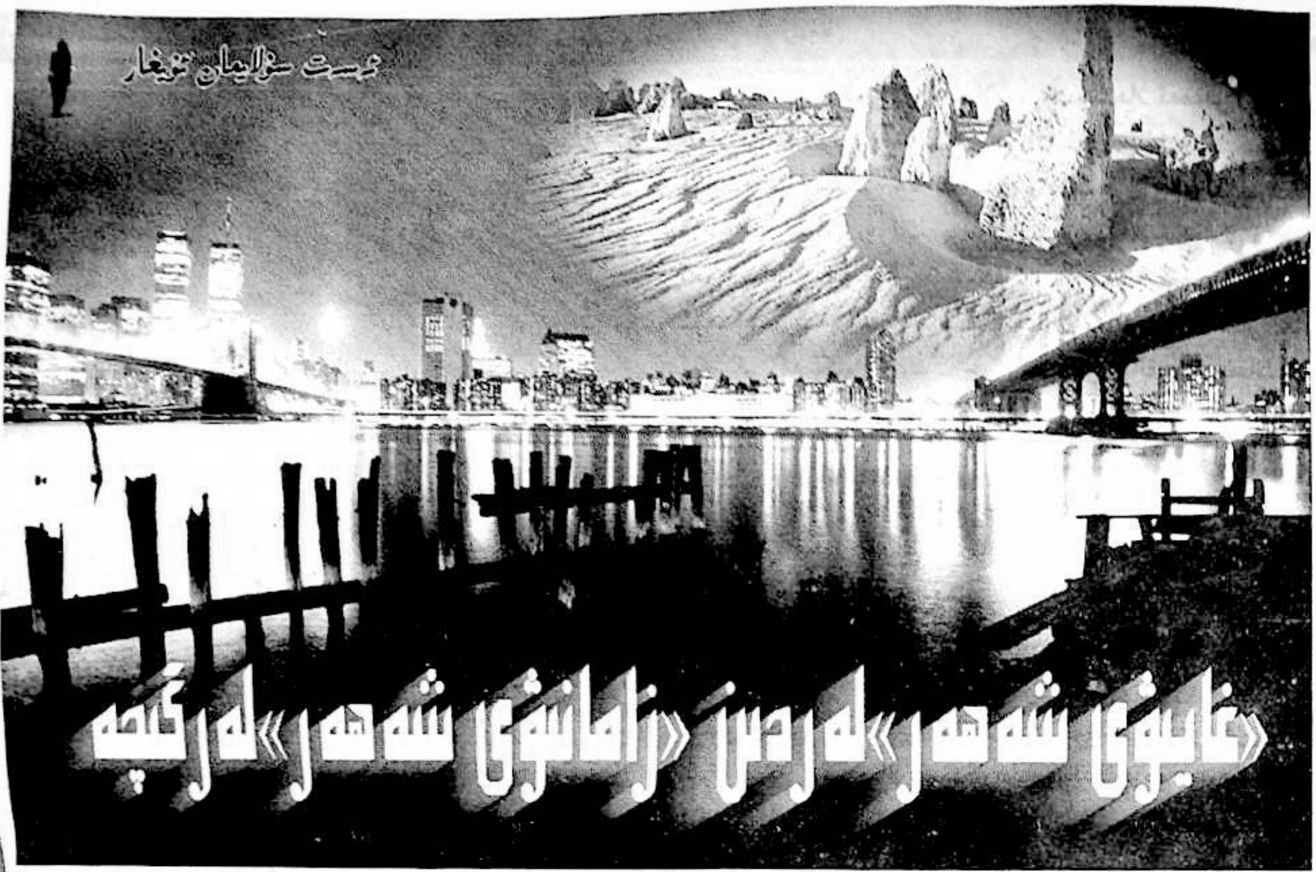

MIRAS

——دوكتور ئۇمىت خالىقنىڭ «مەركىزىي ئاسىيا قۇرغاق رايونلىرىدا بوستانلىق شەھەرلىرىنى سىجىل كۆكەرتىشنىڭ ئېكولوگىيىلىك ئاساسلىرى ھەققىدە تەتقىقات» ناملىق زور ھەجىملىك ئىلمىي ئەمگىكى ھەققىدە

1

بۇ يىل ئەتىيازنىڭ تازا سوغۇق كۈنلىرى ئىدى. ئۆ-رۈمچىدە قارا قىشنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى داۋام قىلىۋاتاتتى. كىتاب كۆرۈپ ئولتۇرسام تېلېفون تۇيۇقسىز جىرىڭلاپ كەتتى. مەن دەرھال تۇرۇپكىنى قولۇمغا ئالدىم:

——ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! ئىسمىم ئۇمىت خالىق، گېرمانىيە بېرلىندىن تېلېفون قىلىۋاتىمەن. سىز بەلكىم مېنى تونۇماسلىقىڭىز مۇمكىن. مەن بېرلىن پەن-تېخنىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا دوكتورلۇق ئوقۇشۇمنى تاماملىدىم. دوك-تورلۇق ماقالەم بىر كىتاب بولدى. يېقىندا نەشر قىلىنىش ئالدىدا تۇرىدۇ. كىتابنىڭ ئالدىغا ئىنگلىزچە، خەنزۇچە ئاساسىي مەزمۇنىنى تەييارلىدىم. ئۆز ئانا تىلىمىزدا كى-رىش سۆز بېرىشنى ئويلىدىم. خەلقىمىزمۇ بۇ ئەمگىكىم-دىن خەۋەر تاپسۇن، دەپ ئارزۇ قىلدىم. لېكىن ئۆزۈم تەييارلىغان ئۇيغۇرچە ئاساسىي مەزمۇننىڭ تىلى، ئىپادى-لەش كۈچى ۋە گۈزەللىكى ئۆزۈمگە يارىمايۋاتىدۇ. مەن سىزنىڭ كىتابلىرىڭىزنى ۋە بوستانلىق مەدەنىيىتى ھەققى-دىكى ماقالىلىرىڭىزنى كۆرگەن. سىزنى مېنىڭ بۇ ئەمگە-كىمنىڭ قىممىتىنى چۈشىنىدۇ، دەپ ئويلايمەن. شۇڭلاشقا مۇمكىن بولسا، كىتابىمنىڭ ئالدىغا تەييارلىغان ئۇيغۇرچە ئاساسىي مەزمۇننىڭ تېكىستىنى سىزگە ئەۋەتىپ بەرسەم، سىز ۋاقىت چىقىرىپ، سۆز-جۈملىلىرىنى تۈزىتىپ، ئۆل-چەملىك ھالەتكە كەلتۈرۈپ بەرگەن بولسىڭىز!...

——بولىدۇ، خاتىرجەم بولۇڭ، سىزنى تەبرىكلەيمەن، مەن كۆچۈمنىڭ يېتىشىچە تىرىشىپ كۆرەي!——دېدىم ئۇ-نىڭغا جاۋابەن.

سۆزىمىز 15 مىنۇتچە داۋام قىلدى. تېلېفوننى قويغان-دىن كېيىن ئويلىنىپ قالدىم: يېقىنقى يىللاردىن بۇيان چەت ئەللەردىكى كۆپلىگەن ئۇنىۋېرسىتېت ۋە ئاكادېمى-يىلەردە تەبىئىي پەن ساھەسىدە بىر مۇنچە ئۇيغۇر دوك-تورلىرىمىز يېتىشىپ چىقتى. ئۇلارنىڭ تەتقىقات نىشانى مېدىتسىنا، ئاتوم فىزىكىسى، ماتېماتىكا، دورىگەرلىك،

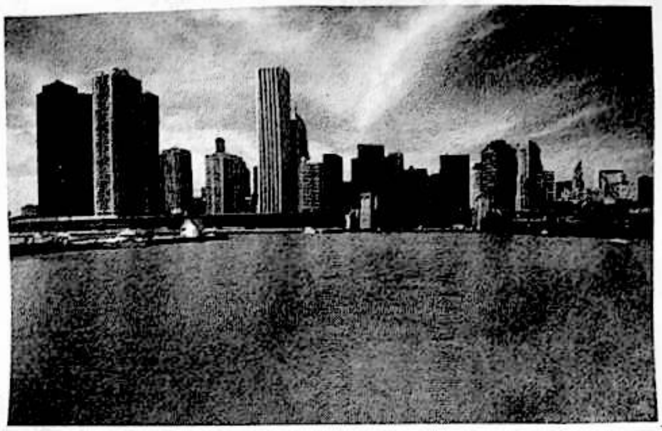

قۇرۇلۇش ـ ماتېرىيالچىلىق، يىراقتىن سېزىش، سۇ ئىشلىرى، بىئولوگىيە، تەبىئىي جۇغراپىيە قاتارلىق تەبىئەت پەنلىرىنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىگە چېتىلماقتا. ئەپسۇسكى، ئۇلارنىڭ بۇ ساھەلەردىكى تەتقىقات نەتىجىلىرى خەنزۇ، ئىنگلىز، ياپون، گېرمان، فرانسۇز، رۇس قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ تىللىرىدا يورۇقلۇققا چىققان بولۇپ، خەلقىمىز تاھازىرغىچە بۇ تەتقىقاتلارنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەردار بولغىنى يوق. دوكتور ئۇمىت خالىقنىڭ گېرمان تىلىدا نەشر قىلىنىش ئالدىدا تۇرغان دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيىسىنىڭ ئالدىغا ئۇيغۇر تىلىدا كىرىش سۆز بېرىشىنىڭ ئۆزى بىر ياخشى باشلىنىش، چۈنكى ئانا تىلىمىز تېخى تەبىئىي پەن مەسىلىلىرى ۋە تەتقىقات جەريانلىرىنى ئىزاھلاش ۋە ئىپادىلەش كۈچىنى يوقاتقىنى يوق. ئۇنىڭ يۇرتىمىزنىڭ جەنۇبىي بۆلىكى بولغان تارىم ئويمانلىقىدىكى بوستانلىقلارنىڭ ئېكولوگىيىلىك مۇھىتىغا بېغىشلانغان بۇ يىرىك ئىلمىي ئەمگىكىنىڭ يورۇقلۇققا چىقىشىنى قوللاش كېرەك! مەركىزىي ئاسىيا چوڭقۇرلۇقىغا مۆكۈنۈپ ياتقان تارىم ئويمانلىقىنىڭ جىددىي ئېكولوگىيە مەسىلىلىرىنى خەلقئارا ئىلىم ساھەسىنىڭ مۇھاكىمىسىگە ئېلىپ چىققان ھەمدە ئۇنىڭ مېغىزىنى ئانا تىلىنىڭ ئىمكانىيىتى ئارقىلىق ئۆز خەلقىگە قايتۇرۇپ بەرمەكچى بولغان بۇ روھنى قەدىرلەش كېرەك!...

ئۇمىد ئەپەندى كىتابىنىڭ ئۇيغۇرچە مەزمۇنىنى كومپيۇتېر تورى ئارقىلىق ماڭا ئەۋەتىپ بەردى. مەن ئۇنى ئوقۇغانسېرى مەزكۇر تېمىنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى ھېس قىلدىم. كىتابتىكى بەزى مەسىلىلەر ھەقىقەتەنمۇ كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالاتتى. ئاپتور ئەسەرنى نوقۇل قۇرغاق رايون جۇغراپىيىسىدىكى ئىنچىكە ئانالىز ئۇسۇللىرى ۋە ھەر خىل پارامېنتلار نۇقتىسىدىلا ئەمەس، بەلكى يەنە تارىم ئويمانلىقىدىكى بوستانلىق مەدەنىيىتىنىڭ ئىچكى قانۇنىيىتى ۋە بۇ يەردە ياشىغۇچى يەرلىكلەرنىڭ ئالاھىدە مىللىي فولكلور مەدەنىيىتى نۇقتىسىدىنمۇ مۇھاكىمە قىلىدۇ. بۇ ھال كىشىگە ئاپتورنىڭ ئىلگىرى بىز كۆنۈككەن تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ قاتمال ھالەتتىكى كەسكىن چەك ـ چېگرىسىدىن ھالقىپ چىققانلىقىنى، پەنلەر ئارا دىئالوگلارنىڭ يۈز بېرىۋاتقانلىقىنى ئەسلىتىدۇ.

بىرقانچە كۈن ۋاقىت چىقىرىپ ئۇمىت ئەپەندىنىڭ تېزىسىنى تىل جەھەتتىن قايتا ئىشلىدىم. لېكىن مېنى ھەيران قالدۇرغىنى شۇكى، ئۇمىت ئەپەندى پۈتۈن كىتابىنى گېرمان تىلىدا يېزىپ تاماملاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆز ئانا تىلىدىكى ئىپادىلەش قابىلىيىتى خېلىلا يۇقىرى ئىدى. مەن ھېچقانچە كۈچىمەيلا ئۇنىڭ ئۇيغۇرچە تېزىسىغا قاش ـ كىرپىك قوندۇرغان بولدۇم. بۇ جەرياندا تېلېفون ئارقىلىق بۇ تېما ھەققىدە كۆپ سۆزلەشتۇق. ھەتتا بىز شۇغۇللىنىۋاتقان كەسىپلەردىكى كەسكىن پەن ئايرىمىسىغا قارىماي، قانچە سۆزلەشكەنسېرى شۇنچە كۆپ ئورتاق تىلغا ئىگە بولدۇق.

مەن ئۇيغۇرچە تېزىسنىڭ ئاخىرقى تەھرىرلىكىنى بېكىتىپ، يەنە تور ئارقىلىق ئۇمىت خالىققا ئەۋەتىپ بەردىم. بۇ يىل 5 ـ ئاينىڭ ئىچىدە ئۇمىت ئەپەندى گېرمانىيىدە رەسمىي نەشردىن چىققان كىتابىنىڭ بىر نۇسخىسىنى پوچتا ئارقىلىق بېيجىڭدىكى ئادرېسىمغا ئەۋەتىپ بەردى.

بۇ يىرىك ئىلمىي ئەسەر ئاخىرى تارىم ئويمانلىقىدىن يىراق بىر جايدا—بۇنىڭدىن يۈز نەچچە يىللار ئىلگىرى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جۇغراپىيىسىگە قىزىققان مەشھۇر ئەرباب، بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ف. ۋون رېچخوفېن (1833—1905) نىڭ يۇرتىدا ئۇيغۇرچە كىرىش سۆز بىلەن گېرمان تىلىدا يورۇقلۇققا چىققانىدى.

2

تارىم ئويمانلىقىنىڭ قوقاستەك تىنىپ كەتكەن چوڭقۇرلۇقلىرىدا ئەسىرلەر بويى كارۋانلارنى ئۆز مەنزىلىگە چاقىرىپ كەلگەن كۆپلىگەن غايىۋى شەھەرلەر بار ئىدى. ئۇلارنىڭ خارابىلىرى ھېلىھەم رىۋايەتلەرگە كۆمۈلۈپ ياتماقتا. «خورازلار چىللاپ، ئىتلار قاۋاپ» تۇرىدىغان بۇ غايىۋى شەھەرلەرنىڭ قاچانلاردا قۇم ئاستىغا غەرق

بولغانلىقىنى ھېچكىم ئېيتىپ بېرەلمەيدۇ. شەھرى كېتىك، شەھرى دەقيانۇس، پىشامشان، كرورەن... قايسىدۇر بىر شەھەرلەرنىڭ ناملىرى ھەتتا كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپمۇ كەتتى.

لوپنۇر ۋادىسىدىكى مىرەندىن ئۆگزىگە چىققان خوراز شۇ ماڭغان پېتىچە يەرگە چۈشمەي يەركەنگە يېتىپ بارالايدىغان بۇ ئۇزاق يېشىللىق لىنىيىسىدىكى كۆپلىگەن غايىۋى شەھەرلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى قۇم ئاستىغا غەرق بولدى.

شۇنداق، ئۆتمۈشتىكى غايىۋى شەھەرلەر غايىب بولدى.

ئەمما ئىنسان تۈركۈملىرىنىڭ نەسلى ئۈزۈلۈپ قالمىدى.

تارىم گىرۋەكلىرىدە يېڭى شەھەرلەر بىنا قىلىندى.

بوستانلىقلاردا ئەۋلادمۇئەۋلاد ياشاپ كەلگەن ئاشۇ ئىسسىق مىزاجلىق كىشىلەر بۇ يەرنىڭ ناچار تەبىئىي مۇھىتىدا ئۆزىنىڭ ياشاش شارائىتىنى قانداق ساقلاش ۋە داۋاملاشتۇرۇشنى ئۆگەندى. ئۇلار ئەزەلدىن بۇ يەرنى تاشلاپ يىراقلارغا كېتىشنى ئويلاپ باقمىدى. چۈنكى ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بۇ قۇم تۇپراق ئۈچۈن تۇغۇلغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى، بۇ زېمىنمۇ ئەزەلدىن ئۇلارنى يات كۆرۈپ باقمىدى. چۈنكى باشقا ھېچبىر ئىنسان بۇ يەرنى ئۇلارچىلىك سۆيۈپ باققان ئەمەس ئىدى.

بوستانلىق ئاھالىلىرى ئۈچۈن قۇم - بورانلارنىڭ تەھدىتى، بوستانلىقلارنىڭ غايىب بولۇشى، ئەگىز - كەلكۈنلەرنىڭ زەربىسى، دەريا - تاراملارنىڭ ئورۇن يۆتكىشى تەبىئەتنىڭ نورمال قانۇنىيەتلىرىدىن ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە تايىنىپ، ئەمگەكچان ئىككى قولى ئارقىلىق تەبىئەتنىڭ شاش تىزگىنىنى قايسى تەرەپكە بۇراشنى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە تەبىئەتنىڭ خەير - ئېھسانلىرىدىن قانداق پايدىلىنىشنى ئوبدان بىلەتتى.

ئۇلار تەبىئەتنى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھى بولغان ئىنسانىنى ھاۋا، سۇ، تۇپراق ۋە ئوتتىن ئىبارەت تۆت تادۇنىڭ بىرلىكىدە كۆزىتەتتى. ئۇلارنىڭ نەزەرىدە ئىنسان تەبىئەتنىڭ بىر قىسمى، شۇنداقلا تەبىئەتمۇ ئىنساننىڭ بىر قىسمى ئىدى. شۇڭا ئۇلار تاغلارنى، دەريالارنى، قۇملۇقلارنى، تۇغراقلىقلارنى، ھايۋانات، ئۇچار قۇشلارنى سۆيەتتى. تەبىئەت بىلەن ئۆزلىرىنىڭ قايناق ۋۇجۇدىنىڭ ئىچكى بىرلىكىدە مەۋجۇتلۇقىنىڭ سېھرىي كۈچىنى ھېس قىلاتتى.

ئۇلارنىڭ ئوتوپىيىلىك شەھەرلىرى تەكلىماكاندىكى ئىنسان تۈركۈملىرى بىلەن تەبىئەت دۇنياسىنىڭ غايىۋى بىرلىكىدە بىنا قىلىندى. ئاقباش تاغلار، ئەزىم دەريالار، بىپايان قۇملۇقلار ۋە يېشىل بوستانلىقلارنىڭ ئىچكى مۇۋازىنىتى غايىۋى شەھەرلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى كاپالەتلەندۈردى.

بوستانلىقلار سۇغا چىداملىق، ئەي بولۇشى ئاسان، تۇپراقنى تۇتۇپ تۇرۇشى ياخشى بولغان دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈك تۈرلىرىنى تاللاپ چىقتى. قۇرغاق رايونلارغا ماس كېلىدىغان شىرنىلىك مېۋە دەرەخلىرى بوستانلىقلارنىڭ تۇرمۇشىغا باياشادلىق بەخش ئەتتى. كىشىلەر ئۆي سېلىشتىن بۇرۇن دەل - دەرەخ تىكىدىغان ئەنئەنىنى ئەۋلادمۇئەۋلاد داۋاملاشتۇردى. باغ - ۋارانلىق ھويلا - ئارام مەدەنىيىتى—بوستانلىق شەھەرلىرىنىڭ تىپىك ئائىلىۋى تۇرمۇشىنىڭ يادروسىغا ئايلاندى. دەل - دەرەخلەرنى كېسىش خۇددى ئىنساننىڭ پۇت - قولىنى كەسكەندەكلا گۇناھلىق قىلمىش ھېسابلاندى.

قۇملۇقلاردىكى بوستانلىق مەدەنىيىتى ئەنە شۇنداق يارىتىلدى.

قەدىمكى بوستانلىقلاردىكى غايىۋى شەھەرلەر ئەنە شۇنداق بەرپا قىلىندى.

غايىۋى شەھەرلەردىكى ئىجتىمائىي ھايات ئەنە شۇنداق داۋاملىشىپ كەلدى.

3

20 - ئەسىرنىڭ شىددەتلىك رىقابىتى ھەممە نەرسىلەرنى ئۆزگەرتىۋەتتى. ئىنسانلار ئۇزاق مۇددەتلىك تۇرغۇنلۇقتىن كېيىن، 20 - ئەسىرنىڭ شاۋقۇن - سۈرەنلىرى ئىچىدە يەر شارىدىن ھېسسىيات ۋە رومانتىكىنىڭ غايىب بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشتى. غايىۋى شەھەرلەرنىڭ غايىۋى رىۋايەتلىرىمۇ ئەقىل تەگرىسى ئىنسانلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا باشلىغان ئاشۇ كۈندىن باشلاپ ئۆز سېھرىي كۈچىنى يوقاتتى.

يىپەك يولىنى بويلاپ زور كۆلەملىك قايتا قۇرۇش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. ئىلگىرىكى غايىۋى شەھەرلەر ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى مەنىدىكى «زامانىۋى شەھەر» بەرپا قىلىش پىلانى ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى. ئاستانە بېيجىڭ، داڭلىق مەركىزىي شەھەر شاڭخەي ۋە دېڭىز بويىدىكى باشقا چوڭ شەھەرلەرنىڭ كۆكەرتىش لايىھىسى

ۋە شەھەر قۇرۇلۇش مودېللىرى پۈتۈن مەملىكەتنىڭ بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىغا قاراپ كېڭەيدى. ھەتتا مەملىكەتىمىزنىڭ يىراق غەربىي قىسمىدىكى ئىقلىمى، كلىماتى، يەر شارائىتى ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن ئاسمان زېمىن پەرق قىلىدىغان بوستانلىق شەھەرلىرىدىمۇ بېيجىڭدىكى تيەنئەنمېن مەيدانىنى دوراپ كەڭرى مەيدان قۇرۇش، سۇجۇ، خاڭجۇدىكى راۋاقلىق باغچىلارغا ئوخشاش سۈنئىي ھالدا بىر تۇتاش باغ بەرپا قىلىش، ئەسلىدىكى دەل - دەرەخلىق يوللارنى بۇزۇپ ئاسفالتلاشقان كوچىلارنى ياساش ئومۇمىي ئېقىمغا ئايلاندى. خۇددى ئاپتور كىتابىنىڭ كىرىش سۆز قىسمىدا تەكىتلىگىنىدەك: «قۇرغاق رايونلاردا شەھەر بەرپا قىلىش ۋە يېشىللاشتۇرۇش جەھەتتە يەرلىكلەر تارىختىن بۇيان ئىجاد قىلغان ۋە ئەۋلادمۇئەۋلاد قوللىنىپ كەلگەن ئەنئەنە ۋە تەجرىبە - ساۋاقلار يېتەرلىك ئېتىبارغا ئېلىنمىدى. ‹زامانغا ماسلىشىش› قىزغىنلىقى ‹شەرت - شارائىتقا ماسلىشىش› زۆرۈرىيىتى ئۈستىدىن غالىب كەلدى. نەتىجىدە، ئەسلىدە پەقەت غەربنىڭ تەبىئىي مۇھىتى ۋە ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي شارائىتىغا مۇناسىپ كېلىدىغان ‹چىملىق مەدەنىيىتى› قانداقتۇر تەرەققىيات ۋە ئىلغارلىقنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە شەرقتىكى ئانچە تەرەققىي تاپمىغان ئەللەردە، جۈملىدىن جۇڭگودا، بولۇپمۇ جۇڭگونىڭ شىنجاڭ رايونىغا ئوخشاش كەڭ قۇرغاق رايونلىرىدا يېقىنقى بىرنەچچە ئون يىل مابەينىدە ناھايىتى زور ئالقىشقا ئېرىشتى. مەركەزدىن تارتىپ يەرلىككىچە ‹بىر تۇتاش شەھەر قۇرۇلۇش لايىھىسى›نى قوللىنىش، «بىرلىككە كەلگەن»، ‹قېلىپلاشقان› يېشىللاشتۇرۇش پىلانىنى ئومۇميۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇش، شۇنىڭدەك ئۆزگىچىلىكنى يوقىتىپ، بىر خىللىقنى ئومۇملاشتۇرۇش مەزكۇر رايونلارنىڭ شەھەر قۇرۇش ئىشلىرىدا ئومۇمىي كەيپىياتقا ئايلاندى».

بۇنىڭ بىلەن يېقىنقى 20 يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بوستانلىق شەھەرلىرىدە «ئېگىز ئىمارەت، ئاسفالت يول ۋە ھەيۋەتلىك مەيدان» نىشان قىلىنغان شەھەر قۇرۇش ۋە كۆكەرتىش پىلانى ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى. ئەنئەنىۋى دەل - دەرەخ تۈرلىرى كېسىپ تاشلىنىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئىچكى ئۆلكىلەردىن كۆچۈرۈپ كېلىنگەن قۇرغاق رايونلارنىڭ شارائىتىغا ئانچە ماسلىشىپ كېتەلمەيدىغان يېڭى دەل - دەرەخ تۈرلىرى

بىنا قىلىندى.

بۇ ھال شىنجاڭنىڭ قۇرغاق رايون مۇھىتىغا يەنە بىر پاسسىپ ئېكولوگىيىلىك تەسىرلەرنى كۆرسەتمەي قالمىدى. ئاپتور مەزكۇر كىتابتا بۇ نۇقتىنى چوڭقۇر شەرھلەيدۇ ۋە دەلىل - ئىسپاتلار ئارقىلىق كەسكىن ھۆكۈم چىقىرىدۇ: «بۇنداق ‹چۆلدە گولف توپ مەيدانى قۇرۇش› تىپىدىكى شەھەر كۆكەرتىش ئەندىزىسى مەيلى ئېكولوگىيە نۇقتىسىدىن ياكى ئىقتىسادىي سەرپىيات نۇقتىسىدىن ۋە ياكى مىللىي ئۆرپ - ئادەت نۇقتىسىدىن بولسۇن، جەنۇبىي شىنجاڭ شەھەرلىرىنىڭ ئىمكانىيەتلىك سىجىل تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ماس كەلمەيدۇ. كېسىپ ئېيتىش كېرەككى، ھەرقانداق رايون ئۆز يېرىنىڭ تەبىئىي شەرت - شارائىتى، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي كۈچى ۋە ئۆرپ - ئادەت ئەنئەنىسىگە ماس كېلىدىغان شەھەر يولىنى تاللاپ مېڭىشى ھەم يەرلىك ئەنئەنىۋى ئۆسۈملۈك تۈرلىرىنى كۆپلەپ ئىشلىتىپ، ئۇلارنىڭ تۈرلۈك ئالاھىدىلىكلىرىنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈشى كېرەك».

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا)

مۇھەررىرى مۇختار مۇھەممەد

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مەركىزىي ئاسىيا قۇرغاق رايونلىرىدا شەھەر كۆكەرتىشنى سىجىل تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئېكولوگىيىلىك ئاساسلىرى ھەققىدە تەتقىقات

——تارىم ئويمانلىقىدىكى بوستانلىق شەھەرلەر مىسالىدا

ئۈمىت خالىق

تەھرىر ئىلاۋىسى

ئىنسانلارنىڭ ياشاش مۇھىتىنى ياخشىلاش ۋە ئېكولوگىيە ئېڭىنى كۈچەيتىش——نۆۋەتتە يەر شارى خاراكتېرلىك مۇھىم مەسىلىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. رايونىمىز شىنجاڭنىڭ ئىقلىم جەھەتتىن تىپىك قۇرغاق رايون مۇھىتىغا مەنسۇپلىقى، قۇملىشىش ۋە سۇ مەنبەسىنىڭ كەمچىل بولۇشىدەك ئېغىر ئېكولوگىيە مەسىلىلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقى بىزگە مۇھىت ئېڭىنىڭ مۇھىملىقىنى تېخىمۇ ھېس قىلدۇرماقتا.

2002 - يىلى 11 - ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى بايلىق ۋە مۇھىت ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئۈمىت خالىق گېرمانىيىنىڭ بېرلىن پەن - تېخنىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى تۆت يېرىم يىللىق دوكتورلۇق ئوقۇشىنى تاماملاپ، شەرەپ بىلەن دوكتورلۇق ئىلمىي ئۇنۋانىغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ دوكتورلۇق ئىلمىي ئۇنۋانى ئۈچۈن يازغان زور ھەجىملىك دىسسېرتاتسىيىسى يۇرتىمىزنىڭ جەنۇبىي بۆلىكى بولغان تارىم ئويمانلىقىدىكى خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ ۋە كورلىدىن ئىبارەت تۆت چوڭ بوستانلىق شەھەرلىرىنىڭ نۆۋەتتىكى ئېكولوگىيىلىك مۇھىت مەسىلىلىرىگە بېغىشلانغان. ئاپتور مەزكۇر دىسسېرتاتسىيىنى يېزىش جەريانىدا تارىم ئويمانلىقىدىكى ھەرقايسى بوستانلىقلارنى كۆپ قېتىم ئىلمىي جەھەتتىن تەكشۈردى، كۆزەتتى. تەكشۈرۈش جەريانىدا توپلىغان ئەمەلىي ماتېرىياللىرى ۋە سۆھبەت خاتىرىلىرىنى گېرمانىيە ۋە ياۋروپانىڭ شەھەر ئېكولوگىيىسى ئىلمىي نەزەرىيىسى بىلەن ئورگانىك بىرلەشتۈرۈپ ئانالىز قىلدى. ئاخىرىدا كۆپلىگەن پاكىتلار ۋە ئىلمىي تەھلىللەر ئارقىلىق مەركىزىي ئاسىيانىڭ قۇرغاق رايون مۇھىتىدا بوستانلىق شەھەرلىرىنىڭ كۆكەرتىشنى سىجىل تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئېكولوگىيىلىك ئاساسلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مەزكۇر دىسسېرتاتسىيە 2002 - يىل 11 - ئاينىڭ 14 - كۈنى بېرلىن پەن - تېخنىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۆتكۈزۈلگەن دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيە ياقلاش يىغىنىدا ئوقۇلدى ھەمدە مۇتەخەسسىسلەرنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشىپ، «ئەلا دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيىسى» بولۇپ باھالاندى.

دىسسېرتاتسىيىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان تارىم ئويمانلىقىدىكى بوستانلىق شەھەرلىرىنىڭ يېقىنقى 50 يىلدىن بۇيانقى ئېكولوگىيىلىك مۇھىت مەسىلىلىرى گېرمانىيىلىك ئالىملارنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى. ئاپتورنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تۆت چوڭ بوستانلىق شەھەر خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ ۋە كورلا رايونلىرىنىڭ نۆۋەتتىكى ۋە يېقىن كەلگۈسىدىكى كۆكەرتىش قۇرۇلمىسىنىڭ ئېكولوگىيىلىك ئاساسلىرى ھەققىدىكى ئىلمىي خۇلاسىسى مۇشۇ ساھەدىكى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە ئېرىشتى. مەزكۇر دىسسېرتاتسىيە گېرمانىيە خەلقئارا ئىلمىي ھەمكارلىق فوندى جەمئىيىتى (DAAD) نىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى بىلەن، گېرمانىيىنىڭ داڭلىق جۇغراپىيىشۇناس، قۇرغاق رايون مۇھىت مەسىلىلىرى تەتقىقاتچىسى، پروفېسسور J. Kuchler نىڭ نەشر ئەپكارلىقىدىكى «بېرلىن مۇھىت ۋە تەرەققىيات مەجمۇئەسى»نىڭ 20 - تومى سۈپىتىدە 2003 - يىلى 5 - ئايدا گېرمان تىلىدا نەشر قىلىندى.

دوكتور ئۈمىت خالىق 1966 - يىل 2 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئاقسۇ شەھىرىدە تۇغۇلدى. 1982 - يىلدىن 1987 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جۇغراپىيە فاكۇلتېتىدا ئوقۇدى. 1987 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە يەنە شۇ فاكۇلتېتتا پروفېسسور مەجىت خۇدابەردىنىڭ يېتەكلىشىدە ماگىستىرلىق ئاسپىرانتلىقنى تاماملىدى. ئۇنىڭ ماگىستىرلىق ئىلمىي ئۇنۋانى ئۈچۈن يازغان «شىنجاڭدىكى ھەسەل مەنبەلىك ئۆسۈملۈكلەر ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىش» ناملىق كىتابى مەملىكەت بويىچە ئالىي مەكتەپلەرنىڭ مۇنەۋۋەر ماگىستىرلىق ماقالىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى ھەمدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۇيغۇر ۋە خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىندى. ئۇ 1990 - يىلدىن 1995 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جۇغراپىيە فاكۇلتېتىدا ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. 1995 - - يىلدىن 1996 - يىلغىچە شاڭخەي تۇڭجى ئۇنىۋېرسىتېتىدا گېرمان تىلى ئۆگەندى. 1997 - يىلى 5 - ئايدىن 1998 - يىلى 5 - ئايغىچە گېرمانىيىنىڭ بېرلىن پەن-

تېخنىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا زىيارەتچى ئالىم سۈپىتىدە بىلىم ئاشۇردى. 1998 ـ يىلى 11 ـ ئايدىن 2002 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە بېرلىن پەن ـ تېخنىكا ئۇنىۋېرسىتېتى مۇھىت پىلانلاش ۋە باشقۇرۇش ئىنستىتۇتىدا دوكتورلۇق ئىلمىي ئۇنۋانى ئۈچۈن ئوقۇدى. بۇ جەرياندا جۇڭگو ـ گېرمانىيە مۇتەخەسسىسلىرىدىن تەشكىللەنگەن مەخسۇس تەكشۈرۈش ئۆمىكى تەركىبىدە تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىنى تەكشۈرۈشكە قاتناشتى. 2002 ـ يىلى 11 ـ ئايدا دوكتورلۇق ئىلمىي ئۇنۋانىغا ئېرىشكەندىن كېيىن، بۇ يىل 1 ـ ئايدىن باشلاپ بېرلىن پەن ـ تېخنىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئېكولوگىيە ئىنستىتۇتىغا كىرىپ دوكتورئاشتى سۈپىتىدە ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللانماقتا.

دوكتور ئۈمىت خالىق ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئاپتونوم رايون، مەملىكەت دەرىجىلىك ۋە چەت ئەللەر بىلەن ھەمكارلاشقان تۆت چوڭ تەتقىقات تېمىسىغا يېتەكچىلىك قىلدى ۋە قاتناشتى. مەملىكەت ئىچى ۋە گېرمانىيىدىكى نوپۇزلۇق ئىلمىي ژۇرناللاردا ئون نەچچە پارچە ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلدى.

ژۇرنىلىمىزنىڭ بۇ سانىدا ئوقۇرمەنلىرىمىزنى يۇرتىمىزنىڭ ئېكولوگىيىلىك مۇھىتى ھەققىدە چەت ئەللەردە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئەڭ يېڭى تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن خەۋەرلەندۇرۇش مەقسىتىدە دوكتور ئۈمىد خالىقنىڭ دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيىسىدىن ئۈلگە بەردۇق. تۆۋەندە ئۇنىڭ گېرمان تىلىدا نەشر قىلىنغان زور ھەجىملىك ئىلمىي ئەمگىكى —«مەركىزىي ئاسىيا قۇرغاق رايونلىرىدا شەھەر كۆكەرتىشنى سىجىل تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئېكولوگىيىلىك ئاساسلىرى ھەققىدە تەتقىقات—تارىم ئويمانلىقىدىكى بوستانلىق شەھەرلەر مىسالىدا» ناملىق كىتابىنىڭ ئالدىغا بېرىلگەن ئۇيغۇرچە كىرىش سۆزىگە نەزەر ئاغدۇرغايسىز!

شەھەرلىشىش، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنى قوغداش ۋە ئىنسانلار ياشاش مۇھىتىنىڭ ياخشىلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى يەر شارى خاراكتېرلىك مۇھىم مەسىلىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. بولۇپمۇ ئاسىيا، ئافرىقا ۋە لاتىن ئامېرىكىسىدىكى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەردە ئاھالىنىڭ پارتلاش خاراكتېردە كۆپىيىشى، مەزكۇر رايونلارنىڭ شەھەرلىشىش سۈرئىتىنى تېزلىتىپ، ئەسلىدىكى تەبىئىي مۇھىتقا غايەت زور بېسىملارنى ئېلىپ كەلدى.

مۇھىت شارائىتىنىڭ ناچارلىقى ھەم سۇ بايلىقى مەنبەسىنىڭ كەمچىل بولۇشىدەك تەبىئىي چەكلىمىلەرگە قارىماي، دۇنيا مىقياسىدىكى بىپايان قۇرغاق رايونلاردىمۇ زامانىۋىلىشىشنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە كەڭ كۆلەملىك شەھەرلىشىش دولقۇنى قوزغالدى. ياۋروپا ۋە ئامېرىكا قىتئەسىنى مەنبە قىلغان سانائەت ئىنقىلابى ۋە ئۇنىڭ مەھسۇلى سۈپىتىدە ۋۇجۇدقا كەلگەن «زامانىۋى شەھەر قۇرۇش ئەندىزىسى» پۈتكۈل دۇنيا مىقياسىدىكى ئانچە تەرەققىي تاپمىغان ئەللەرنىڭ شەھەر قۇرۇش ئۆرنىكىگە ئايلاندى. بۇنىڭ بىلەن قۇرغاق رايونلاردىكى ئاھالىلەرنىڭ ياشاش ھەم ئولتۇراقلىشىشىدىكى بىردىنبىر ماكانى ھېسابلىنىدىغان بوستانلىقلار، ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى تەبىئىي قىياپىتىدىن، بولۇپمۇ بۇك ـ باراقسان يېشىل يېپىنچىسىدىن ئايرىلىش بېسىمىغا دۇچ كەلدى. 20 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن بۇيان، شەھەر كۆلىمىنىڭ ئۈزلۈكسىز كېڭىيىشى ۋە ئاھالىنىڭ ھەسسىلەپ كۆپىيىشى سەۋەبلىك، قۇرغاق رايونلاردا ھاياتلىقنىڭ جان تومۇرى ھېسابلىنىدىغان سۇ بايلىقىغا قارىتا بېسىم كۈچىيىپ، بۇ رايونلارنىڭ ئەسلىدىنلا ئىنتايىن ئاجىز بولغان ئېكولوگىيىلىك قۇرۇلمىسىدا تەڭپۇڭسىزلىقنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. نۆۋەتتە يەر شارى ئىقلىمىنىڭ تەدرىجىي ئىللىپ بېرىشى، قۇرغاق رايونلار مۇھىتىنىڭ كېلەچىكىگە قارىتا ئەنسىزلىك پەيدا قىلىپ، بۇ مەسىلە ئۈستىدە ئەتراپلىق، ئىلمىي ئاساستا ئويلىنىش زۆرۈرىيىتىنى تۇغدۇردى. ئاسىيانىڭ ئىچكى قۇرۇقلۇق رايونلىرىدا، بولۇپمۇ مەركىزىي ئاسىيادىكى ئېگىز تاغ قار ـ مۇزلىرىنىڭ ئېرىگەن سۈيىدىن تولۇقلىنىدىغان دەريالارغا يېقىنىپ كۆكلەيدىغان بوستانلىقلار ۋە ئۇلارنى بازا قىلغان شەھەرلەرنىڭ قارىماققا سۇ بايلىقى نىسبەتەن مول، سۇ ئېھتىياجى ھازىرچە نىسپىي كاپالەتكە ئىگە بولسىمۇ، قار ـ مۇز زاپىسىنىڭ شىددەت بىلەن ئازىيىشى سەۋەبلىك، بۇ خىل كاپالەت ئەھۋالىنىڭ ئۇزاققا داۋاملاشمايدىغانلىقى، كۆپلىگەن غەرب مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتى ئارقىلىق ئىسپاتلاندى.

يەنە بىر تەرەپتىن، شەھەر قۇرۇلۇش دائىرىسىنىڭ بارغانسېرى كېڭىيىشى، ئاسفالتلاشقان كۆلەمنىڭ كۆنسېرى ئېشىپ بېرىشى، شۇنداقلا شەھەر ئاھالىسىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، كىشىلەرنىڭ شەھەر ئىچى ۋە ئەتراپىتىكى يېشىللىقلارغا، باغچا ـ ئارامگاھلارغا، سەيلە ـ ساياھەت نۇقتىلىرىغا، شۇنىڭدەك «يېشىللاشقان ئولتۇراق جاي» مۇھىتىغا بولغان ئېھتىياجى پەيدىنپەي ئېشىپ باردى. بۇ خىل ئېھتىياج ھازىرقى زامان شەھەر لايىھىسى ۋە قۇرۇلۇشىغا يېڭى مەزمۇنلارنى قوشتى.

مۇكەممەللەشكەن ھەم ئۆزئارا تورلاشقان شەھەر يېشىللىق سىستېمىسىنى بەرپا قىلىش ۋە ئۇنى ئېكولوگىيىلىك ئاساستا سىجىل تەرەققىي قىلدۇرۇش، غەربتىكى تەرەققىي تاپقان ئەللەردە خېلىدىن بېرى شەھەر ئومۇمىي تەرەققىيات پىلانىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى سۈپىتىدە تېگىشلىك ئېتىبارغا ئېرىشىپ كەلمەكتە. ۋەھالەنكى،

بۇ خىل يېشىللاشتۇرۇش پرىنسىپىنىڭ، جۈملىدىن شەھەرلەردە يېشىللىق بەرپا قىلىش ئىچكىنىڭ تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەردىكى ئۆزلەشتۈرۈلۈشنى قانداقتۇر دوگما ۋە ئۆلۈك ھالدا تەقلىد قىلىش، ھەتتا ئەينەن كۆچۈرۈپ كېلىش بىلەنلا چەكلەندى. قۇرغاق رايونلاردا شەھەر بەرپا قىلىش ۋە يېشىللاشتۇرۇش جەھەتتە يەرلىكلەر تارىختىن بۇيان ئىجاد قىلغان ۋە ئەۋلادمۇئەۋلاد قوللىنىپ كەلگەن ئەنئەنە ۋە تەجرىبە ـ ساۋاقلار يېتەرلىك ئېتىبارغا ئېلىنمىدى. «زامانغا ماسلىشىش» قىزغىنلىقى «شەرت ـ شارائىتىغا ماسلىشىش» زۆرۈرىيىتى ئۈستىدىن غالىب كەلدى. نەتىجىدە، ئەسلىدە پەقەت غەربنىڭ تەبىئىي مۇھىتى ۋە ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي شارائىتىغا مۇناسىپ كېلىدىغان «چىملىق مەدەنىيىتى» قانداقتۇر تەرەققىيات ۋە ئىلغارلىقنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە شەرقتىكى ئانچە تەرەققىي تاپمىغان ئەللەردە، جۈملىدىن جۇڭگودا، بولۇپمۇ جۇڭگونىڭ شىنجاڭ رايونىغا ئوخشاش كەڭ قۇرغاق رايونلىرىدا يېقىنقى بىرنەچچە ئون يىل مابەينىدە ناھايىتى زور ئالقىشقا ئېرىشتى. مەركەزدىن تارتىپ يەرلىككىچە بىر تۇتاش شەھەر قۇرۇلۇش لايىھىسىنى قوللىنىش، «بىرلىككە كەلگەن»، «قېلىپلاشقان» يېشىللاشتۇرۇش پىلانىنى ئومۇميۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇش، شۇنىڭدەك ئۆزگىچىلىكنى يوقىتىپ بىر خىللىقنى ئومۇملاشتۇرۇش —مەزكۇر رايونلارنىڭ شەھەر قۇرۇش ئىشلىرىدا ئومۇمىي كەيپىياتقا ئايلاندى. بۇنىڭ بىلەن شەھەرلەرنى يېشىللاشتۇرۇشنىڭ ئېكولوگىيىلىك رولى ۋە ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ئۈنۈمىگە سەل قارىلىپ، «سۈنئىي گۈزەللەشتۈرۈش» ئارتۇقچە تەكىتلەندى. ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدا تەخمىنەن 100 يىل بۇرۇن مودا بولغان شەھەرلەرنى «بېزەش» (city cosmetic) قىزغىنلىقى گەرچە شۇ رايونلارنىڭ ئۆزىدە ھازىرقى زامان «شەھەر ئېكولوگىيىسى» ئاساسىدا ئاللىقاچان ئىلمىي يوسۇندا تۈزىتىۋېلىنغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ خىل ئاتالمىش «مودا» جۇڭگونىڭ ئىسلاھات ۋە ئىشكىنى ئېچىۋېتىشتىن كېيىنكى ئىقتىسادىي يۈكسىلىشىنىڭ تۈرتكىسىدە ۋۇجۇدقا كەلگەن، ئاجايىپ تېز سۈرئەتتىكى «زامانىۋىلىشىش» ياكى «شەھەرلىشىش» دولقۇنىغا سىغىپ كىردى.

شەرقتىكى ئۆزگىچە مەدەنىيەتكە ئىگە چوڭ دۆلەت جۇڭگودا تەبىئىي مۇھىتى، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي شەرت ـ شارائىتلىرى ۋە تارىخىي مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنىدىغان 700 دىن ئارتۇق چوڭ ۋە

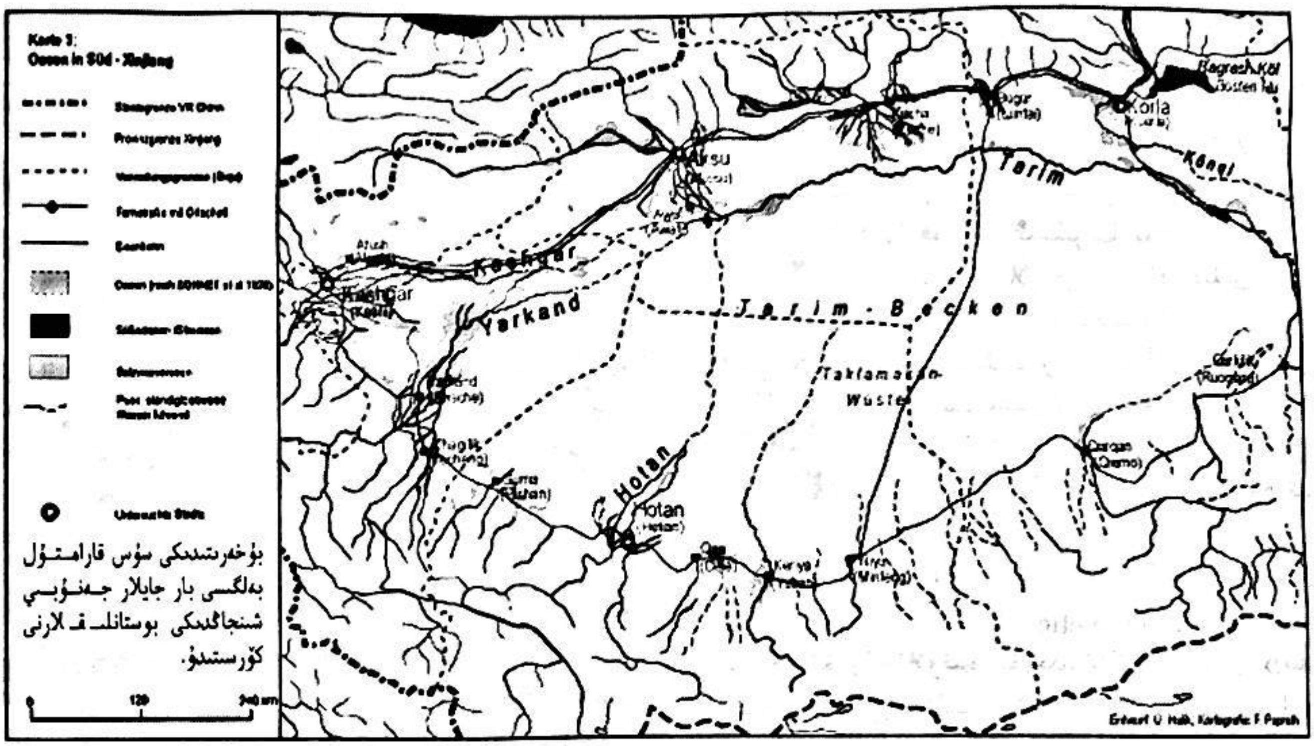

بۇخەرىتىدىكى سۇس قارامتۇل بەلگىسى بار جايلار جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بوستانلىقلارنى كۆرسىتىدۇ.

ئوتتۇرا تىپتىكى شەھەرلەر بار. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە نەچچە مىڭلىغان ناھىيە دەرىجىلىك شەھەر ـ بازارلىرى يېقىنقى نەچچە ئون يىل مابەينىدە ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلماقتا. ۋەھالەنكى، شەھەر قۇرۇلۇشى ۋە يېشىللاشتۇرۇش لايىھىسىدىكى بىر خىللىق ئەنە شۇ شەھەرلەرنىڭ ئەسلىدىكى مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى ۋە يەرلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى بارغانسېرى يوقىتىپ بارماقتا. پايتەخت بېيجىڭدىكى تيەنئەنمېن مەيدانىنى، چاڭئەن كوچىسىنى، شاڭخەيدىكى ۋەيتەن ساھىلىنى، شۇنداقلا شياڭگاڭ، سىنگاپورنىڭ شەھەر بىناكارلىق ئەندىزىلىرىنى ئۆرنەك قىلغان «ئېگىز ئىمارەت، كەڭ يول، ھەيۋەتلىك مەيدان» قۇرۇش قىزغىنلىقى، جوڭگونىڭ تەرەققىي تاپقان دېڭىز بويلىرى رايونىدىن تاكى ئانچە تەرەققىي تاپمىغان يىراق غەربىي شىمالدىكى قۇرغاق رايون شەھەرلىرىگىچە ئەۋج ئالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ خىل قىزغىنلىق ئەسلىدىنلا چوڭ تىپتىكى شەھەر ئەسلىھە قۇرۇلۇشلىرىغا قىزىقىدىغان ۋە بۇنى ئۆزىنىڭ نەتىجە كۆرسەتكۈچىسى ۋە خىزمەت مۇۋەپپەقىيىتى قىلىۋېلىشقا ئادەتلەنگەن ئاز ساندىكى بىر قىسىم يەرلىك رەھبەرلەرنىڭ تەسىرىدە تېخىمۇ ئۇلغايدى.

ياۋروپا ـ ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزىي قىسمىغا جايلاشقان شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئۆزىنىڭ ئالاھىدە تەبىئىي مۇھىتى، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي شارائىتى ھەم تارىخىي مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى بىلەن جوڭگونىڭ باشقا رايونلىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. تېپىك ئىچكى قۇرۇقلۇق ئىقلىم ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغان بۇ بىپايان زېمىندا، بولۇپمۇ تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى ھۆل ـ يېغىن مىقدارى ئىنتايىن ئاز، دېڭىز ـ ئوكيانلارغا ناھايىتى يىراق بولغان قۇرغاق مۇھىتلىق تارىم ئويمانلىقىدا ئۆزگىچە بوستانلىق ئېكولوگىيىسى ۋە يېشىللىق مەدەنىيىتى شەكىللەنگەن. دۇنياغا مەشھۇر بولغان تەكلىماكان چۆلىنىڭ گىرۋەكلىرىدىكى بوستانلىقلار، قەدىمكى يىپەك يولىدىكى مۇھىم ئۆتەڭلەر بولۇش سۈپىتى بىلەن نەچچە مىڭ يىللىق شەھەرلىشىش تارىخىغا ئىگە. بۇ رايوننى ماكان قىلغان ئۇيغۇر خەلقى، تارىختىن بۇيان ئۆز يېرىنىڭ تەبىئىي شەرت ـ شارائىتىغا ماسلاشقان ھالدا، ئومۇمەن سۇ مەنبەسىنى قوغلىشىپ (كۆپىنچە دەريا بويلىرىدا) ئولتۇراقلىشىپ باغۇ بوستان ۋە ئاۋات شەھەرلەرنى بەرپا قىلغان. ئۇلار ئۇزاق تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا، ئەمگەكچان ئىككى قولىغا تايىنىپ، قۇملۇق، بوستانلىق ۋە دەريا ـ ئېقىنلىرىنىڭ دىئالېكتىك بىرلىكى ئاساسىدا يەرلىك ئۆزگىچىلىككە ئىگە بوستانلىق شەھەر مەدەنىيىتىنى شەكىللەندۈرگەن. ئۇلار يەنە ئىقلىمى ئاجايىپ قۇرغاق، ھۆل ـ يېغىنسىز، قۇم ـ بورانلىق، پىژغىرىم ئاپتاپ مۇھىتىدا ياشاش جەريانىدا، بىر تەرەپتىن ئۆزگىچە

يەرلىك ئۇسلۇبقا ئىگە بىناكارلىق سەنئىتىنى ياراتقان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭغا ماس ھالدىكى كۆكەرتىش تېخنىكىسىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈپ، دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھ ۋە باغ ـ ۋارانلارنىڭ ئۇلتۇراق مۇھىتىنى ياخشىلاشتىكى تۈرلۈك رولىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ كەلگەن. مانا بۇ تارىم ئويمانلىقىنىڭ قۇرغاق ۋە ھۆل ـ يېغىنسىز ناچار مۇھىتىدا مارجاندەك تارقالغان «قۇم دېڭىزىدىكى يېشىل ئارال»—بوستانلىقلارنىڭ ئەسىرلەر بويى مەۋجۇت بولۇپ تۇرالىغانلىقى ھەم ھاياتلىقىنىڭ بۆشۈكى سۈپىتىدە رول ئويناۋاتقانلىقىنىڭ سىرىدۇر. ھالبۇكى، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىدىن باشلانغان، بولۇپمۇ يېقىنقى 20 ـ 30 يىل مابەينىدە ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن «زامانىۋى شەھەر قۇرۇش» چاقىرىقىنىڭ كۈچلۈك ئىجراسى نەتىجىسىدە، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بوستانلىق شەھەرلەرنىڭ بىناكارلىق قۇرۇلۇشىدا ۋە شەھەر يېشىللىق قۇرۇلمىسىدا غايەت زور ئۆزگىرىشلەر مەيدانغا كەلدى. زور نەتىجىلەرنىڭ قولغا كەلتۈرۈلۈشى جەريانىدا، قىسمەن سەۋەنلىكلەرنىڭ يۈز بېرىشى تەبىئىي، ئەلۋەتتە. كۆپ قەۋەتلىك «زامانىۋى» ئىمارەتلەر بىر قەۋەتلىك «سەھراچە» ھويلىلارنىڭ ئورنىنى ئىگىلىدى. ئېھتىياجدىن ھالقىغان كەڭ ئاسفالت يوللار ۋە سېمونتلاشقان چوڭ كۆلەملىك مەيدانلار كۆپلىگەن بوستانلىقلارنى، جۈملىدىن شەھەرلەردىكى يېشىللىقلارنى نابۇت قىلىپ، مەزكۇر رايوندىكى بوستانلىق شەھەرلەرنى ئەسلىدىكى مىللىي خاسلىقتىن، ئۆرپ ـ ئادەت ئەنئەنىسىدىن ھەمدە يېشىلزار قىياپىتىدىن ئايرىدى. بەزى شەھەرلەردە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى چوڭ شەھەرلەرنىڭ ھەيۋەتلىك مەيدانلىرىنى دوراپ، ئەسلىدىكى بۆك ـ باراقسان باغچىلار ۋە دەل ـ دەرەخلەر كېسىپ تاشلاندى. كۆپلىگەن يەرلىك دەرەخ تۈرلىرىنىڭ ئورنىنى سىرتتىن، جۈملىدىن باشقا جۇغراپىيىلىك بەلۋاغلاردىن كەلتۈرۈلگەن ئاز ساندىكى مەنزىرە دەرەخلىرى ۋە «تەشتەك گۈللىرى» ئىگىلىدى. يەرلىك تۈرلەرنىڭ ئېكولوگىيىلىك ماسلىشىش ئىقتىدارىنىڭ كۈچلۈك، سۇغىرىش ۋە پەرۋىش ئېھتىياجىنىڭ تۆۋەن بولۇشىدەك پايدىلىق تەرەپلىرىگە سەل قارالدى. بۇنداق «چۆلدە گولف توپ مەيدانى قۇرۇش» تىپىدىكى شەھەر كۆكەرتىش ئەندىزىسى مەيلى ئېكولوگىيە نۇقتىسىدىن ياكى ئىقتىسادىي سەرپىيات نۇقتىسىدىن ۋە ياكى مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت نۇقتىسىدىن بولسۇن، جەنۇبىي شىنجاڭ شەھەرلىرىنىڭ ئىمكانىيەتلىك سىجىل تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ماس كەلمەيدۇ. كېسىپ ئېيتىش كېرەككى، ھەرقانداق رايون ئۆز يېرىنىڭ تەبىئىي شەرت ـ شارائىتى، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي كۈچى ۋە ئۆرپ ـ ئادەت ئەنئەنىسىگە ماس كېلىدىغان شەھەر كۆكەرتىش يولىنى تاللاپ مېڭىشى ھەم يەرلىك ئەنئەنىۋى ئۆسۈملۈك تۈرلىرىنى كۆپلەپ ئىشلىتىپ، ئۇلارنىڭ تۈرلۈك ئالاھىدىلىكىنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈشى كېرەك.

ئاپتور يۇقىرىدىكى ئارقا كۆرۈنۈشنى چىقىش قىلغان ھالدا، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ، كورلا قاتارلىق تۆت شەھەردە 1998 ـ ۋە 2000 ـ يىللىرى ئىككى قېتىملىق سىستېمىلىق تەكشۈرۈشتە بولدى. تەكشۈرۈش نەتىجىلىرىنى ۋە سۆھبەت خاتىرىلىرىنى قايتا ـ قايتا رەتلىدى ۋە ئانالىز قىلدى. شۇنىڭدەك بۇلارنى گېرمانىيە ۋە باشقا تەرەققىي تاپقان غەرب ئەللىرىنىڭ شەھەر ئېكولوگىيىسى ئىلمى ھەم شەھەر كۆكەرتىشكە ئائىت ئەڭ يېڭى تەتقىقات نەتىجىلىرى بىلەن سېلىشتۇرما تەھلىل قىلىش ئاساسىدا، جەنۇبىي شىنجاڭ شەھەرلىرىدە كۆكەرتىش ئىشلىرىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى سىجىل تەرەققىي قىلىشىغا ئىلمىي ئاساس يارىتىش مەقسىتىدە بۇ كىتابنى يېزىپ چىقتى. پۈتۈن كىتاب مەزمۇن جەھەتتىن جەمئىي يەتتە بابتىن تەشكىل تاپتى:

بىرىنچى بابتا مەزكۇر تەتقىقات تېمىسىنىڭ تاللىنىش ئارقا كۆرۈنۈشى، تەتقىقات مەقسىتى، ئەھمىيىتى، ھەل قىلماقچى بولغان ئاساسىي مەسىلىلەر ۋە تەتقىقات ئۇسۇللىرى؛ «شەھەر كۆكەرتىش» تىن ئىبارەت بۇ ئۇنىۋېرسال تېمىنىڭ خەلقئارا، جۇڭگو ۋە شىنجاڭدىكى تەتقىق قىلىنىش ئەھۋالى، مۇشۇ ساھەدىكى تەتقىقاتلاردا تولدۇرۇشقا تېگىشلىك بوشلۇقلار، مەزكۇر تەتقىقاتتا مۇناسىۋەتلىك پايدىلىنىش ماتېرىياللىرىنىڭ سەۋىيىسى ھەم

پايدىلىنىش قىممىتى قاتارلىق مەسىلىلەر تەپسىلىي بايان قىلىندى.

ئىككىنچى بابتا تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىنغان رايون— جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك مۇھىتى، ئېكولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكلىرى؛ 20 - ئەسىرنىڭ بېشىدىن بۇيانقى سىياسىي - ئىجتىمائىي تارىخى ھەم تەرەققىيات ئەھۋالى؛ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى بوستانلىق ئىگىلىك شەكلى؛ يېقىنقى يېرىم ئەسىردىن بۇيانقى كەڭ كۆلەملىك بوز يەر ئېچىش پائالىيەتلىرى ۋە ئۇنىڭ شۇ جاينىڭ لاندشافتلىق قۇرۇلمىسىغا كەلتۈرگەن ئاقىۋەتلىرى پاكىتلىق بايان قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ھەم شەھەرلىشىش سەۋىيىسىنى چەكلىگۈچى ئېكولوگىيىلىك ئامىللار سىستېمىلىق ئانالىز قىلىندى. ئاخىرىدا خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ، كورلا قاتارلىق تۆت شەھەرنىڭ ئۆتمۈشى، بۈگۈنى توغرىسىدىكى تونۇشلار ۋە كېلەچەكى ھەققىدىكى تەسەۋۋۇرلار ھەر خىل پارامېتىرلار ئاساسىدا بايان قىلىندى.

ئۈچىنچى بابتا جەنۇبىي شىنجاڭ شەھەرلىرىدىكى يېشىللىق سىستېمىسىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا قارىتا ئېلىپ بېرىلغان ئىككى قېتىملىق تەكشۈرۈش خىزمىتىدىن ئەتراپلىق خۇلاسە چىقىرىلدى. شۇنىڭدەك شىنجاڭنىڭ ئۆزگىچىلىكىنى چىقىش قىلغان ئاساستا، مۇناسىۋەتلىك ئۆلچەملەر بويىچە شەھەرلەردىكى يېشىللىقلارنى تۈرلەرگە ئايرىشنىڭ ئىلمىي ئاساسى يەكۈنلەندى. ھەرقايسى يېشىللىق تىپلىرى سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن ئانالىز قىلىندى، بۇلارنىڭ شىنجاڭنىڭ ئۆزگىچە مۇھىت شارائىتىدا ئوينايدىغان ئالاھىدە رولى شەرھلەندى. ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئولتۇراقلىشىش ئادەتلىرى، ھويلا - ئارام مەدەنىيىتىنىڭ ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىدا تۇتقان ئورنى سىستېمىلىق مۇھاكىمە قىلىندى. ئاخىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تۆت شەھەرنىڭ يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش ئەھۋالى باھالاپ بېكىتىلدى، شەھەر كۆكەرتىش ئىشلىرىدىكى ئاجىز نۇقتىلار كۆرسىتىپ بېرىلدى.

تۆتىنچى بابتا جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرى بىلەن شىنجاڭنىڭ 50 يىللىق شەھەر كۆكەرتىش تارىخى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇلۇپ بايان قىلىنىش بىلەن بىرگە، شەھەر كۆكەرتىشكە مۇناسىۋەتلىك ھەر دەرىجىلىك قانۇن - مىزانلار، ئۆلچەم - بەلگىلىمىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى، شۇنداقلا شەھەر كۆكەرتىش خىزمىتىگە مەسئۇل

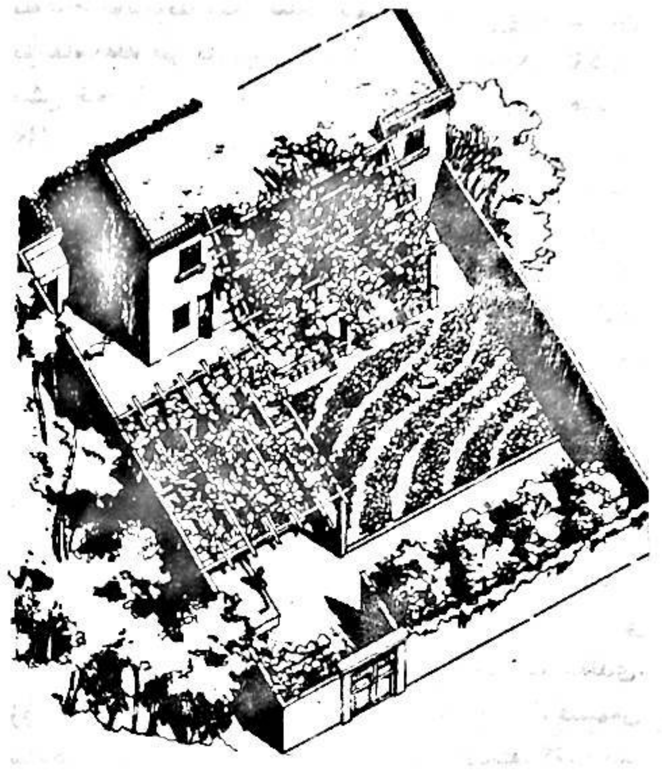

ھەر دەرىجىلىك باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرىنىڭ ئىش تەقسىماتى، باشقۇرۇش دائىرىسى، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىق ھەم ئايرىملىقلار ئانالىز قىلىندى. ئاخىرىدا نۆۋەتتە ئىشلىنىۋاتقان شەھەر كۆكەرتىش خىزمىتىنىڭ قانۇنىي ئاساسلىرى، باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى ھەم شەھەر كۆكەرتىش تارماق پىلانىنىڭ شەھەر ئومۇمىي تەرەققىيات پىلانىدىكى ئېتىبارىغا ئېلىنىش دەرىجىسى باھالىنىپ چىقىلدى.

بەشىنچى بابتا بوستانلىق مەدەنىيىتى، جۈملىدىن يەرلىك مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەت ئەنئەنىزىسىنى ھازىرقى زامان شەھەر مەدەنىيىتى بىلەن ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈرۈشنىڭ زۆرۈرىيىتى تەكىتلەندى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇيغۇر، خەنزۇ ۋە غەربلىكلەرنىڭ يېشىللىق ئېڭى، جۈملىدىن گۈزەللىك ئەنئەنىسىدىكى ئورتاقلىقلار ۋە پەرقلەر يورۇتۇپ بېرىلدى. ئۇيغۇرلارنىڭ كۆكەرتىش مەدەنىيىتىدىكى بەزى ئىلغار تەجرىبىلىرى ۋە ئاچچىق ساۋاقلىرىنى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى شەھەرلەرنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى كۆكەرتىش خىزمىتىگە ئۈرنەك قىلىش ئۈچۈن ئىلمىي ئاساسلار كۆرسىتىلدى.

ئالتىنچى باب مەزكۇر تەتقىقات تېمىسىنىڭ نۇقتىلىق مەزمۇنلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇنىڭدا جەنۇبىي شىنجاڭ

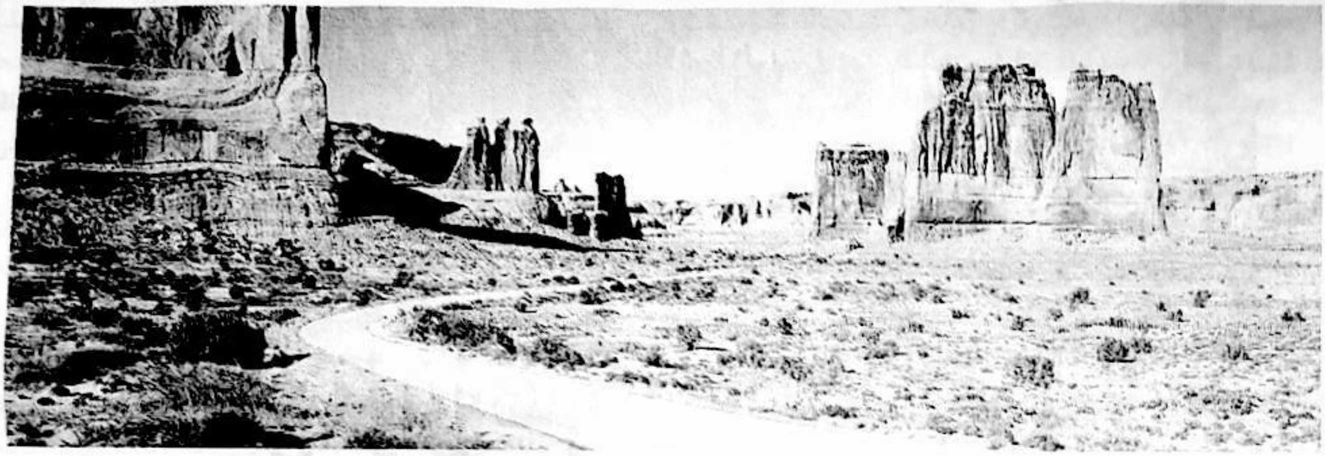

شەھەرلىرىنىڭ كۆكەرتىش ئىشلىرى ئۈچۈن مۇۋاپىق كېلىدىغان ئۆسۈملۈك (دەرەخ) تۈرلىرىنى تاللاپ چىقىش مەقسەت قىلىندى. بۇ بابتا جەنۇبىي شىنجاڭ شەھەرلىرىدىن تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان 82 خىل ئۆسۈملۈك تۈرى ئېكولوگىيىلىك، بوتانىكىلىق ۋە باشقا كۆپ خىل ئۆلچەملەر ئاساسىدا سىستېمىلىق باھالاپ بېكىتىلدى. مەزكۇر رايوننىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى كۆكەرتىش ئىشلىرىغا بىر قەدەر ماس كېلىدىغان، ئېكولوگىيىلىك ماسلىشىش ئىقتىدارى، پايدىلىنىش قىممىتى ۋە ئېستېتىك رولى يۇقىرى 30 خىل دەرەخ تۈرى تاللاپ چىقىلدى ھەمدە بۇ تۈرلەرنىڭ بىئولوگىيىلىك، جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىكلىرى ۋە ئۇنىڭدىن كۆپ تەرەپلىمە پايدىلىنىشنىڭ يوللىرى كۆرسىتىپ بېرىلدى.

يەتتىنچى بابتا مەزكۇر تەتقىقات جەريانىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن يېڭى ئىدىيە ۋە قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتىجىلەر خۇلاسىلەندى. بۇنىڭدا جەنۇبىي شىنجاڭ شەھەرلىرىنىڭ كۆكەرتىلىشىدە ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەر ئانالىز قىلىندى ۋە ئۇنى بىر تەرەپ قىلىشنىڭ ئۇسۇل - چارىلىرى كۆرسىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ئاشلىق ۋە يېزا ئىگىلىك مەھكىمىسى (FAO) دۇنيادىكى ئانچە تەرەققىي تاپمىغان ئەللەر ئۈچۈن تۈزۈپ چىققان «شەھەر ئورمانچىلىقى» لايىھىسى (urban forestry concept) نىڭ جۇڭگوغا، جۈملىدىن شىنجاڭغا قانچىلىك دەرىجىدە ماس كېلىدىغانلىقى ئانالىز قىلىنىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ شەھەرلىرىنىڭ يېشىللىق سىستېمىسىنى قوغداش، تەرەققىي قىلدۇرۇش، باشقۇرۇش ۋە ئۇنىڭدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان بەزى كۆز قاراشلار، تەكلىپ - پىكىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

مەزكۇر تەتقىقات تېمىسىنىڭ مەزمۇنىنى تېخىمۇ بېيىتىش ئۈچۈن كىتاب ئاخىرىغا ئىككى دانە خەرىتە ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ شەھەرلىرى ۋە شۇ شەھەرلەرنىڭ يېشىللىق كۆرۈنۈشلىرىدىن تاللىۋېلىنغان 52 پارچە فوتو سۈرەت (CD) قوشۇمچە قىلىندى.

ئاخىرىدا تەتقىقاتىمنىڭ نەتىجىلىك ئاخىرلىشىشىغا ئالاھىدە كۈچ قوشقان بارلىق ئورۇن ۋە شەخسلەرگە، بولۇپمۇ ئۇستازلىرىم پروفېسسور دوكتور يوھاننېس كۇچلېر (Prof. Dr. Johannes Kuchler)، پروفېسسور دوكتور دىتېر ئوۋېردىك (Prof. Dr. Dieter Overdieck) ۋە پروفېسسور مىجىت خۇدابەردىلەرنىڭ كەسپىي يېتەكچىلىكىگە، تۆت يېرىم يىللىق گېرمانىيە ھاياتىمنى دوكتورلۇق ئوقۇش مۇكاپاتى بىلەن تەمىنلىگەن ھەم مەزكۇر كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشى ئۈچۈن ئىقتىسادىي ياردەم بەرگەن گېرمانىيە خەلقئارا ئىلمىي ھەمكارلىق فوندى جەمئىيىتى (DAAD) گە، گېرمانىيىدىكى تەتقىقاتىمغا تەشكىلىي جەھەتتىن شارائىت يارىتىپ بەرگەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا، قىممەتلىك پىكىر - تەكلىپلىرىنى ئايىمىغان، تەپەككۇرىمغا كۈچ قوشقان ھەر مىللەت كەسپداشلىرىمغا، ھەم شۇنىڭدەك جاپالىق چەت ئەل ھاياتىدا مەن بىلەن بىللە تۇرۇپ، مېھرىبانلىق يەتكۈزگەن ئايالىم گۆھەر ۋە ئوغلۇم ئۆتكۈرگە، خىزمىتىمنى ماددىي، مەنىۋى جەھەتلەردىن قوللىغان ئاتا - ئانام ۋە قېرىنداشلىرىمغا چىن كۆڭلۈمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

بۇ ئىلمىي ئەمگىكىمنى تارىم ئويمانلىقىدىكى بوستانلىقلاردا «يېشىللىق» ئۈچۈن ئۈن - تىنسىز كۈچ قوشۇۋاتقان ئەمگەكچان خەلقىمگە تەقدىم قىلىمەن!

ئاپتوردىن

گېرمانىيە بېرلىن

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

مۇختار مۇھەممەد

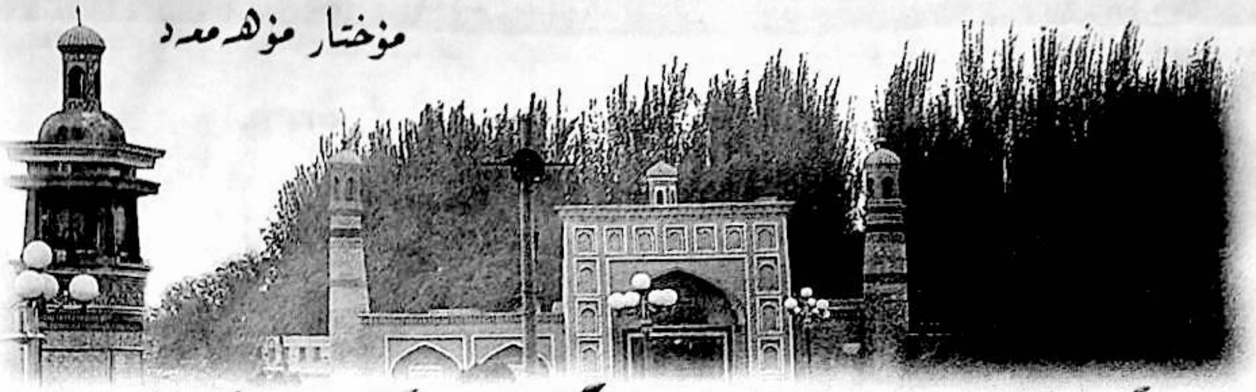

«ئەتىكى قۇيرۇقتىن بۈگۈنكى ئۆپكە ئەلا»مۇ

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ساياھەتچىلىكى، ئىسلاھات ئېچىۋېتىشتەك ياخشى ۋەزىيەتنىڭ تۈرتكىسىدە ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىنىڭ باشلىرىدىن ئېتىبارەن يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ، بۈگۈنگە كەلگەندە كۆلەملەشكەن ھالەتكە يەتتى. شۇ يىللاردا مەملىكىتىمىزنىڭ ئىچكى ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلىرىدىن يۈننەن، گۈيجۇ، گۇاڭشى قاتارلىق جايلىرىدا چەت ئەللەرنىڭ تەجرىبىلىرىدىن ئۆرنەك ئېلىنىپ دەسلەپكى قەدەمدە فولكلور ساياھەتچىلىكى يولغا قويۇلغانىدى. شۇ جايلاردىكى ساياھەت تۈرلىرىنى ئاچقان كەسپىي ساياھەت ئورۇنلىرى ئۆز جايىنىڭ غوللۇق ئىقتىسادىي گەۋدىسىگە ئايلانغانىدى. شۇ چاغدا دەسلەپكى قەدەمدە مەملىكىتىمىزدىكى ھەرقايسى تەشۋىقات ۋاستىلىرىدا يۈننەن، گۈيجۇ، گۇاڭشىدىكى ساياھەت ئورۇنلىرى تەشۋىقاتنىڭ ئاساسىي ئوبيېكتىغا ئايلاندى. شۇ چاغلاردا باشقا مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىدىن خەۋىرى يوقلارمۇ دەيزۇلارنىڭ سۇ چېچىش بايراملىرىنى، جۇاڭزۇلارنىڭ قوشاق ئېيتىش مۇراسىملىرىنى، ساياھەت نۇقتىلىرىدىن گۈيجۇنىڭ تاغ ـ دەريالىرىنى، يۈننەننىڭ تاش ئورمانلىرىنى بىلەتتى. يۇقىرىقى جايلاردىكى ساياھەت ئورۇنلىرى ئۆز ۋاقتىدا توغرا يولنى تاللاپ ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى تاماشا قىلىشنى ساياھەت تۈرىگە ئايلاندۇرغانىدى، شۇ جايدىكى ئەنئەنىۋى ئۆي ـ ئىمارەت، تاغ ـ ئورمانلارنىڭ ئەسلى ھالىتىنى ئەينەن ساقلاپ ساياھەتچىلىكنى شۇ جايلارنىڭ غوللۇق ئىقتىسادىي گەۋدىسىگە ئايلاندۇرغاندىن سىرت، يەنە قوشۇمچە نۇرغۇن كەسىپلەرنى يەنى ساياھەت بۇيۇملىرى، مېھمانساراي، يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك ... تىجارىتىنى يولغا قويدى. يۈننەن گۈيجۇ، گۇاڭشىدىكى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر ساياھەتچىلىك ئىشلىرىنىڭ ئەۋزەللىكىنى تونۇپ يېتىپ، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى نامايان قىلىدىغان فولكلور كەنتلىرىنى قۇردى. دۆلىتىمىز ئىچى ۋە سىرتىدىن كەلگەن ساياھەتچىلەرمۇ يۈننەن، گۈيجۇ، گۇاڭشىلاردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ساياھەت جەريانىدا چۈشەندى. يەرلىكلەرمۇ ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى، قول ـ ھۈنەرۋەن بۇيۇملىرىنى پۇل قىلدى. ساياھەتچىلەرمۇ نىسبەتەن ياخشى پىلانلانغان ساياھەت تۈرلىرىدىن كۆزلىگەن مەقسەتلىرىگە يېتىشتى.

دېمەك، ئىككى تەرەپ رازى بولدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ساياھەتچىلىك ئىشلىرىدا ساياھەتنى پىلانلاشتا دەسلەپتىلا فولكلور ساياھەتچىلىكى پىلانلانغانىدى. ئەمما، بۇ فولكلور ساياھەتچىلىكىنى پىلانلىغۇچىلارنىڭ شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە بولغان چۈشەنچىسىنىڭ يېتەرسىزلىكى سەۋەبىدىن ئۇيغۇرلارنى پولو، «مەشرەپ» بىلەن، قازاقلارنى سۈتچاي، «قىز قوغلاش» (قىز قوۋار) بىلەن تونۇشتۇرۇپ كېلىۋەردى. ئەگەر ساياھەت تۈرىنى يولغا قويغۇچىلار ئاپتونوم رايونىمىزدىكى فولكلور كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلاردىن مەسلىھەت ئالغان، ئۇلار بىلەن ياخشى كېڭەشكەن بولسا ئىدى، بىزنىڭ ساياھەتچىلىك ئىشلىرىمىز توغرا يولنى بويلاپ تېز روناق تاپقان بولاتتى.

شىنجاڭ دۇنيادىكى ئۈچ چوڭ مەدەنىيەت، ئۈچ چوڭ دىن قوشۇلغان جاي. شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆزگىچە پارلاق مەدەنىيەتلىرى بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى تۈرلەر بويىچە ساياھەت فولكلورى قىلىپ ئېچىشقا تامامەن بولىدۇ. «گۆھەر ياتىدۇ سايدا، تونۇمىساڭ نېمە پايدا» دېگەندەك تا ھازىرغا قەدەر بىز بۇ ئەۋزەللىكتىن تولۇق پايدىلىنالمىدۇق. پەقەت ئۇيغۇرلارنىلا مىسالغا ئالساق، شىمالىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادەت ۋە باشقا چوڭ جەھەتلەردىن ئاساسەن ئوخشاش بولسىمۇ، ئەمما ئىنچىكىلەپ كەلگەندە يەنىلا ئۆرپ ـ ئادەتتە قىسمەن پەرقلەرنىڭ بارلىقىنى بايقايمىز. ساياھەتچىلىك جەھەتتە نوقۇل مەشرەپكىلا ئېسىلىۋالماستىن، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرىدىن قارلىق تاشلاش، كۆك مەشرىپى، باھار مەشرىپى، نورۇز، باغ سەيلىسى، ئورما، بۆشۈك تويى، خەتنە تويى، توي، جۇۋان تويى، ئاداۋەت يۇيۇش، ئوردا خېنىم، مازار تاۋاپ قىلىش، قول ھۈنەرۋەنچىلىكى، يېمەك ـ ئىچمەك، ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىدىن دارۋاز، ساغادى، ئوغلاق تارتىشىش قاتارلىقلارنى فولكلور ساياھىتىگە كىرگۈزۈشكە بولىدۇ. بىراق، شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ فولكلور ساياھەتچىلىكى قىلىپ ئېچىشقا بولىدىغان نۇرغۇن تۈرلىرى بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلاردا غېرىبسىنىپ تۇرۇپتۇ. كىشىنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇرىدىغىنى، شىنجاڭدىكى نىسبەتەن قەدىمكى شەھەرلەردىن قەشقەر، خوتەن، تۇرپان، قۇمۇل، ئاقسۇ، كۇچا، يەكەن، غۇلجا قاتارلىق جايلاردىكى نۇرغۇن قەدىمى، مىللىي خاسلىقى گەۋدىلىك، ئۆزگىچە ئۆي ـ ئىمارەتلەر «ئەسكى تام» قاتارىدا چېقىلىپ كەتتى. ئەسلىدە بۇلاردىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشقا، ساياھەت فولكلورىنىڭ نۇقتىلىرى قىلىشقا بولاتتى. بۇ زىيانلارنىڭ ئورنىنى ھېچكىم تولدۇرۇپ بېرەلمەيدۇ.

ئۈرۈمچىنى مىسالغا ئالساق ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدا كەڭ كۆلەملىك شەھەر قۇرۇلۇشى باشلانغاندا شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ بىناكارلىق سەنئىتى گەۋدىلەندۈرۈلگەن قۇرۇلۇشلار ئېلىپ بېرىلغان بولسا، بۇ تولىمۇ كاتتا ئىش بولاتتى. ئەپسۇسكى، بىر ئىككى ئىمارەت ئۇيغۇر بىناكارلىق سەنئىتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ سېلىنىپلا، كېيىن سېلىنغان بىنالار پۈتۈنلەي خاسلىقىنى يوقاتتى. بىنالار سېلىنىۋەردى، ئاقىۋەتتە مەملىكىتىمىزدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك شەھەر كۆلىمىگە يەتكەن ئۈرۈمچى شەھىرى مىللىي ئالاھىدىلىكى يوق بىر شەھەر بولۇپ قۇرۇلۇپ چىقتى. شۇڭا ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا ساياھەتكە كەلگەنلەر بۇ شەھەرنىڭ ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى مەركىزىي شەھەرلەر بىلەن ھېچقانداق پەرقىنىڭ يوقلۇقىغا قاراپ «بۇ شەھەرنىڭ نېمىسىنى ئارزۇلايدۇ، ئىچكىرىدە ھەممە جاي مۇشۇنداققۇ» دېگەن سۆزلەر بىلەن ئۈرۈمچىنىڭ ھېچقانداق مىللىي خاسلىقى يوق بىر شەھەر ئىكەنلىكىنى سۆكتى. چۈنكى ئۈرۈمچى شەھىرى ئۇلارنىڭ ئويلىغىنىدەك قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە شەھەر بولماي، ئۇلارنىڭ يۇرتىدىكىگە ئوخشاش قۇرۇلۇشلار بىلەن تولغان شەھەر بولۇپ چىققانىدى. «مەركىزىي شەھەر سەھەر گېزىتى» دىكى بىر خەۋەردە سابىق زۇڭلى جۇ رۇڭجىنىڭ ئۈرۈمچىنىڭ قۇرۇلۇشىنى مىللىي خاسلىقى يوقكەن، دەپ تەنقىدلىگەنلىكىنى، ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن ئۈرۈمچىنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىدا ئىمكانقەدەر مىللىيلىكنى گەۋدىلەندۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىدىغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. بۇنىڭدىن بىز مەركەزدىكى رەھبەرلەرنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى شەھەرلەرنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكىنى قۇرۇلۇش ئىشلىرىدا گەۋدىلەندۈرۈش زۆرۈرىيىتىگە بەرگەن ئەھمىيىتىنى كۆرۈۋالالايمىز.

شىنجاڭ ساياھەت ئورۇنلىرىنىڭ ساياھەتچىلىكتىكى كونا قېلىپتىن قۇتۇلالماسلىقى، تۈرلەرنىڭ مول بولماسلىقى سەۋەبىدىن ئىچكىرىدىن شىنجاڭغا ساياھەتكە كەلگەنلەردە «شىنجاڭغا بارمىساڭ ئارماندا قالىسەن، بارساڭ پۇشايماندا قالىسەن» دەيدىغان گەپلەر تارالغان.

يېقىنقى يىللاردىن بېرى شىنجاڭ ساياھەت ئىشلىرى ساھەسىدىكىلەرنىڭ فولكلور ساياھەتچىلىكىگە بولغان چۈشەنچىسىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئىلگىرىكى يېتەرسىزلىكلەرنى تونۇپ يېتىپ، بىر قىسىم نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ رەھبەرلىرىدىن سابىق رەئىس ئابلەت ئابدۇرېشىت زامانىۋى مۇلازىمەت كەسپىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇپ، ئەنئەنىۋى مۇلازىمەت كەسپىنى ئۆزگەرتىپ، مۇلازىمەت كەسپىنىڭ خەلق ئىگىلىكىدىكى سالمىقى توغرىسىدا توختالغاندا: «ساياھەت كەسپىنى نۇقتىلىق راۋاجلاندۇرۇپ، ساياھەت نۇقتىلىرىنى ۋە ئاساسىي مۇئەسسەسەلەر قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ، ساياھەت بازارلىرىنى ئېچىپ، ساياھەت بۇيۇملىرىنى موللاشتۇرۇش كېرەك» دەپ كۆرسەتتى. 2003 ـ يىلدىكى ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىدا ئابلەت ئابدۇرېشىت يەنە: «ساياھەت كەسپىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇپ، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ساياھەتچىلەر بازىرىنى يەنىمۇ كېڭەيتىپ، قوغداش بىلەن ئېچىشقا تەڭ ئەھمىيەت بېرىپ، زايوم مەبلىغىدىن ياخشى پايدىلىنىپ، ساياھەت نۇقتىلىرى قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىش كېرەك» دەپ كۆرسەتتى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىمۇ (2001) 20 ـ نومۇرلۇق ھۆججەت) «ساياھەتچىلىك ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى يەنىمۇ تېزلىتىش توغرىسىدىكى قارار»نى چىقاردى. قاراردا «2005 ـ يىلى شىنجاڭنى دۆلىتىمىزدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ياۋروپاغا تۇتىشىدىغان مۇھىم خەلقئارالىق ساياھەت رايونى قىلىپ قۇرۇپ چىقىش، ساياھەت ئومۇمىي كىرىمىنى مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرا، يۇقىرى سەۋىيىسىگە يەتكۈزۈپ، 21 ـ ئەسىرنىڭ دەسلەپىدە پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ساياھەت ئەڭ جانلانغان، تەرەققىياتى ئەڭ تېز رايونلارنىڭ بىرى قىلىپ قۇرۇپ چىقىش» قارار قىلىندى. ساياھەت ئىقتىسادىنىڭ ئېشىش نىشانىنى ئاپتونوم رايونىمىز 2005 ـ يىلىغا بارغاندا ساياھەت تەرەققىياتىدا ھەسسىلەپ ئېشىش پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، خەلقئارا ۋە دۆلەت ئىچىدىكى ساياھەت ئومۇمىي كىرىمىنى ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن %10.9 ئاشۇرۇشنى يەنى 13 مىليارد 682 مىليون يۈەنگە يەتكۈزۈشنى، يەنى شۇ يىلدىكى ئاپتونوم رايونىمىز GDP سىنىڭ %7.45گە يەتكۈزۈشنى نىشانلىدى.

ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىنىڭ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى بىلەن ھەرقايسى جايلارنىڭ ساياھەتچىلىك ئىشلىرى ئۇچقاندەك راۋاجلاندى. ئۈرۈمچى شەھىرىنىلا مىسالغا ئالساق، ھازىر «چوڭ بازار» قۇرۇلۇشىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان بىر يۈرۈش ئۆرپ ـ ئادەت كوچىلىرى بارلىققا كەلمەكتە ۋە مىللىي بىناكارلىق سەنئىتى گەۋدىلەندۈرۈلگەن قۇرۇلۇشلارنى سېلىش پىلانلانماقتا. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سابىق رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت ئاپتونوم رايونلۇق 10 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا بەرگەن دوكلاتىدا: بەش يىلدا 35 مىليون 200 مىڭ ساياھەتچىنى كۈتۈۋالغانلىقىمىزنى، ساياھەتتىن كىرگەن ئومۇمىي كىرىم 25 مىليارد يۈەنگە يەتكەنلىكىنى، بۇنىڭدىن سىرت چەت ئەللىك ساياھەتچىلەردىن 1 مىليون 230 مىڭ ئادەم قېتىم كۈتۈۋېلىنىپ 460 مىليون ئامېرىكا دوللىرى تاشقى پېرېۋوت يارىتىلغانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتتى.

دېمەك، ساياھەتچىلىك بىر دۆلەت، رايون ئۈچۈن ھازىرقى ۋاقىتتا تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك كەسىپ تۈرىدۇر. دۇنيادىكى نۇرغۇن دۆلەت، رايونلار ساياھەتچىلىكنى شۇ دۆلەت رايونىنىڭ غوللۇق كەسپىگە ئايلاندۇرغان. مەسىلەن، سىنگاپور، شياڭگاڭ ئالاھىدە رايونى، ئاۋمېن ئالاھىدە رايونى، جەنۇبىي ئافرىقا، تانزانىيە، ھاۋاي تاقىم ئاراللىرى، ھىندونېزىيە، فىلىپپىن، تايلاند، ئاۋستىرالىيە، يېڭى زېلاندىيە ... لەرنىڭ ساياھەتچىلىكتىن كىرگەن كىرىمى ئۇلارنىڭ GDP سىنىڭ خېلى كۆپ سالمىقىنى ئىگىلەيدۇ. فولكلور ساياھەتچىلىكىنى يولغا قويۇش، مەدەنىيەت ساياھىتىنى جانلاندۇرۇش ھازىر خەلقئارادىكى نۇرغۇن دۆلەتلەر يۈزلىنىۋاتقان نىشان، شۇنداقلا خەلقئارا ساياھەت تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر يۈزلىنىشى، دۇنيادىكى داڭلىق ساياھەت ئورۇنلىرى يەرلىكتىكى ئالاھىدە خاسلىققا ئىگە مەدەنىيەت ئەۋزەللىكىدىن پايدىلىنىپ، شۇ ئەۋزەللىكنى ساياھەتنى گۈللەندۈرۈشنىڭ ئاساسى قىلغان. شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ فولكلور مەدەنىيىتى شىنجاڭنىڭ ساياھەتچىلىك ئىشلىرىنى يولغا قويۇش، راۋاجلاندۇرۇشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى. شىنجاڭ ساياھەتچىلىكى ھازىر راۋاجلىنىش باسقۇچىغا قەدەم قويدى. ئەمما، ساياھەت نۇقتىلىرىنى ئېچىشتا ئىلمىي، ئىجابىي يولنى تاللاش كېرەك. بۇ ھەقتە ئابلەت ئابدۇرېشىت مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: «ساياھەت نۇقتىلىرىنى قۇرۇشتا نادىر ئەسەر چۈشەنچىسىنى تىكلەش كېرەك. تارىخىي، مەدەنىيەت مەزمۇنلىرىنى قېزىشقا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. تەبىئىي مۇھىتنى قوغداپ، سايا-

ھەتچىلىكنى كۆپ قاتلاملىقا، ئالاھىدىلىكنى گەۋدىلەن-
دۈرۈشكە يۈزلەندۈرۈش كېرەك. ھەرگىز تۆۋەن قاتلام-
لىق، قارىغۇلارچە ئېچىشقا بولمايدۇ. بايلىق مەنبەلىرىنى
بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىش، مۇھىتنى قۇربان قىلىش بەدد-
لىگە ساياھەتنى يولغا قويۇشقا بولمايدۇ».

بىز تەكىتلەۋاتقان ساياھەت نوقۇل زىيارەت، كۆڭۈل
ئېچىشنى مۇددىئا قىلغان ساياھەت بولماستىن، بەلكى
مىللەتلەر ئارا، دۆلەتلەر ئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈ-
دىغان ۋە شۇ يول بىلەن ئۆملۈك، ئىتتىپاقلىق، دوستا-
لۇقنى كۈچەيتىشكە تۈرتكە بولىدىغان ھەم ئىجتىمائىي
ئۈنۈم، ھەم ئىقتىسادىي ئۈنۈم يارىتالايدىغان ساياھەتتۇر.
بىز ساياھەت تۈرىنى ئاچقاندا نوقۇل ئىقتىسادىي ئۈنۈم-
نىلا قوغلاشماستىن، بەلكى مۇشۇ تۈرنىڭ يەرلىكتىكىلەر-
نىڭ ھېسسىياتىغا كەلتۈرىدىغان تەسىرىنىمۇ ئويلىشىش
زۆرۈر. ياخشى پىلانلانغان ساياھەت تۈرى زىخنىمۇ، كا-
ۋاپنىمۇ كۆيدۈرمەيدۇ دېگەنلىك. ساياھەت تۈرىنى يولغا
قويغاندا نوقۇل ئىقتىسادىي قىممەت يارىتىشنىلا كۆزلەپ،
ساياھەت ئوبيېكتىغا كەلسە ـ كەلمەس ئويدۇرمىلارنى
باغلاۋەرسە، ئاقىۋەتتە ئېغىر ئىجتىمائىي ئاپەت كېلىپ
چىقىشى مۇمكىن. يەرلىكتىكى خەلقنىڭ ھېسسىياتىغا، ئې-
تىقادىغا، تۇرمۇش ئۆرپ ـ ئادىتىگە، قائىدە ـ يوسۇنلى-
رىغا ھۆرمەت قىلىنمىسا، ئىجتىمائىي مۇقىملىققا تەسىر
يېتىشى مۇمكىن. شۇڭا ساياھەت تۈرلىرىنى يولغا قويغان-
دا، نۇرغۇن تەرەپلەرگە دىققەت قىلىش زۆرۈر. ئاپتونوم
رايونىمىزدىكى ساياھەت نۇقتىلىرىنىڭ تەدرىجىي ئېچىلى-
شىغا ئەگىشىپ، قارىغۇلارچە ئېچىشتىن،
يا ئۇنداق يا مۇنداق سەۋەنلىكلەرنى
ئۆتكۈزۈشتىن ساقلىنىش زۆرۈر. شۇڭا
ساياھەت ئورۇنلىرى فولكلورچىلار،
مىللەتشۇناسلار بىلەن يېقىندىن ھەم-
كارلاشقاندىلا، خاتالىقلاردىن ساقلىنالا-
يدۇ.

«مىراس» ژۇرنىلىمىزنىڭ 2001 ـ
يىللىق 5 ـ سانىدا ئۆمەرجان ھەسەن
ئىمزاسىدا «قىرمىش ئاتام: ئىنساپ قى-
لىڭلار» ماۋزۇلۇق بىر پارچە ماقالە
ئېلان قىلىنغانىدى. كۆلىمى 680 مودىن
ئاشىدىغان قىرمىش ئاتام مازىرى ئاقسۇ
ۋىلايىتى ئونسۇ ناھىيىسىنىڭ تۇمشۇق
يېزىسى شېخىلا (ئەسلىي نامى شېيخ-
لار) كەنتىنىڭ شىمالىغا، يەنى ساۋاپچى
چارۋىچىلىق مەيدانىغا 10.7 كىلومېتىر
كېلىدىغان دېڭىز يۈزىدىن 1700 مېتىر ئېگىزلىككە جاي-
لاشقان. مازارلىقتا ئون نەچچە گۈمبەز بار. ئاپتور ئۆ-
مەرجان ھەسەن ماقالىسىدە خەلق ئارىسىدا تارقالغان
قىرمىش ئاتام مازىرى ھەققىدىكى رىۋايەتلەر بىلەن قىر-
مىش ئاتام مازىرىنىڭ تارىخىنى تەپسىلىي تونۇشتۇرغان.
ئۆزىنىڭ مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ خادىملىرىغا
ھەمراھ بولۇپ، قىرمىش ئاتام مازىرىغا بارغاندىن كېيىن
(ئاپتور ئىلگىرىمۇ قىرمىش ئاتام مازىرىغا بارغانلىقىنى
ئەسلەپ ئۆتكەن) كۆرگەن كۆڭۈلسىز كۆرۈنۈشلەرنى
يازغانىدى.

ئېگىلىشىمىزچە، قىرمىش ئاتام مازىرىدا ھازىرغىچە
ساقلىنىپ قالغان دەرەخ تۈرلىرى 41 خىلغا يېتىدۇ. بۇنىڭ
ئىچىدە كىچىك يوپۇرماقلىق ئەرمىدۇن كەم ئۇچرايدىغان
دەرەخ تۈرى ھېسابلىنىدۇ. بىر نەچچە يىل ئىلگىرى
مۇنداق بىر ھېكايىنى ئاڭلىغانىدىم: دۆلىتىمىزنىڭ بىر
داڭلىق ئۆسۈملۈكشۇناسى مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى
جايلىرىدا ئۆسۈملۈك تۈرلىرىنى تەكشۈرۈش بىلەن مەش-
غۇل بولۇپتۇ. ئەمما مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلى-
رىنى قىدىرغان بولسىمۇ، كىچىك يوپۇرماقلىق ئەرمە-
دۇننى تاپالماپتۇ. ئۇ بۇنىڭدىن بەكمۇ ئەپسۇسلىنىپتۇ.
مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ ئاقسۇغا بارغان
ۋە كىشىلەرنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن قىرمىش ئاتام ما-
زىرىدىن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىنى قىدىرىپمۇ
تاپالمىغان كىچىك يوپۇرماقلىق ئەرمىدۇننى بۇ يەردىن
تاپقان ۋە ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۇنى ئۈزۈلدى، دەپ ئېلان قىلغان بۇ دە-

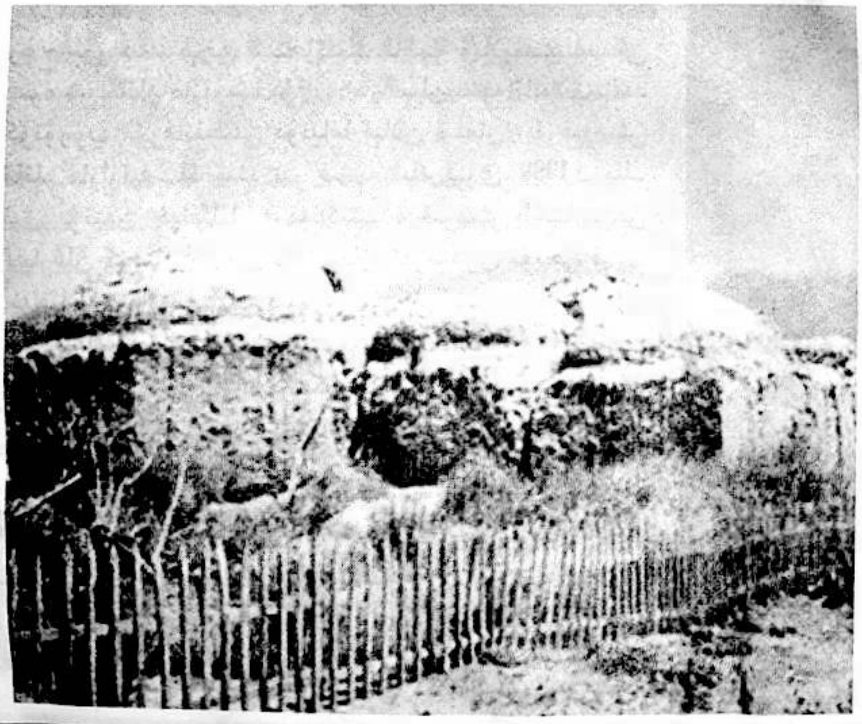

رەخ تۇرنىڭ تېخى شىنجاڭنىڭ ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى قىرمىش ئاتام مازىرىدا بۈك ـ باراقسان سايە تاشلاپ، قەد كۆتۈرۈپ تۇرغانلىقىنى دۇنياغا ئېلان قىلغان. بۇ قىرمىش ئاتام مازارلىقىنىڭ يەنە بىر قىممەتلىك يېرى. 1999 ـ يىللىق يۈننەن خەلقئارا يەرمەنكىسىدە قىرمىش ئاتامدىن ئاپارغان كىچىك يوپۇرماقلىق ياۋا ئەرمىدۇن تۇنجى قېتىم خەلقئارا جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ جۇڭگو ۋە چەت ئەللىك ئالىملارنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىدى.

قىرمىش ئاتام مازىرىدىكى ئەڭ ئېگىز دەرەخ 96.23 مېتىر كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا بۇ يەردە ئون نەچچە يەردە بۇلاق بار. قىرمىش ئاتام مازىرىدىكى ئۈچ تۈپ «مىرزا تېرەك»نىڭ ئەڭ چوڭىنىڭ غول ئايلانمىسى 30 مېتىردىن ئاشىدۇ.

مۇئەللىپ ماقالىسىدە مازارنىڭ ئىچىگە هاراق، تاماكا سېتىش بوتكىلىرى قۇرۇلغانلىقىنى، مېهمانخانا سېلىنغانلىقىنى، ئوقيا ئېتىش، قارىغا ئېتىش مەيدانى، بېلىق تۇتۇش كۆلچىكى، ئات، تۆگە مىنىپ مەنزىرە ساياهەت قىلىش تۈرلىرى تەسىس قىلىنغانلىقىنى يازغانىدى. يەنى بۇ مازارلىقنىڭ سېپى ئۆزىدىن بازارغا ئايلانغانلىقىنى، كىشىلەرنىڭ كارا OK ئېيتىپ، هاراق ئىچىپ مازارلىقنى مازارلىققا ئوخشىمايدىغان هالەتكە چۈشۈرۈپ قويغانلىقىنى شىكايەت قىلغانىدى. خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن 2002 ـ يىلى 10 ـ ئايدا مەن ئاقسۇغا باردىم. شۇ سەپەردە قىرمىش ئاتام مازىرىغا بېرىپ زىيارەت قىلىش نېسىپ بولدى. قىرمىش ئاتام مازىرى جايلاشقان ئورمانغا قاراپ تەبىئەتنىڭ بۇ ئاجايىپ مۆجىزىسىدىن ئەقلىم لال بولدى. ئەمما كۆڭلۈم بەزى ئىشلارغا قاراپ تولىمۇ غەش بولدى. «ئىنساپ قىلىڭلار: قىرمىش ئاتام» ماقالىسىدە تىلغا ئېلىنغان مازارنىڭ شەيخىنى ئەخلەت ـ چاۋار تېرىپ يۈرگەن يېرىدە ئۇچراتتىم. ئىككىمىزنىڭ كۆزلىرى ئۇچراشقاندا مەن شەيخنىڭ كۆزلىرىدىن چوڭقۇر هەسرەتنى كۆردۈم. ئەسلى شەيختىن ئۇنى ـ بۇنى سوراپ، بەزى ئىشلارنى بىلىش نىيىتىم بار ئىدى، نىيىتىمدىن ياندىم. ئۈندىمەي شەيخكە قاراپ تۇردۇم. شەيخمۇ جىمغىنا يېنىمدىن ئۆتۈپ كەتتى ... ئۆمەرجان هەسەن يازغاندەك مازار بازار

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بولغانىدى. ئۇ يەر، بۇ يەردىن ئالـــتاغـــل
ناخشا ئاۋازى كېلەتتى. يەنە قەيەرلەردىن
دىسكو مۇزىكىلىرى ئاڭلىناتتى. نەلەردىندۇر
قەي قىلىۋاتقان ئاۋازلار كېلەتتى. سەيياھلار
خالىغانچە شاخلارنىڭ ئۈستىگە چىقىپ سۈ-
رەتكە چۈشمەكتە ئىدى. جۈپ -جۈپ قىز -
يىگىتلەر يېتىلىشىپ، بەزىلىرى قوغلىـــشىپ
يۈرمەكتە ئىدى. ئارىدا 15 -16 ياشلاردىكى
بىر قىز يېنىمىزغا كەلدى، ئۇ ئەدەب بىلەن
«ساياھەت يېتەكچىسى كېرەكمىكىن؟» دەپ
سورىدى. مەن: «قىزچاق، بۇ دەرەخلەرنىڭ
ئىسمىنى دەپ بېرەلەمسىز؟» دەپ سورىدىم.
قىز ئەتراپىدىكى دەرەخلەرنى كۆرسىتىپ «-
ئاۋۇ دەرەخنى ‹كۆلدىن چىققان پاقا› دەيمىز
...» دەپ تونۇشتۇرغىلى تۇرۇۋېدى «بول-
دى، سىزنى ئاۋارە قىلمايلى» دېگىنىمىزچە كېتىپ قالدۇق.

مىللىي مەدەنىيەت ھەرقايسى مىللەتلەر ئۇزاق مۇد-
دەتلىك تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ياراتقان مىللىي ئا-
لاھىدىلىككە ئىگە مەدەنىيەت ھادىسىسىدۇر. ئاپتونوم را-
يونىمىزدا دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىغا داڭلىق بولغان چوڭ
مازاردىن 40 نەچچىسى بار. قىرمىش ئاتام مازىرى ئاپتونوم
رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يا-
دىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتىلگەن.

1986 -يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئونسۇ ناھىيىسى مال-
يىدىن 40 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ قىرمىش ئاتام مازىرىدىكى
مەسچىدنى ئوڭشىغان. خەلق ئاممىسى مۇشۇ ئىش ئۈچۈن
يۈز مىڭ يۈەن مەبلەغ توپلاپ ياساش ئىشلىرىنى قولل-
غان، شۇنىڭ بىلەن قورۇق تاملار قوپۇرۇلۇپ، تۆمۈر رې-
شاتكىلار ياسالغان ۋە قىرمىش ئاتام مازىرى رەسمىي رە-
ۋىشتە ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكەن.

مازار مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى.
خەلقىمىز تارىختىن بۇيان ھەققانىيەت يولىدا قۇربان بول-
غان باھادىرلارنى، ئۇلۇغ دانىشمەن، ئەل سۆيەر ئالىم -
ئۆلىمالارنى ئۇلۇغلاپ ئۇلار دەپنە قىلىنغان جاينى مازار
بىلىپ ھۆرمەت قىلىپ كەلگەن. بۇ بىر ئېسىل ئادەت. ئە-
گەر مۇشۇنداق ئېسىل ئادەتلەر بولمىغىنىدا نۇرغۇن داڭ-
لىق مازارلار ھازىرغىچە مۇكەممەل ساقلىنىپ بىزگىچە يې-
تىپ كەلمىگەن بولاتتى.

«شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى»نىڭ مۇخبىرى دىلشات
غوجا ئەھمەدنىڭ «شىنجاڭ ساياھەتچىلىكى قانداق داڭ-
لىق ماركا يارىتىش كېرەك» دېگەن ماقالىسىدە مۇنداق
بىر مەزمۇن بار: ئۇ (شىنجاڭ ساياھەتچىلىك گۇرۇھىنىڭ
لىدىرى ۋاڭ ۋېيپىڭنى دېمەكچى) بېشىدىن ئۆتكەن مۇن-
داق بىر ئىشنى سۆزلەپ بەردى: بۇلتۇر بىز چەت ئەللىك
ساياھەتچىلەرنى بىر قىسىم ساياھەت رايونلىرىغا ئاپاردۇق.
ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئۈچ كىشى مۇھىت ئاسرىغۇچى ئې-
كەن. بۇ ئۈچەيلەن مەلۇم بىر ساياھەت رايونىغا بېرىپلا
ئەتراپىدىكى مۇھىتنى كۆرۈپ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپلا قايتتى.
(نېمىشقا قايتىسىلەر؟! -دەپ سورىساق، ئۇلار: -بىزنىڭ
بۇنداق چىرايلىق مۇھىتنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغىنىنى كۆرگىمىز
يوق، -دېدى. شىنجاڭغا 12 قېتىم كەلگەن ئەنگلىيىلىك بىر ئايال
ساياھەتچى تېلېكامېراسىنى ئېلىپ تەگرىتېغىنىڭ جەنۇب، شىمالىنى
پۈتۈنلەي ئايلىنىپ چىقىپ، يۇرتىغا قايتقاندىن كېيىن ماڭا خەت
يېزىپتۇ. ئۇ خېتىدە- نېمە ئۈچۈن تېلېكامېراغا ئېلىنغان
شىنجاڭنىڭ بارلىق گۈزەل كۆرۈنۈشىدە كۆن نۇرىدا پار-
قىرىغان قۇرۇق بوتۇلكىلارنى كۆرىمەن؟-دەپتۇ. بۇ
ھەقىقەتەنمۇ ئادەمنى ئويغايسىزلاندۇرىدىغان، ئويغا سالى-
دىغان سوئال.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدا قىرمىش ئاتام ما-
زىرىدىن ئىبارەت بۇ ئەۋزەل ساياھەت بايلىقىنى ئېچىشتا
ئالدى بىلەن ئۇنىڭ يەرلىك خەلقلەر قەلبىدىكى بىر مۇ-
قەددەس جاي ئىكەنلىكىگە ۋە مەدەنــــيەت - تارىخ،
ئۆرپ - ئادەت، دىنىي ئېتىقاد قاتارلىق نازۇك تەرەپلى-
رىگە ئېتىبار بىلەن قاراپ، پۇختا، ئىلمىي پىلان تۈزگەن
بولسا ئىدى، بەكمۇ خاسىيەتلىك ئىش بولغان بولاتتى.
ساياھەتچىلىكنى نوقۇل ئىقتىسادىي قىممەت يارىتىش ئۈ-
چۈنلا يولغا قويماي، بەلكى ئۇنىڭ ئىجتىمائىي قىممىتىگە
مۇ، تەسىرىگىمۇ تەڭ ئېتىبار بېرىلگەن بولسا، بۇ خۇددى
ئالتۇن ئۈزۈككە ياقۇت كۆز قويغاندەك خوپ ئىش بولار
ئىدى. قىرمىش ئاتام مازىرىدەك بىر گۈزەل سەيلىگاھنى

MIRAS

نابۇت قىلىۋېتىش، ئۇنى ياخشى قوغدىماسلىق بىز ئۈچۈن
بىر ئۇياتلىق ئىش، قوغداپ قېلىش بولسا ۋىجدانىي بۇر-
چىمىز. ساياھەت تۈرى بىر خىل شەكىلسىز بايلىق. ئۇ شۇ
ناھىيە، شۇ جاينىڭ مالىيىسىگە بىر ئۇلۇش ھەسسە قوشا-
لايدۇ. ھەرقانداق تۈردىكى ساياھەتچىلىكنى شۇ جايدىكى
ئۆرپ ـ ئادەت ۋە مەدەنىيەتنى نابۇت قىلىش بەدىلىگە تە-
رەققىي قىلدۇرماسلىق كېرەك. ئەگەر شۇنداق قىلىنسا، بۇ
ئېغىر ئىجتىمائىي ئاقىۋەتكە سەۋەبچى بولۇپ قېلىشى مۇم-
كىن. شۇڭا ئۆز نۆۋىتىدە بۇنى بىر خىل قىلمىش، جىنايەت
دېسەك ئاشۇرۇۋەتكەن بولمايمىز.

قىرمىش ئاتام مازىرىنى ساياھەت نۇقتىسى قىلىپ
ئاچقان ئىكەنمىز، ئۇنىڭ كەلگۈسى تەرەققىياتى، يۈزلە-
نىشى ھەققىدە ھەممىمىزنىڭ تەڭ باش قاتۇرۇش مەج-
بۇرىيىتىمىز بار. بىزنىڭچە مازارلىقتا ئەيش ـ ئىشرەت
قىلىشنى بىرىنچى قەدەمدە توختىتىش كېرەك. ئۇ يەردى-
كى رېستوران، ئاشپۇزۇللاردا ئاقسۇنىڭ ئۆزگىچە ئۇي-
غۇرچە غىزالىرىمۇ بازار تېپىۋېرىدۇ. ئەگەر ھاراق، تاماكا
ساتىدىغان بوتكىلاردا ئاقسۇنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرى،
سېتىلغان بولسا تېخىمۇ ياخشى بولماسمىدى. مەخسۇس
خاتىرە بۇيۇملارنى ساتىدىغان ئورۇنلارنى تەسىس قىل-
غان بولساق، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى كەشتىلىرى، تو-
قۇلمىلىرى، كىچىك تېپىتىكى گىلەم، تەگلىمات، گەزمال،
دوپپا، ئۆتۈك، ئاياغ، پىچاق، چالغۇ ئەسۋابلار،
ھۆل ـ قۇرۇق مېۋىلەر سېتىلغان بولسا، مۇلازىملار
ئۇيغۇرچە مىللىي كىيىم ـ كېچەكلىرىمىزنى كىيىپ مۇلا-
زىملىق قىلسا، قوش تىللىق ھەتتا ئۈچ تىللىق (ئۇي-
غۇرچە، خەنزۇچە، ئىنگلىزچە) تونۇشتۇرغۇچى مۇلازىملار
تەربىيىلەنسە، ئەۋلادمۇئەۋلاد قىرمىش ئاتام مازىرىدىكى
دەل ـ دەرەخلەرنى ئاسراپ مەينەتتىن قوغداپ، قىرمىش
ئاتام مازىرىنى بۇگۈنگىچە بىزگە يەتكۈزگەن شەيخمۇ
ئۆز ئىشىنى قىلىۋەرسە، تاۋاپچىلارمۇ بىر ساياھەت تۈرى
قىلىنسا يەنى تاۋاپچىلارنى سەيياھلار تاماشا قىلسا، قىر-
مىش ئاتام مازىرىدىكى بۇلاق سۇلىرىدىن مەلۇم مىقداردا
مىنېرال سۇ ئىشلىنىپ قىرمىش ئاتام مازىرىنىڭ سۈرىتى
چۈشۈرۈلگەن ماركا ئىشلىتىلسە (بۇ مىنېرال سۇنى با-
زارغا سالىدىغان تاۋار سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى خاتىرە
بۇيۇم سۈيى سۈپىتىدە ئىشلىسە) ساياھەت خاتىرە بۇ-
يۇملىرىغا قىرمىش ئاتام مازىرىنىڭ بەلگىسى چۈشۈرۈل-
گەن بولسا، كىچىك يوپۇرماقلىق ئەرمىدۇننىمۇ ئايرىم
بىر تۈر قىلىپ، ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى (ئەتىۋارلىقى)
شەرھلەنگەن خاتىرە بۇيۇملىرى ئىشلەنسە، ئۇيغۇرلارنىڭ
ئەنئەنىۋى جابدۇقلىرى (تۆۋەن، ئوتتۇرا، يۇقىرى قات-
لاملار بويىچە) بىلەن بېزەلگەن مەخسۇس ئۆيلەر ياسى-
لىپ زىيارەت ئوبيېكتى قىلىنسا، ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىن
بېرىقى كىيىم ـ كېچەكلىرى تونۇشتۇرۇلغان زىيارەتخانا
قۇرۇلسا ھەمدە بۇ كىيىم ـ كېچەكلەرنىڭ خاتىرە بۇيۇمى
شەكلىدە توقۇلغان، تىكىلگەن (قونچاق شەكلىدىكى)،
ماركا چاپلىنىپ سېتىلسا (بۇ يەنە ئائىلىدە ئىشلىتىلىدىغان
جابدۇقلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) شۇ يەردىكى دېھ-
قانلارنىڭ ئاز ـ تولا كىرىم قىلىشىغىمۇ پايدىسى بولاتتى.
ئۆز نۆۋىتىدە قىرمىش ئاتامغا ساياھەتكە كەلگەنلەرنىڭ
ئاقسۇدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يەرلىك ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى
چۈشىنىۋېلىشىغا، سەيياھلارنىڭ بىر تۈرلۈك يەرلىك مە-
دەنىيەتنى ئىگىلىشىگە ياردىمى بولاتتى. بۇ بىر تەرەپتىن
يەرلىك مالىيىنى يۆلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن مىللەتلەر ئارا
چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈشكە پايدىسى تېگەر ئىدى.
يۇقىرىقى بىز دەپ ئۆتكەن «قىرمىش ئاتام» ھادىسىسى
شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدىمۇ يوق ئەمەس. ھازىر شىن-
جاڭدا ساياھەت تۈرلىرىنى ئېچىش بىر دولقۇنغا ئايلانغان
مۇشۇنداق ياخشى ۋەزىيەتتە ساياھەتچىلىك ئورۇنلىرى-
نىڭ يۇقىرىقى مەسىلىلەرگە ئېتىبار بىلەن قاراپ ساياھەت
نۇقتىلىرىنى ئاچقاندا، نازۇك نۇقتىلارغا دىققەت قىلىشنى،
يەرلىكتىكىلەرمۇ، ساياھەتچىلەرمۇ تەڭ مەنپەئەتلىنەلەي-
دىغان ئىجابىي ساياھەت تۈرىنى يولغا قويۇشقا ئەھمىيەت
بېرىشنى ئۈمىد قىلىمىز.

شىنجاڭ كۆپ مىللەتلىك رايون. ھەرقانداق ئىشنى
يولغا قويۇشتا، تەرەققىي قىلدۇرۇشتا مىللەتلەرنىڭ ئا-
لاھىدىلىكىنى نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. سايا-
ھەتچىلىكمۇ ئەلۋەتتە بۇنىڭ ئىچىدە. مەيلى تاغ ـ دەريا
ساياھەتچىلىكى بولسۇن، ياكى ئۆي ـ ئىمارەتلەر سايا-
ھەتچىلىكى بولسۇن ئۇنىڭغا مىللىي تۈس بېرىلمىسە، ئۇ
ئەلۋەتتە ئەھمىيىتىنى يوقىتىدۇ. مىللىي خاسلىق بولمى-
غانىكەن، ئۇنىڭدا ئالاھىدىلىكمۇ بولمايدۇ. بۇنىڭ ئۆزى
ساياھەتچىلىكنىڭ ئۇزاق مۇددەت روناق تېپىشىغىمۇ
تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇڭا مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلى-
رىنى ئاساس قىلغان، ئۆرپ ـ ئادەت گەۋدىلەندۈرۈلگەن
ساياھەت تۈرلىرىنى ئېچىش شىنجاڭ ساياھەتچىلىكىنى
تەرەققىي قىلدۇرۇشتا سەل قاراشقا بولمايدىغان مۇھىم
نۇقتىلارنىڭ بىرى.

بۈگۈنكى پايدىنىلا كۆزلەپ كەلگۈسىگە سەل قاراش
شىنجاڭ ساياھەتچىلىكىنى سىجىل تەرەققىي قىلدۇرۇشقا
زىيانلىق، بۇنداق قىلساق «ئەتىكى قۇيرۇقتىن بۈگۈنكى
ئۆپكە ئەلا» دېگەن خاتاغا يول قويغان بولىمىز.

(ئاپتور: «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى)

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

پىرىزىخان موماي

زۇنۇن قادىرى

خۇدىيار يۈز يېزىسىنىڭ قۇملۇق مەھەللىسىدە بىر پارچە يېرىمىز بار ئىدى. بىز تېخى كىچىك بولغاچقا تېرىقچىلىق قىلالمايتتۇق. شۇڭا بۇ يەردە تاغىمىزلا تېرىقچىلىق قىلاتتى. مەن خامان ئېلىش ۋاقىتلىرىدا تۇلۇق ھەيدەپ بېرەتتىم. شۇ چاغلاردا، كەچ كۈزنىڭ بىر كۈنى، ئېتىز قىرىدىكى بىر تۈپ ئاچچىق ئالما دەرىخىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، كۆڭلىكىمنىڭ پېشىنى ئىشتىنىمنىڭ ئىچىگە تىقتىم ـ دە، توك ئالمىنى ئۈزۈپ، كۆڭلىكىمنىڭ ياقىسىدىن قوينۇمغا سېلىۋەردىم. بىردەمدىلا ئالما بىلەن قوينۇم پومپايدى، يەنە كۆپرەك ئالماقچى ئىدىم لېكىن يامغۇر يېغىپ قېلىپ ئۈستۈبېشىم ھۆل بولۇپ كەتكىنى ئۈچۈن، ئالما دەرىخىنىڭ ئۈستىدىن سىيرىلىپ چۈشتۈم.

ئاچ قورساققا ئاچچىق، توك ئالمىنى يەۋەرگەنلىكىم ھەم يامغۇردا قالغىنىم ئۈچۈن بېقىنىمغا سانجىق تۇرۇپ قالدى. يۆتەلسەم جېنىم چىقىپ كېتىۋاتقاندەك ئاغرىيتتى. لاپاس ئاستىدىكى بۇلۇڭدا تۈگۈلۈپ زارلاۋاتقىنىمنى قوشنا قورۇدىكى پىرىزىخان موماي ئاڭلاپ يېنىمغا كەلدى. ئەھۋالىمنى بىلگەندىن كېيىن، مېھرىبان موماي مېنى يۆلەپ ئۆيىگە ئېلىپ كىرىپ داۋالىدى:

ئۇ بىر سىقىم تەرتەزنى ئىلمان سۇغا چېلىپ، بىر پارچە ماتا لۆڭگىگە سۈۋاپ، بېقىنىمغا چاپلاپ تاڭدى ۋە جۇۋىغا ئوراپ ياتقۇزۇپ قويدى. لۆڭگە بارغانسېرى چاپلىشىپ بېقىنىمنىڭ تېرىسىنى قورۇۋالدى. شۇ ھالدا ئۇخلاپ قاپتىمەن، كەچقۇرۇن ئويغانسام سانجىق قويۇپ بېرىپ ياخشى بولۇپ قاپتىمەن.

گېلىم ئاغرىدى، دەپ كەلگەن چاغلىرىمدىمۇ پىرى-

ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ پېشۋاسى—
مەرھۇم يازغۇچى زۇنۇن قادىرى

زىخان موماي:

—تامىقىڭ چۈشۈپ قاپتۇ، بالام،—دەيتتى ـ دە، ئىككى بارمىقىنى قازاننىڭ كۆيىسىگە سۈۋاپ تامىقىمنى كۆتۈرۈپ قوياتتى، شۇنىڭ بىلەن گېلىم ساقىيىپ قالاتتى. بەزىدە قىزىپ ئىسسىتما بولۇپ قالغىنىمدا سۆگەت چىۋىقلىرىنى سۇغا چىلاپ دۈمبەمگە ساۋاپ ساقايتىپ قوياتتى. بەزىدە بولسا، تۇز ۋە نان ئۇۋاقلىرى بىلەن ئاشلاپ قوياتتى ۋە: «ئەسكى تۆگمەنلىككە بار، ئىككى خوتۇنلۇققا بار، چىق، چىق!» دەپ ئەسنەيتتى.

يېزىغا چىقساملا بۇ شەپقەتلىك موماي يېتىملىكىمگە ئىچ ئاغرىتىپ، ھالىمدىن خەۋەر ئېلىپ تۇراتتى، كىيىملىرىمنى يۇيۇپ ياماپ بېرەتتى. ماڭا تومۇ تېگىپ قالغان چاغلاردا قارا ئۆرۈك، مۇچ سېلىنغان ئاچچىق ـ چۈچۈك شوۋىگۈرۈچ ئېتىپ بېرىپ:

—تۇمىقىڭنى چۆكۈرۈپ كىيىپ، قىزىق ـ قىزىق ئىچىپ تەرلىسەڭ ساقىيىسەن،—دەيتتى. مەن شۇنداق قىلىپ، ساقىيىپ قالاتتىم.

خېلى چوڭ بولۇپ قالغان چاغلىرىم ئىدى، بىر كۈنى يېزىغا چىقىپ پىرىزىخان مومايىنىڭ ئۆيىگە يوقلاپ كىرگىنىمدە، ئۇ بېشى ئاغرىپ ياتقانىكەن، مېنى كۆرۈپ دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئەھۋالىمنى سورىدى:

—چىرايىڭ سارغىيىپ قاپتۇغۇ، نېمە بولدۇڭ، بالام؟

—ئىككى ـ ئۈچ ئايدىن بېرى مەيدەم ئاغرىپ يۈرىدۇ.

—ھە، ئۇنداق بولسا بۇنىڭ دورىسى بار،—موماي كونىراپ كەتكەن ساندۇقىنى ئېچىپ، كىچىك بىر خالتىدىن ھېلىقى سانجىق دورىسىنى ـ تەرتەزنى چىقاردى، ئۇنىڭ بىلەن ناۋاتنى سوقۇپ ئارىلاشتۇرۇپ، كىچىككىنە خالتىغا سالدى،—بۇنى بىر چېكىم ناشۋالدەك يەپ بەرسەڭ مەيدە ئاغرىقىڭ ساقىيىدۇ،—دېدى ئۇ خالتىنى ماڭا بېرىۋېتىپ، شۇ دورىنى يەپ يۈرۈپ ئاشقازىنىممۇ ساقىيىپ كەتتى.

پىرىزىخان مومايىنىڭ بېشى ئاغرىپ قالغان چاغلاردا ئەتكەن چاي ئېتىپ ئىچسە ۋە چىنىنىڭ تېگىدە قالغان چاينىڭ شامىسىنى چاينىسا ساقىيىپ قالاتتى. ئۇ ئۇزاق يىللار داۋامىدا ئەتكەن چايغا ئادەتلىنىپ قالغانىدى. ئۆيدە چاي تۈگەپ قالغان چاغلاردا بولسا خۇمارى تۇتۇپ ئاغرىپ قالاتتى. بۇنداق ئەھۋالنى سەزگىنىمدە شەھەردىن چاي ئېلىپ چىقىپ، ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئالاتتىم.

باھار ئايلىرىنىڭ بىر كۈنى پىرىزىخان مومايىنىڭ كاۋا چېچىكىنى ئۈزۈپ، باشقا پىلەكتىكى چېچەككە دۈم كۆمتۈرۈپ، بوغقۇچ بىلەن تېڭىپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ سورىدىم:

—موما، بۇ نېمە قىلغىنىڭىز؟

—مۇشۇنداق قىلىپ قويسا كاۋا ئوخشايدۇ،—دېدى موماي. ئۇ چاغلاردا بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنمەيتتىم. گىمنازىيىدە بوتانىكا ئوقۇغىنىمدىن كېيىن، بۇنىڭ ئاتىلىق چېچەكنى ئانىلىق چېچەك بىلەن چاڭلاشتۇرۇش ئىكەنلىكىنى بىلدىم، موماي يەنە كاۋىلارنىڭ يوپۇرماقلىرى چوڭىيىپ ھەم كۆپىيىپ كېتىپ پىلەك غوللىرىنى كۆمۈۋەتسە، ئۇزۇن چۈۋىق بىلەن يوپۇرماقلارنى يۇڭ ساۋىغانىدەك ساۋايتتى. ئاساسىي غول پىلەك ھەددىدىن ئارتۇق ئۈچ تارتىپ كەتسە، چىمداپ ئۈزۈۋېتەتتى، مەن ئۇنىڭ پەمدۇرنىمۇ شۇنداق قىلىپ يۈرگىنىنى كۆرگەنىدىم. «نېمىشقا بۇنداق قىلىسىز» دېگەن سوئالىمغا «مېۋىسى كۆپ بولىدۇ» دەپلا قوياتتى. ئەمما ئۇنىڭ سەۋەبىنى ئېيتمايتتى. بۇنىڭدا نېمە سەۋەب بارلىقى ئۇ ۋاقىتلاردا ماڭا سىر ئىدى. ئەمما ھوسۇلنىڭ مول بولغانلىقىنى كۆرۈپ تۇراتتىم. مومايىنىڭ داۋالاش ئۇسۇلى ئاددىي، ئىشلەتكەن دورىلىرى ئەرزان ئىدى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، بەرگەن ئۈنۈمىگە تا ھازىرغىچە ھەيرانمەن.

www.uyghurkitap.com

مەسىلەن: قۇچاقتىكى بالىنىڭ كۆزى ياكى قۇلىقى ئاغرىپ قالسا ئانىسىغا: «بالاڭنىڭ كۆزىگە سۈت تۆكۈپ سىقىپ قوي» دەيتتى موماي، شۇنداق قىلسا، راست دېگەندەك بالىنىڭ كۆز، قۇلاقلىرى ساقىيىپ قالاتتى، ھەتتا بوۋاقنىڭ يۈزى يېرىلىپ، يېرىكلىشىپ قالسىمۇ «يۈزىگە سۈتۈڭنى تېمىتىپ سۇۋا» دەيتتى. ئانىسى شۇنداق قىلغاندىن كېيىن، بوۋاقنىڭ يۈزى سىلىقلىشىپ پارقىرايتتى.

ئەگەر كىچىك بالىلار يىقىلىپ كېتىپ قالسا ياكى بېشى بىر يەرگە تېگىپ كەتسە لاتىغا تۇخۇم سېرىقىنى سۈركەپ، بېشىغا ئوراپ تېڭىپ قوياتتى. شۇنىڭ بىلەن بالىنىڭ ئەھۋالى ياخشى بولۇپ قالاتتى. بۇ خىل داۋالاشنى موماي «تەڭلەپ قويۇش» دەيتتى، ئەگەر بوۋاقنىڭ ئىچى قاتتىق سۈرۈپ كەتسە، قوي يېغى بىلەن بۇلماق ئېتىپ بېرىش ئارقىلىق ساقايتاتتى.

مومايىنىڭ مېنىڭ پۇتۇمنى ئىككى قېتىم ھېچبىر چىقىمسىزلا داۋالاپ قويغىنى ئېسىمدە:

يالڭاياغ يۈرگەن كۈنلىرىمنىڭ بىرىدە ئوڭ پۇتۇمنىڭ ئوتتۇرا بارمىقى تاشقا تېگىپ،پەشۋا يەپ زەخىملىنىپ قالدى. موماي يەر توزغىقى (ئەسكى تام ئەتراپلىرىدا، كۆكتات ئارىسىدا بولىدىغان، ئىچىدە قارا توزغىقى بار ئۇرۇقچىدەك بىر نەرسە) سېلىپ ساقايتىپ قويدى. بۇ بىرىنچى قېتىملىقى ئىدى. ئىككىنچى قېتىمدا پۇتۇم مىتكوت بولۇپ، ئوشۇقۇم ئىششىپ كەتتى. موماي بۇنى كۆرۈپ: «گۆشى چۆچۈپتۇ» دەپ، تۆگە يۇڭىنى شاكارپىقا چىلاپ شوپۇق ئېتىپ تاڭدى، كېيىن ئىككى تۇخۇم سېرىقىنى سۇۋاپ تېڭىپ قويۇپ ساقايتتى... تاغام دېھقانچىلىقتىن ئاز ـ تولا كىرىم قىلغىنىدىن كېيىن، كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ماڭا يېڭى كىيىم ـ كېچەك تىكتۈرۈپ بەردى. بولۇپمۇ مەسكاپتىن تىكىلگەن ئۆتۈكۈمگە ھەۋىسىم كېلىپ ناھايىتى خۇشال بولۇپ كەتتىم.

يېزىغا چىققاندا، ئۆتۈكۈمنىڭ توپىلىرىنى سۈرتۈپ، قاراگۈل سۇۋاپ پارقىراتقاندىن كېيىن، پىرىزخان مومايغا كۆرسەتكىلى كىرگەنىدىم، موماي كۆرۈپ:

—پاھ، پاھ، جېنىم بالام، يېڭى كىيىملەرنى كىيىپ بىر چىرايلىق ئەزىمەت بولۇپ قاپسەنغۇ، بولۇپمۇ ئۆتۈكۈڭ بەك يارىشىپتۇ، ئەمدى پۇتۇڭمۇ پەشۋا يېمىگۈدەك،— دېدى ۋە يېڭى بۆكۈمنى قولىغا ئېلىپ گۈللىرىنى كۆردى ـ دە، بېشىمنى سىلاپ بۆكنى يەنە كىيگۈزۈپ قويدى.

—مەن شەيتان تېرىسى دېگەن رەختتىن تىكىلگەن پەشمىتىمنىڭ يانچۇقىدىن قولياغلىقىمنى ئېلىپ:

—مانا قارا، موما، تېخى بۇرنۇمنى ئېرىتىدىغان قولياغلىقىممۇ بار،— دەپ ماختاندىم.

—تاغاڭ بۇنى ئېلىپ بېرىپ ياخشى قىپتۇ، ئۆتۈكۈڭنى پارقىرىتىپلا يۈرمەي، يۈز ـ كۆزۈڭنىمۇ پات ـ پات سۈرتۈپ، پارقىرىتىپ تۇرساڭ تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئاپئاق قىزلارمۇ ساڭا قاراپ قالىدۇ. ئوبدان ياسىنىپ دەل ۋاقتىدا چىقىپسەن. بۈگۈن ھارپا، ئەتە ھېيت، مەن جىقلا ساڭزا سالدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە قىزىم چىمەنگۈل ئايەملەپ بىر دەستە ساڭزا ئېلىپ كەپتۇ، نەۋرىمىز مودەنگۈلمۇ كەلدى، نورۇز ئاغىنەڭمۇ ساغلىقنى قوزىلىرى بىلەن ھېلى ھەيدەپ كېلىدۇ، سەنمۇ شۇلار بىلەن ئاياملەپ مېھمان بولۇپ، بىزنىڭ ئۆيدە قونۇپ قال. يۈر، ئۆيگە كىر،— دېدى ـ دە، قولۇمدىن تۇتۇپ ئۆيگە باشلاپ ئەكىردى. چىمەنگۈل ھەدەم قازاندىكى ياغقا قېيىقچا سېلىۋاتقانىكەن.

—ۋاي ـ ۋۇي، ئوغلىمىز يىگىت بولۇپ قاپتىغۇ،— دەپ ئەركىلىتىپ قارشى ئالدى ئۇ. مودەن قىزىمۇ قىزىل تاۋار كۆڭلەك كىيىپ ھەقىقىي مودەنگۈلدەك چىرايلىق ئېچىلىپ كېتىپتۇ. دېگەندەك، نورۇز ئاغىنەممۇ قوي ـ قوزىلىرىنى ھەيدەپ كەلدى. بۈگۈن كەچتە پىرىزخان مومايىنىڭ ئۆيى خۇشاللىققا چۆمدى، موماي، ياغ پۇرىتىپ زىت ۋە تۇخۇم پوشكىلى سالدى، قايماقلىق چاي ئېتىپ بىزنى مېھمان قىلىشقا باشلىدى. مېنىڭ ئالدىمدىكى ئاپقۇر چىنىگە ئۇنىمىغىنىمغا قويماي دۆۋىلەپ ساڭزا سېلىۋەتتى، يەپ ـ ئىچىپ چىنىنى يېرىملىتىپ تۇرۇشۇمغا «كىچىككىنە قايمىقىدىن» دەپ چىنەمنى يەنە جىقلاپ قوياتتى ھەم پوشكال يېيىشكە زورلايتتى.

موماي مېھمان قىلىمەن، دەپ مېنى خېلى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. چاينى تۈگىتىپ ئىچىشىنىڭ قىيىنلىقى ھەم مودەنگۈلدىن ئىزا تارتىش تۇيغۇسى بىلەن تەرلەپ قىزىپ كەتتىم. مومايىنىڭ قىزىق پاراڭلىرىدىن كېيىن، قورۇنۇشلىرىم بارغانسېرى يوقىلىپ يايراپ قالدىم.

—ساڭزىنى يەڭلار، دېسەم ھېچ ئۇنىمايسىلەر، ئەگەر جوزىغا ساڭزا مۇشۇنداق دۆۋىلەپ قويۇلغانلىقىنى ھاپىزكام كۆرگەن بولسا ئۈستىگە دۈم چۈشەتتى.

—ھاپىزكام دېگەن كىم ئاپا؟—سورىدى چىمەنخان.

موماي تۈرلۈك رىۋايەت، ئەپسانىلەرگە ۋە لەتىپە، چۆچەكلەرگە باي ئىدى. ئۇ چىمەنخان ھەدەمنىڭ سوئالىغا يارىشا مۇنداق بىر خەلق لەتىپىسىنى ئېيتىپ بەردى:

—بۇرۇن بۇ مەھەللىدە ھاپىزكام دېگەن بىر پاڭقاي ئادەم بار ئىدى، ئۇنىڭ خوتۇنى بىلەن بويىغا يەتكەن قىزىمۇ پاك ئىدى. ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، شۇ مەھەللىگە

سۇ نۆۋىتى كېلىپ دېھقانلار سۇ تۇتۇش ئۈچۈن ئات چې-پىشىپ يۈرسە ھاپىزكام بىرىدىن:

—ھاي، ھاي، نېمە ئات چېپىپ يۈرىسىلەر؟—دەپ سوراپتۇ.

—تېخىچە بىلمىدىڭمۇ، سۇ كېلىدۇ، توغان سال-مىز—دەپتۇ ھېلىقى دېھقان.

—ھە، ھە، ئەجەب بوپتۇ.ـ دەپ ئۆيىگە يۈگۈرۈپتۇ ھاپىز،—ھەي خوتۇن، ھېيت كەپتۇ ھېيت، ساڭزا سالماي-مىزمۇ—دېگەنىكەن، خوتۇنى خۇشال بولۇپ:

—ۋىيەي، نېمە ئېلىپ بەرسەڭلار بېرىڭلار،—دەپتۇ ۋە خۇشاللىقىنى قىزىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن يۈگۈرۈپتۇ. ئانىسى:

—ھەي قىزىم، ئۇقتۇڭمۇ، داداڭ خېلى ئىنساپقا كېلىپ قاپتۇ، «قانداق رەختتىن كۆڭلەك كىيسىلەر، تاۋاردىن-مۇ ـ دۈردۈندىنمۇ» دەيدۇ، قارا،—دېگەنىكەن.

—ۋىيەي، كىمگە بەرسەڭلار مەيلى،—دەپتۇ قىزى.

بۇ لەتىپىنى ئاڭلاپ ھەممىمىز ھارغىچە كۈلدۈق.

—ھەر كاللىدا بىر خىيال دېگەن مانا شۇ،—دېدى موماي. مودەنگۈلنىڭ يۈزى ئاناردەك قىزىرىپ كەتتى. بۇ قىزىللىق كۈلكىنىڭ تەسىرىدىن پەيدا بولدىمۇ ياكى ئۇنىڭ خىيالىغا پاك قىزنىڭ گېپى تەسىر قىلغانلىقتىن پەيدا بول-دىمۇ چۈشىنەلمىدىم، لېكىن ئۇ ماڭا يات ـ يات كۆز قى-رىنى تاشلاپ يەرگە قارىۋالاتتى. مودەنگۈل بىلەن ئىك-كىمىزنىڭ تارتىنىپ ئولتۇرغىنىمىزنى پەملىگەن موماي قىزىق ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بېرىش ئارقىلىق بىزنى تېخىمۇ ئېچىلىپ ئولتۇرۇش شارائىتىگە ئىگە قىلماقچى بولدى.

—قاراڭلار، ھېيتنىڭ ساڭزىسىنى يېيىشنى ناھايىتى ياخشى كۆرىدىغان ھاپىزكامنىڭ ئالەمدىن ئۆتكىنىگىمۇ خېلى ۋاقىتلار بولۇپ قالدى. ئەمما ھېيت يەنىلا ئايلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئۆمرى شۇنداق قىسقا بولىدۇ، لېكىن خىزىر پەيغەمبەرلا ئۆلمەيدۇ—دېدى موماي. ئان-دىن ئۇ يەنە مۇنداق بىر رىۋايەتنى سۆزلەپ بەردى:

«خىزىر پەيغەمبىرىم بىر زامانلاردا كۆز يەتكۈسىز كەڭرى بىر ئورماندا كىشىلەرنىڭ ئوتۇن كېسىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۆتۈپ كېتىپتۇ، يەنە بىر دەۋرلەردىن كېيىن بۇ جايغا كېلىپ قارىسا ھېلىقى ئورمانزارلىق يوقىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىدا بىر دەريا پەيدا بولۇپ قاپتۇ، دەريانىڭ قىرغىقىدا بىر ئادەم بېلىق تۇتۇپ ئولتۇرغۇدەك، خىزىر پەيغەمبەر بېلىقچىنىڭ يېنىغا كېلىپ:

—بۇ يەردىكى ئورمان نەگە كەتتى؟—دەپ سوراپتۇ.

—بۇ يەردە ئەسلا ئورمان بولغان ئەمەس، ئاتا ـ بوۋىمىزدىن تارتىپ مۇشۇ دەريادىن بېلىق تۇتۇپ كېلى-ۋاتىمىز،—دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بېلىقچى.

خىزىر ئۆتۈپ كېتىپتۇ، جاھاننى ئايلىنىپ يۈرۈپ بىر دەۋر ئۆتكەندىن كېيىن، يەنە بۇ دەريا بويىغا كېلىپ قاپتۇ. قارىغىدەك بولسا، دەريانىڭ ئورنىدا كاتتا بىر سازلىق تۇرغۇدەك، سازلىقتا بىر كىشى پادا بېقىۋاتقۇدەك. خىزىر پادىچىدىن:

—بۇ يەردىكى دەريا قېنى؟ ـ دەپ سوراپتۇ.

—بۇ يەردە دەريا نېمىش قىلسۇن، بۇ جاي ئەزەلدىن تارتىپ سازلىققۇ، ـ دەپتۇ پادىچى.

خىزىر يەنە بىر قانچە زامانلاردىن كېيىن بۇ جايدىن ئۆتۈپتۇ. قارىسا سازلىقنىڭ ئورنىدا كاتتا بىر شەھەر پەيدا بولۇپ قاپتۇ. خىزىر رەستىدىكى بىر دۇكانداردىن:

—بۇ يەردىكى سازلىق قېنى؟—دەپ سوراپتۇ.

—بۇ جايدا ھېچقاچان سازلىق بولغان ئەمەس، ئاتا ـ بوۋىمىزدىن تارتىپ مۇشۇ شەھەردە ياشاپ كېلىۋاتىمىز—دەپتۇ دۇكاندار. خىزىر بىر قانچە زامانلاردىن كېيىن بۇ يەرگە كەلسە شەھەرنىڭ ئورنىدا قۇملۇق سەھرا پەيدا بولۇپ قاپتۇ، قۇم بارخانلىرى يېنىغا تۆگىلىرىنى چۆكتۈ-رۈپ قويغان كارۋانلاردىن:

—بۇ جايدىكى شەھەر قېنى؟—دەپ سوراپتۇ خىزىر.

—بۇ قۇملۇقتا قانداقمۇ شەھەر بولسۇن. ئاتا ـ بوۋى-مىزدىن تارتىپ بۇ جاي چۆل ـ جەزىرە ئىدى. بۇ يەردە يانتاقتىن باشقا نەرسە بولمىغان،—دەپتۇ كارۋانلار.

خىزىر ھەيران بولۇپ ئۆز يولىغا چۈشۈپتۇ».

مانا قاراڭلار، ئادەمنىڭ ئۆمرى قىسقا بولىدۇ. بىرەر جاينىڭ سەرگۈزەشتىسى كىشى ئۆمرىگە قارىغاندا ناھايىتى ئۇزۇن گەپ، بۇنى پەقەت ئۆلمەس خىزىرلا بىلىدۇ. ئەمما ئادەملەرنىڭمۇ قىسقا ئۆمرىدە ئۆزىگە لايىق سەرگۈزەش-تىلىرى بولىدۇ.

—موما، ئەمىسە ئادەملەرنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرسىڭىز،—دەپ سورىدىم. موماي تۆۋەندىكى ۋەقەلەرنى سۆزلىدى:

«بۇرۇن بۇھەم ئىسىملىك بىر ئادەم ئۆتكەنىكەن. بىر ئەتىيازلىقى قار كېتىپ ئېتىزلار تاۋلاشقاندا بۇھەم بىر پارچە يېرىنى تېرىماقچى بوپتۇ، ئۇ ئۇن ئۈچ ـ ئون تۆت ياشلىق بالىسىغا ساپاننىڭ سېپىنى تۇتقۇزۇپ، ئۆزى بو-يۇنتۇرۇقنى گەجگىسىگە سېلىپ يەر ھەيدەپتۇ. ھېرىپ ـ تەرلەپ تىلى ساڭگىلاپ كېتىپتۇ. بۇھەمنىڭ بۇنداق قىيىن ئەھۋالىنى كۆرگەن بىر ئۆتكۈنچى سودىگەر:

—ھاي ـ ھاي، بۇرادەر، كالا ئورنىدا ئۆزىڭىزنى

قوشقا قېتىپ بەك قىيىن ئەھۋالدا قاپسىزغۇ؟ــدەپ سوراپتۇ.

بۇھەم بېشىنى كۆتۈرۈپ سودىگەرگە:

ــھەم ئېيىن گۈزىرەت،ــدەپ جاۋاب بېرىپ قوش تارتىشنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىپتۇ، سودىگەرمۇ ئۆز يولىغا چۈشۈپتۇ.

بىر قانچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن، ھېلىقى ئۆتكۈنچى سودىگەر بىر شەھەردىكى ئېسىل ماللار بىلەن لىق تولغان دۇكان ئالدىغا كېلىپ، دۇكاندارىدىن بىر كىيىملىق كىمخاپ سېتىۋاپتۇ، زەن قويۇپ قارىسا كىمخاپ ساتقۇچى دۇكاندار باي بىر زامانلاردا كالا ئورنىدا يەر ھەيدەۋاتقان ھېلىقى ئادەم ئىكەن.

ــھاي ـ ھاي، بۇرادەر، بىر چاغلاردا گەجگىڭىزگە بويۇنتۇرۇق سېلىپ، يەر ھەيدىگەن كىشى سىز ئەمەسمۇ؟ــدەپ سوراپتۇ.

ــھە، توغرا، مەن شۇــدەپتۇ ئۇ.

ــقانداق قىلىپ مۇنچە باي بولۇپ قالدىڭىز؟

ــھەم ئېيىن گۈزىرەت،ــدەپتۇ يەنە دۇكاندار. ئۆتكۈنچى بولسا ھەيران بولۇپ ئۆز يولىغا كېتىپتۇ.

خېلى زامانلاردىن كېيىن بۇ ئۆتكۈنچى سودىگەر يەنە بىر شەھەرگە كېلىپ چۈشۈپتۇ. بۇ شەھەردە بىر تۆھمەتخورنىڭ تۆھمىتىگە ئۇچراپ شەھەر ھاكىمى ئالدىغا دەۋاغا بېرىپتۇ. ھاكىم دەۋانى ئادىللىق بىلەن سوراپ، ئۆتكۈنچى سودىگەرنى تۆھمەتچىدىن قۇتقۇزۇپ قويۇپتۇ. ئۆتكۈنچى سودىگەر خۇشاللىقتا زەن قويۇپ قارىسا، بۇ ھېلىقى كىمخاپ ساتقان دۇكاندار ئىكەن. ئۇ:

ــھاي ـ ھاي، تەقسىر، بۇرۇن دۇكاندار ئىدىلە، ئەجەب ھاكىم بولۇپ قاپتىلىغۇــدەپ سوراپتۇ.

ــھەم ئېيىن گۈزىرەت،ــدەپتۇ ھاكىم. ئۆتكۈنچى يەنە ئۆز يولىغا يۈرۈپ كېتىپتۇ.

بىر زامانلاردىن كېيىن ھېلىقى ئۆتكۈنچى يەنە بازاردىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ئاشخانىغا كىرسە يۈزى ئىسلىشىپ كەتكەن جۇلجۇل كىيىملىك بىر ئادەم ئوچاققا ئوت قالاپ، كاللا ـ پاقالچاق ئۈتلەپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۆتكۈنچى ئۇنىڭغا زەن قويۇپ قارىسا، ئۆتكەندە ئۆزىنىڭ دەۋاسىنى سورىغان ھاكىم شۇ.

ــھاي ـ ھاي، بۇرادەر، سىز ھېلىقى شەھەرنىڭ ھاكىمى ئىدىڭىز؟ ئەجەبا، ئەمدى كاللىپەزنىڭ ئوچىقىغا ئوت قالايدىغان ئەھۋالغا چۈشۈپ قاپسىرغۇ،ــدەپ سوراپتۇ. ئوت قالىغۇچى ھېچقانچە خىجالەت بولماستىنلا:

ــھەم ئېيىن گۈزىرەت،ــدەپ مەغرۇر ھالدا جاۋاب بېرىپتۇ.

ــھاي بۇرادەر، سىز ئاجايىپ ئادەم ئىكەنسىز، مەن سىزنى خىلمۇخىل ئەھۋالدا ئۇچراتتىم، قاچانلا سورىسام «ھەم ئېيىن گۈزىرەت» دەيسىز، بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ــدەپ سوراپتۇ ئۆتكۈنچى.

ــ«ھەم ئېيىن گۈزىرەت» دېگىنىم، بۇ ھەم ئۆتۈپ كېتىدۇ، دېگىنىم. بۇنى نېمىدەپ چۈشەنمەي سوراۋېرىسىز. ئەھۋالىمنىڭ ئۆزگىرىپ تۇرۇشى سۆزۈمنىڭ مەنىسى ئەمەسمۇ، سىز ئېيتقاندەك، مەن ئاجايىپ ئادەم ئەمەس، بەلكى بۇ زامانىنىڭ ئۆزى ئاجايىپ. بىلەمسىز، مېنىڭ ئېيتىم بۇھەم، مەنىسى ـ بۇھەم ئۆتۈپ كېتىدۇ، دېگەنلىك بولىدۇ» دەپتۇ.

ــبۇھەمنىڭ پۇتى ساق بولغىنى ئۈچۈن شەھەرلەرنى كېزىپ يۈرىدىكەن. بىزنىڭ مەھەللىدىكى توكۇر ھاپىزنىڭ ئۆتۈپ كېتىشى تەس، پىيادە قانداقمۇ ئۆتۈپ كېتەر؟ــدېدى نورۇز.

ــئۇنىڭغا نېمە بوپتۇ؟ــدەپ سورىدى موماي.

ــبىچارە، ئازغىنە يېرىدىن ئالغان ھوسۇلى غەللە ـ پاراقنى تۆلىيەلمەي يامۇلغا سولىنىشتىن قورقۇپ، ئېشەكنى سېتىپ بېرىپتۇ، ئەمدى ئۇ مەھەللىدىن شەھەرگىمۇ كىرەلمەيدۇــدېدى نورۇز.

ــھۆكۈم قاتتىق بولسا، لاتا قوزۇقمۇ يەرگە كىرىدۇ، دېگەن گەپ شۇ ـ دە، بالام! ــ دېدى موماي.

بۇ ماقال شۇ زاماندىكى بىچارە دېھقانلارنىڭ ئالۋاڭ ياساقنى تۆلىمەستىن باشقا چارىسى يوقلۇقىنى چۈشەندۈرەتتى.

پەرىزىخان مومايىنىڭ شۇنداق ھېكمەتلىك سۆزلىرىگە ۋە چۆچەك ـ رىۋايەتلىرىگە ناھايىتى قىزىقاتتىم. بۇلار مېنىڭ ياش ۋاقتىمدىكى روھىي زېھنىمگە سېلىنغان ئەدەبىياتقا قىزىقىشىنىڭ ئۇندۇرمىلىرى بولۇپ قالغاندى.

پەرىزىخان مومايىنىڭ يېتىملىكىمدە قاتقان بېشىمنى سىلىغان تىترەڭگۈ قوللىرىنى، گۆدەك ۋاقتىمدا كۆرسەتكەن مېھرىبانلىقىنى ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە ياد ئېتىپ خاتىرىلەيمەن.

بۇ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتچىسى، تەجرىبىلىك تەببە ۋە ئاگرونوم موماي ۋاپات بولغان چاغدا، مېنىڭ گۆدەك بېشىمغا ئاتا ـ ئانامدىن ئايرىلغان ۋاقتىمدىكى قايغۇلۇق مۇسىبەت چۈشكەندى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۇنىڭ نەۋرىسى نورۇز بىلەن جىنازىسى ئالدىدا ھازىدار بولۇپ يىغلاپ ماڭغانىدىم.

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

MIRAS

ئۇيغۇرلاردا سەرگەزچىلىك

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭ يېزىلىرىغا قايتا تەربىيە ئېلىشقا چۈشكىنىمدە مەتسەيدى توپاق ئىسىملىك بىر ئۇيغۇر ھۈنەرۋەن بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدىم. ئۇ ئەينى يىللاردا لوپ ناھىيىسىنىڭ يۇرۇڭقاش بازىرىدىكى «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ئۇنسۇر»لارنىڭ «ئۇلگىسى»ئىدى. ئۇ كۈندۈزى نومۇرغا ئىشلىسە، ئاخشاملىرى ئاتا كەسپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ماتاغا گۈل بېسىپ، شۇنى سېتىپ كۈن كەچۈرەتتى. يېقىن ئەتراپتىكى يۇرتداشلار چاندۇرماي كېلىپ، ئۇنىڭ سەرگەزلىرىنى سېتىۋېلىپ كېتەتتى.

مەن كىچىكىمدىن تارتىپ رەسىم سىزىشقا زوقمەن بولغاچقا، ئۇنىڭ سەرگەزلىرى بىلەن گۈل بېسىشقا ئىشلىتىدىغان قېلىپلىرىنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتىم. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ بىلەن سىرداش دوستلاردىن بولۇپ قالغانىدىم. مەن ئاخشاملىرى ئۇنىڭ ئۆيىگە غىپپىدە كىرىۋېلىپ پايلىشىپ ئولتۇرغان چاغلىرىمدا، سەرگەز سېتىۋالغىلى يوشۇرۇن كەلگەن خېرىدارلارنى دائىم ئۇچرىتىپ قالاتتىم. بوۋاي ئاتا مىراس كەسپىنى تاشلىمىغاچقا، ھەممىشە دېگۈدەك كۆرەشكە تارتىلىپ تۇراتتى.

ئارىدىن 30 نەچچە يىل ئۆتۈپ كېتىپتۇ. مەن بۇ يىل 8 ـ ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ، ھەممە نەرسىنىڭ پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆردۈم. بۇرۇنقى يېزا يوللىرىدىن ئەسەرمۇ قالمىغان بولۇپ، كەنتنىڭ قىياپىتى ئۆزگىرىپ باشقىچىلا بولۇپ قالغانىدى. ئاھالىلەر يېڭى ئولتۇراق رايونىنىڭ بىر چېتىدە ئەينى يىللاردىكى رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ ئۈزۈندىلىرى يېزىلغان مۇنار يەنىلا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. مەن ئۈزۈندە مۇنارىنىڭ ئەتراپىنى بىر ھازا ئايلانغاندىن كېيىن، مۇنارنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدىكى كىچىككىنە بىر كېسەك ئۆيگە قاراپ يول ئالدىم. ياغاچ قوۋۇقنى بىر ھازا چەككەندىن كېيىن، ئۆيدىن بىر مويسىپىت ئاستا چىقىپ كەلدى، ئۇ دەل مەتسەيدى توپاق ئىدى. مەن بوۋاي بىلەن قول ئېلىشقاندىن كېيىن، قوينۇمدىن ئۇ ئەينى يىللاردا ماڭا ئارمىغان قىلغان بەلۋاغنى چىقىرىپ:

ـــ مەتسەيدى ئاكا، بۇ مەن! ـــ دەپ تونۇشلۇق بەردىم. بوۋاي مېنى قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ 30 نەچچە يىلدىن بېرى يۈرەك قېتىمىزدا ساقلىنىپ كېلە-

ۋاتقان ئىچ ـ سىرلىرىمىز بىر ـ بىرلەپ تۆكۈلۈشكە باشلىدى:

—ئىمىشقا ئاھالىلەر يېڭى ئولتۇراق رايونىغا كۆچۈپ بېرىپ بالىلىرىڭىز بىلەن بىرگە تۇرمىدىڭىز؟

—يېشىم چوڭىيىپ قالدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاتا ـ بوۋىلىرىمنىڭ قەبرىگاھى ئۆيۈمنىڭ ئارقىسىدىلا، ئۇلارنى پات ـ پات يوقلاپ تۇرسام كۆڭلۈم ئەمىن تېپىپ قالىدۇ، ئۇلارنى يالغۇز تاشلاپ كېتىپ قالسام روھى قورۇنۇپ قالامسۇن دېدىم، شۇڭا كۆچكۈم كەلمىدى.

مەن تاماقتىن كېيىن بوۋايغا، ئۇنىڭ سەرگەزچىلىك ھۈنىرىنىڭ پۈتكۈل جەريانىنى رەسىمگە ئېلىۋالماقچى بولغانلىقىمنى ئېيتتىم.

بوۋاي:

—بۇ ئىشنى قولۇمغا ئالمىغىلى ئۇزاق يىللار بولۇپ كەتتى، ئاتا ـ بوۋىلىرىمدىن مىراس قالغان ئاشۇ مەخپىي رېتسېپلارنى (سەرگەزگە گۈل باسىدىغان قېلىپلارنى دېمەكچى ـ ت) دائىم قولۇمغا ئېلىپ ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سىلاپ ئولتۇرۇپ كېتىمەن. بەزى ساياھەتچىلەر مەندە بىر يۈرۈش گۈل بېسىشقا ئىشلىتىدىغان قېلىپلارنىڭ بارلىقىنى ئاڭلاپ، قېشىمغا يۇقىرى باھادا سېتىۋالماقچى بولۇپ كەلدى. بۇ قېلىپلار قولۇمدا داۋاملىق تۇرىۋەرسە، ئۇنىڭ ھېچنېمىگە ئەسقاتمايدىغانلىقىنى بىلسەممۇ، لېكىن ئۇلارغا سېتىپ بەرمىدىم. ئوغلۇم تراكتور ياساشنى ئۆگىنىپ، پۇلمۇ تاپقان بولدى. ئەمما ئاتا كەسپىمىزگە ۋارىسلىق قىلىدىغان ئادەم يوق. ئۈزۈلۈپ قالغىلىۋاتىدۇ، بۇنى ئويلىسام كۆڭلۈم بەكمۇ يېرىم بولىدۇ ـــ دەپ ئۇھسىندى، ئارقىدىنلا ئۇ يەنە:

—ئەينى يىللىرى سىز قېشىمدىكى چاغلاردا كىشىلەر دائىم ئوغرىلىقچە كېلىپ سەرگەزلىرىمنى سېتىۋېلىپ ئەپ كېتەتتى. ئۇلار مېنى كۈندۈزلىرى «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ئۇنسۇر»، «كاپىتالىزمنىڭ قۇيرۇقى» دەپ كوچىدا تارتىپ، «قۇيرۇقۇم»نى كېسىپ تۇرسىمۇ، ئاخشاملىرى ھۈنىرىمنى قىلىۋېرەتتىم، چۈنكى، ئۇ چاغلاردا كىشىلەر ماڭا ئېھتىياجلىق ئىدى. ھازىر «قۇيرۇقۇم»نى كېسىدىغانلار يوق بولسىمۇ ئەمما، بازارنىڭ ماڭا ئېھتىياجى چۈشمەيدىغان بولۇپ قالدى. خەقلەر ھازىر مەن ئىشلىگەن سەرگەزلەرنى مودىدىن قالدىيەي، زاۋۇتتىن چىققان رەختلەرگە ئوخشاش چىرايلىق ھەم ئەرزان ئەمەسكەنەي، دەپ ياراتمايدۇ. ھازىر قېلىپلىرىمنى سىناپ ئولتۇرۇپ كۈن ئۆتكۈزىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدىم، ـ دەپ قاتتىق ئۆكۈندى.

مەن بوۋايغا تەسەللى بېرىپ، ئۇنىڭغا ئۆزۈمنىڭ يېقىنقى يىللاردىن بېرى فولكلور مەدەنىيىتىگە ئائىت بولغان خەلق ھۈنەر ـ سەنئەت بۇيۇملىرىنى يىغىپ توپلاۋاتقانلىقىمنى ھەمدە ئاشۇ ھۈنەر ـ سەنئەت بۇيۇملىرىنى ئىشلەشنىڭ پۈتكۈل ئەمەلىي جەريانلىرىنى رەسىمگە ئېلىش ئارقىلىق، ئۇنى ئەۋلادلارغا تونۇشتۇرۇپ، بۇ قىممەتلىك بايلىقلارنىڭ ئۇنتۇلۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن تىرىشىۋاتقانلىقىمنى ئېيتتىم. بوۋاي گەپلىرىمنى ئاڭلاپ خۇشال بولۇپ، ماڭا ئۆزىنىڭ سەرگەزچىلىك ھۈنىرىنى كۆرسىتىپ قويۇشقا ماقۇل بولدى.

بوۋاي كەمپىرى بىلەن ئۆيىدىن سەرگەزچىلىككە ئىشلىتىدىغان بوياق، قېلىپ دېگەندەك سايمانلارنى ئېلىپ چىقىپ، ئوغلىنى بازاردىن بىر پارچە خەسە ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇۋېتىپ (چۈنكى ھازىر بازاردىن ئاق ماتانى تاپقىلى بولمايتتى) ھۈنىرىنى باشلىۋەتتى. بوۋاي ئالدى بىلەن خېلى يىللاردىن بېرى ئۆيىنىڭ ئارقا ھويلىسىغا ئىشلەتمەي تاشلاپ قويغان يارغۇنچاقنى تېپىپ كېلىپ، ئۇزاق يىللاردىن بېرى يىغىپ ساقلاپ كەلگەن شاپتۇل دەرىخىنىڭ

سوپىپغى ۋە باشقا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ قوۋزاق، يوپۇرماقلىرنى يارغۇنچاققا سېلىپ چۆرۈپ ئەزگەندىن كېيىن، تەييار بولغان خۇرۇچلارنى قازاندىكى قايناۋاتقان سۇغا سېلىپ ئىلەشتۇرۇپ كاتاپ تەييارلىدى. ئارقىدىنلا خەسنى كاتاپقا سېلىپ بىرھازا قايناتقاندىن كېيىن قازاندىن ئېلىپ شامالدىتىپ قۇرۇتۇپ، قۇرىغان خەسنى بۆرەك شەكىللىك بىر پارچە تاشنىڭ ئۈستىگە يېيىپ، ئۇنى «دوككاك ـ دوك» (ياغاچ توقماق) بىلەن توقماقلاپ يۇمشاتقاندىن كېيىن قېلىپ بىلەن گۈل بېسىشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇ ھۈنەرنى ناھايىتى ئەستايىدىل قىلاتتى. ئۇ ماڭا، مەن 1973 ـ يىلى بۇ يەردىن كېتىدىغان چاغدا بىر تال بەلۋاغ سوۋغا قىلىپ ئۈزىتىپ قويغانلىقىنى، ھازىر تۇرمۇشىمىز ياخشىلىنىپ كەتكەن بولغاچقا، شۇڭا ماڭا بۇ قېتىم بىر داستىخان ئىشلەپ بەرمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتتى.

ئۇ بىر داستىخان ئۈچۈن ئون نەچچە خىل قېلىپ ئىشلەتتى. بۇ قېلىپلارنىڭ گۈل نۇسخىلىرى ھەر خىل بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىشلىتىلىش ئورنىمۇ ئوخشاش ئەمەسكەن. بۇنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى مەخسۇس زەدىۋالغا ئىشلىتىلسە، يەنە بەزىلىرى يوتقان ـ كۆرپىلەرنىڭ ئەستەرلىكىگە، بەلۋاغقا، داستىخانغا، ئىشىك ـ پەنجىرلەرنىڭ پەردىلىرىگە گۈل بېسىشقا ئىشلىتىلىدىكەن.

ئۇيغۇر سەرگەزلىرىدە مىللىي تۈس ناھايىتى قويۇق بولۇپ لوڭقا، چۆگۈن، ئاپتۇۋا ـ چىلاپچا، ھىلال ئايلارنىڭ نۇسخىلىرى چۈشۈرۈلگەن سەرگەزلەر كۆپرەك ئۇچرايدۇ. بۇنداق سەرگەزلەردە رەڭلەرنىڭ سىلىشتۇرما نىسبىتى ناھايىتى كۈچلۈك، رەڭلەر خىلمۇخىل ھەم جۇلالىق بولىدۇ، نەچچە ئەسىر ساقلانسىمۇ رەڭگى ئاسانلىقچە ئۆڭۈپ كەتمەيدۇ.

مەتسەيدى توپاق ئالاھازەل ئىككى سائەتلەردىن كېيىن داستىخاننى پۈتكۈزدى. مەن خۇشال بولۇپ، داستىخاننى سەپەر سومكامغا قاتلاپ سېلىپلا ئالدىراش مېڭىشقا تەمشەلدىم. بوۋاي مېنى توسۇۋېلىپ:

ـــنېمىگە ئالدىرايسىز، ھازىر كەچ بولۇپ كەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە سەرگەزنىڭ گۈلى تېخى سىڭىپ، قۇرۇپ بولالمىدى. مۇشۇنداق ۋاقىتدا ئۇنى يۇرۇڭقاش دەرياسىغا ئاپىرىپ، دەريا سۈيىدە بىر قېتىم چايقىۋەتكەندىلا ئاندىن رەڭگى ئۇزاق مەزگىلگىچە ئۆڭمەي ساقلىنىپ قالىدۇ، ئەتە تاڭ ئاتقاندا يولغا سېلىپ قويايـــدەپ ماڭغىلى قويمىدى.

خەن لېيىۇن ئىمزالىق بۇ ماقالە خەنزۇچە «يىپەك يولى» ژۇرنىلىنىڭ 2003 ـ يىللىق 3 ـ سانىدىن ئېلىندى.

مۇختار تۇردى تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

يامان تۈزەلمىگۈچە زامان تۈزەلمەس

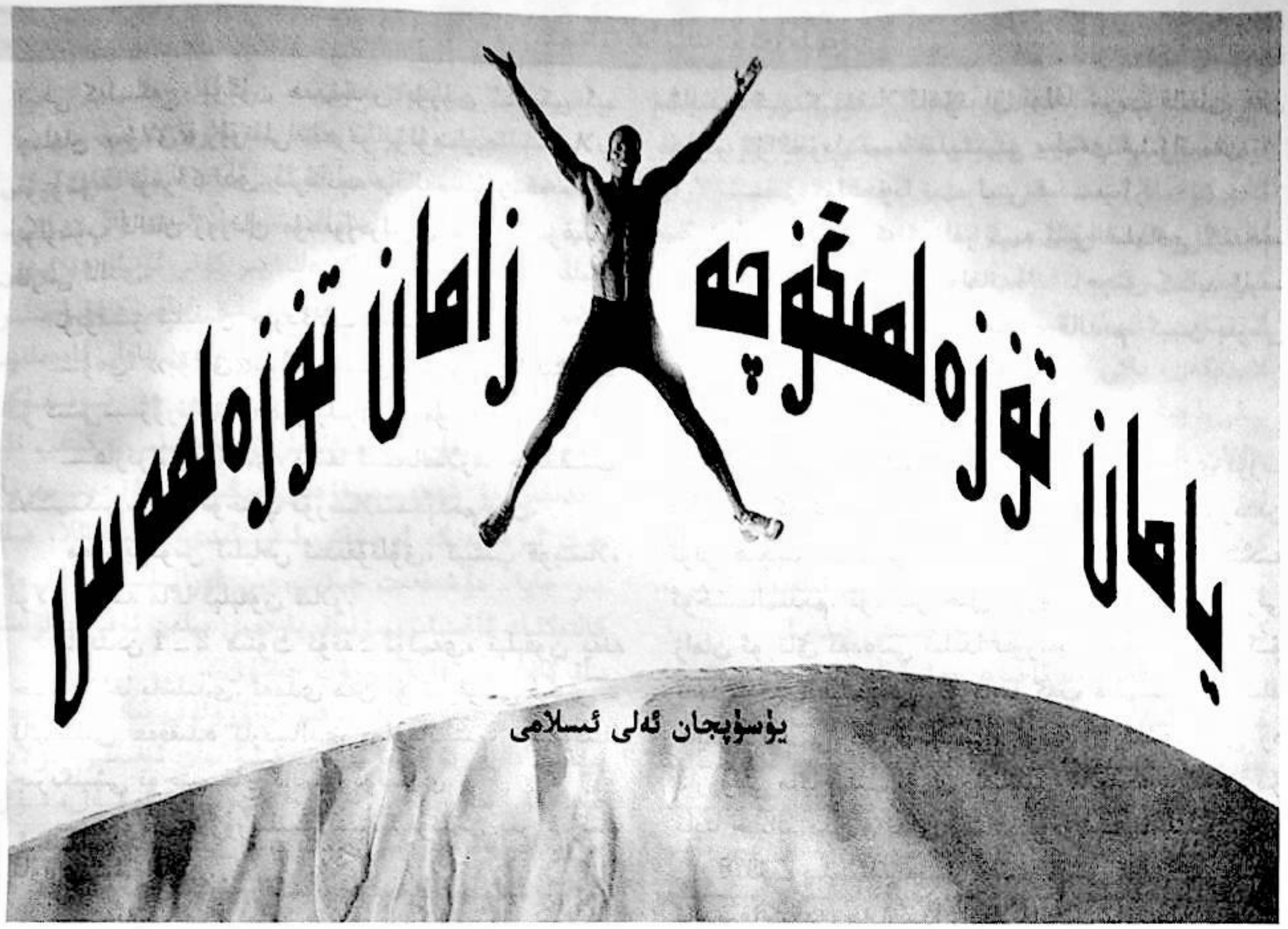

يۈسۈپجان ئەلى ئىسلامى

بۇنىڭدىن ئىككى يىل ئىلگىرى «بۇلاق» ژۇرنىلى تەھرىراتى خوتۇن ـ قىزلار ھەققىدە بىر پارچە ماقالە يېزىپ بېرىشىمنى ھاۋالە قىلدى. بۇ مېنىڭ ھاياتىمدىكى تۇنجى ئىش بولۇپ، تېخى شۇ كەمگىچە بىرەر ژۇرنال ياكى نەشرىيات ئورۇنلىرى ماڭا مۇنچىلىك ئىشەنچ قىلىپ مەندىن ئەسەر تەلەپ قىلمىغانىدى. مەن گەرچە خېلى يىللاردىن بېرى ئۆز كەسپىمگە «يات» ھالدا ئۆزۈم قىزىقىدىغان ۋە شۇنى قىلسام بىر باشقا ئېلىپ چىقالايمەن، دەپ ئىشەنچ قىلغان ساھەلىرىم بويىچە بەزى ئىلمىي ئەمگەكلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆزۈمنى ئىلىم دۇنياسىدا ياشاۋاتىمەن، دەپ ھېسابلىساممۇ، ئەمما شۇ ساھەنىڭ نەق ئۆزىدە ئىشلىمىگەنلىكىم ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە يەنىلا ئىلمىي ساھەنىڭ ئادىمى ئەمەس ئىدىم. قانداق يېزىش كېرەك؟ نېمىلەرنى يېزىش كېرەك؟ نەشر ئەپكارلىرىمىز خوتۇن ـ قىزلار ھەققىدە نېمىلەرنى باستى؟ قەدىمكى زاماندىكى خوتۇن ـ قىزلىرىمىزنىڭ ئەھۋالى قانداق ئىدى؟ ھازىرقى خوتۇن ـ قىزلىرىمىزنىڭچۇ؟ خوتۇن ـ قىزلار مەسىلىسى زادى قانداق ھادىسە؟

قاتار تىزىلىپ تۇرغان بۇ سوئاللار مېنىڭ جاۋاب بېرىشىمنى كۈتۈۋاتاتتى. بۇ سوئاللارغا چوقۇم جاۋاب تېپىلىدۇ، دەپ ئويلىدىم. دېگەندەك جاۋابمۇ تېپىلدى. ماقالە جۈمە كۈنى يېزىلىشقا باشلىدى، جۈمە كۈنىدە تاماملاندى. بىراق ماقالىنىڭ باش قىسمى جامائەت بىلەن يۈز كۆرۈشۈۋاتقاندا ئاخىرقى قىسمى تېخى يېزىلماقتا ئىدى. ماقالە ئېلان قىلىنىپ ئاز كۈن ئۆتە ـ ئۆتمەي تۇرۇپ، ئۇنى ئايرىم كىتابچە قىلىپ نەشر قىلساق دېگۈچىلەر چىقتى. ئەپسۇس، بۇ تېخى ئۇنىڭ ۋاقتى ئەمەستى.

ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتكەندە مۇنداق بىر ئىش يۈز بەردى. بۇ 2003 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى يەنى دۈشەنبە كۈنى ئىدى. ئادىتىم بويىچە سەھەر تۇرۇپ ناشتا قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئىشخانامغىمۇ كىرمەي مۇھەررىر ئابلىمىت ئىمىن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن تالا ـ تۈزنى ئايلانغاچ خەلق نەشرىياتىغا كەلدىم. نەشرىياتتىكىلەر تېخى تولۇق ئىشقا چۈشۈپ بولالمىغان بولۇپ، بەزى ئىشخانىلار ئوچۇق، بەزىلىرى ئېتىكلىك، بەزىلىرىدە بولسا تازىلىق قىلىنىۋاتاتتى. مەن كۆرۈشىدىغان كىشى

ئېخى كەلمىگەچ، بۈگۈن ھەممىدىن بۇرۇن ئىشكى ئې-
چىلغان «بۇلاق» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە ساقلاپ
تۇرۇشۇمغا توغرا كەلدى. بىرقانچە ماقالەم بىلەن قەدىناس
بولۇشۇپ قالغان ژۇرنال مۇھەررىرلىرى مېنى قىزغىن
قارشى ئالدى.

تۇيۇقسىز تېلېفون جىرىڭلاپ كەتتى.

— ۋەي، «بۇلاق»مۇ؟ — دېدى تېلېفوننى ئېلىشىمغا
بىر كىشى — ژۇرنال مۇھەررىرلىرى بارمۇ؟

— ھازىرلا بار ئىدى، باشقا ئىشخانىلارغا چىقىپ
كەتتىمىكىن، سەل توختاپ تۇرسىلا — دېدىم مەن.

مەن يۇنۇس ئىلياس ئىدىقۇتلۇق، ئېيتىپ قويسىلا،
ئۇلار كەلسە ماڭا تېلېفون قىلار.

ئارىدىن 1 ـ 2 مىنۇت ئۆتە ـ ئۆتمەي، تېلېفون يەنە
جىرىڭلاشقا باشلىدى. ئەمدى مەن بۇ تېلېفوننى ئېلىش ـ
ئالماسلىق ھەققىدە ئارىسالدى بولۇۋاتاتتىم. تېلېفوننىڭ
جىرىڭلىشى توختىمىغاچ ئالماي بولمىدى.

— «بۇلاق» ژۇرنىلىمۇ؟ — تېلېفوندىن بىر قىزنىڭ
ئاۋازى كېلىۋاتاتتى.

— ھەئە.

ئېخى گەپنىڭ ئايىغى چىقماي تۇرۇپ مۇھەررىر كى-
رىپ كەلدى. مەن تېلېفون تۇرۇپكىسىنى ئۇنىڭغا سۇندۇم.
ئەمما ئۇ، ھايال قىلمايلا تېلېفوننى ماڭا سۇندى ۋە سى-
لىنىڭ تېلېفونىكەن...

مەن ۋە ژۇرنال خادىملىرى ھەيران قالدۇق، تۇرۇپ-
كىنى ئالدىم.

— سىلە يۇسۇپجانمۇ؟ — دېدى ئۇ. گەپ قىلىۋاتقىنى
بايىقى قىز ئىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەيتتى.

— ھەئە، مەن شۇ، سىز كىم؟

تېلېفوندا گەپ قىلىۋاتقان قىز تۇيۇقسىز ئۈن سېلىپ
يىغلاپ كەتتى. مەن ھەيرانلىق ئۈستىگە ھەيرانلىقتا، ئۇ
بىر ياقتىن يىغلاپ، بىر ياقتىن سۆزلىمەكتە ئىدى.

— مەن سىلىنىڭ «بۇلاق» ژۇرنىلىدىكى ئاياللار
ھەققىدە يازغانلىرىنى تونۇگۈن ئاخشام ئوقۇپ بىر كېچە
ئۇخلىيالمىدىم — دېدى ئۇ خۇددى بىرەر نەرسىدىن سۆ-
يۈنگەندەك تەلەپپۇزدا ۋە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مەن دەل ئەنە شۇ سىلىنىڭ ماقالىلىرىدە تىلغا
ئېلىنغان بىچارە قىز. ئۆزۈم جەنۇبىي شىنجاڭلىق، ئىسمىم
ئابىدە. كىچىكىمدىنلا ئاشۇنداق يولغا كىرىپ قالغان. مەن
ھازىر گۇاڭجۇدا، نېمە قىلىشىمنى بىلمەي قېلىۋاتىمەن...

— سىز گۇاڭجۇدا نېمە ئىش قىلىسىز؟

— گۇاڭجۇغا كەلگەنلەر نېمە ئىش قىلماقچى؟ — دې-
دى ئۇ بىر ئاز خىجىل بولغاندەك ئاچچىق كىنايە ئارى-
لاش، — دەسلىپىدە ئويناپ ئىچىپ قالدىم، كېيىن بىرسى
بىلەن... كېيىن...

ئۈچ ياشقا كىرگەن بالام بار ئىدى...

ئۇ گېپىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى. ئۇ ئەمدى ئۆزى-
دىن سەسكەنگەندەك قىلاتتى. مەن ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن
ئۇنى ھېچبىر جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئالتە شەھەرلىككە
ئوخشىتالمىدىم. ئۇ، بىر خىل بۇزۇلغان ئۇيغۇر ھازىرقى
زامان ئورتاق ئەدەبىي تىلدا سۆزلەيتتى. مېنىڭچە ئۇ
ئەمدى گەپ قىلمايتتى. ئۇ قايتا گەپ قىلمىسىمۇ، ئۇنىڭ
قايغۇ ـ ئەلىمى، قورقۇنچىسى، ئۈمىدى، ئىشەنچىسى ۋە
ئارزۇسى ماڭا يېتىپ ئۆزى يېنىكلەپ قالغاندەك ئىدى. شۇ
تاپتا خىيالىمدىن مۇنداق ئىشلار ئۆتۈشكە باشلىدى...

1976 ـ يىلىنىڭ ئەتىياز پەسلى، بىر كۈنى بىر كىشى
ئالدىمغا كىرىپ ھاياتىمدا زادىلا ئاڭلاپ باقمىغان ئاجايىپ
بىدئەت ئىشتىن بىرنى مەلۇم قىلدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە،
بىر ئادەم بار ئىكەن، ئۇنىڭ تۇغۇلۇشىدىنلا ئەيىبناك،
ئاجىز بىر ئوغلى بولۇپ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇنى ئۆيلەپ
قويۇپتۇ. ئەمما ئۇ بۇشتىدىن تۆرەلگەن ئاجىز، ئەيىبناك،
مېيىپ ئوغلىنىڭ ئەۋلاد قالدۇرالماسلىقىدىن ۋە ياكى كې-
لىنىنىڭ تالاغا قاراپ قېلىپ ئائىلىسىنىڭ يۈزىنى تۆكۈۋې-
تىشىدىن ئەنسىرەپ، كېلىنىنى تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن، كې-
لىنى بىلەن بىر ئۆيدە تۇرۇپ ئەر ـ خوتۇنچىلىق قىلىپ
كەپتۇ. ئاغرىقچان، تەقۋادار قېيىنانا بۇنى سېزىپ قېلىپ
تۇسقاندا، ئۇ دەيۈز ئۇنى بىرقانچە قېتىم تورۇسقا ئېسىپ
ئۇرۇپتۇ. مەن بۇ ئىشتىن قاتتىق دەرغەزەپ بولدۇم،
دەسلىپىدە ئۇ ماڭا ھەيۋە قىلدى، ھەتتا مېنىڭ كۆز ئال-
دىمدىلا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالماقچى بولدى، ئاخىر كېيىن
خاتا قىلغانلىقىنى ئىقرار قىلىپ ئۆز گۇناھىغا تۆۋا قىلدى،
ئۇنىڭ كېلىنىنى ھۆكۈم بىلەن مەجبۇرىي قويدۇرۇۋەتتىم...

1977 ـ يىلى كۈز پەسلى ئىدى، تەشكىل ماڭا جىق
گۇناھ قىلىپ تۇتۇق بەرمەيۋاتقان بىر ئالدامچىنىڭ دېلو-
سىنى رازۋېدكا قىلىشىمنى تاپشۇردى. ئالدامچى شۇنداق

كۆرۈمسىز سەت بىر مەخلۇق ئىدىكى، ئۇنى كۆرگەن ئادەم ئۇنىڭدىن يىرگىنەتتى. ھەيران قالدىمكى، ئۇ ئۆزىنىڭ ئەنە شۇنداق سەت چىرايى بىلەن چىرايلىق قىزلارنى ئالدايتتى. ئۇ، ئاۋۋال بىراۋنىڭ ئۆيىگە ئىشلەمچىلىككە كىرىدىكەن، كېيىن قىزلىرىنى ئالداپ ئەپچىقىپ خوتۇنلايدىكەن ئاندىن كېيىن باشقا يۇرتلارغا ئاپىرىپ، تاشلايدىكەن، ياكى ساتىدىكەن، ئاندىن كېيىن يەنە قايتىدىن يېڭى ـ يېڭى جىنايەتلەرنى لايىھلەيدىكەن. ئۇ ئۆزى قالغان يۇرتنىڭ قاماقخانىسىغا كىرىپ قېلىشتىن بۇرۇن ئۆز يۇرتىدا نۇرغۇن جىنايەتلەرنى ئۆتكۈزۈپ، بىگۇناھ كىشىلەرگە زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزۈپتۇ. ھەتتا قېرى دادىسىمۇ ئۇنىڭ بۇ يۇرتقا كەلمەسلىكىنى تىلەيدىكەن... كېيىن ئۇ گۇناھىغا تۇشلۇق جاجىسىنى يېدى!

70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرى بولسا كېرەك، جەمئىيەتتىكى قىزىق ئىشلارنى نە ـ نەلەردىن تېرىپ ئەپ كېلىپ ماڭا سۆزلەپ بېرىدىغان بىر بۇرادىرىم بار ئىدى. ئۇ ماڭا مۇنداق بىر ئىشنى ھېكايە قىلىپ بەردى: ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، دائىم يېنىغا يان قورال ئېسىپ يۈرىدىغان بىر ئادەم بار ئىكەن، ئۇنىڭ قىزى ئوغۇل ساۋاقداشلىرى بىلەن باغچىغا بېرىشقا ئۆگىنىپ قاپتۇ. بۇنىڭدىن دادىسى خاتىرجەم ئەمەسكەن، بىر كۈنى ئۇ، قىزىنىڭ باغچىغا ماڭغان كۈنىنى توغرىلاپ تۇرۇپ كەينىدىن بېرىپتۇ ۋە غەزىپىگە بەرداشلىق بېرەلمەي، قىزىغا قارىتىپ يان قورالدىن ئوق چىقىرىپتۇ. بىر پاي ئوقنىڭ ئېتىلىشى بىلەن بۇ باغچىدا ئادەم زاتى تۈگۈل، قۇش جان ـ جانىۋارلارمۇ تېزىپ كېتىپتۇ. ئويلاپ قالدىمكى، بىزنىڭ قورال تۇتقان ئادەملىرىمىز ئىچىدىنمۇ مانا مۇشۇنداق قەھرىلىك، مەرد، نوچى ئىنسانلار چىقىدىكەن. ئۇقسام، تەلىيىگە يارىشا قىزىمۇ ھايات قاپتۇ، ئاتىمۇ تۈرمىگە كىرمەپتۇ...

ئۆزۈمچە يۇرت ئىچىدە خېلى ئابرۇيلۇق ھېسابلىنىدىغان بىر مويسىپىت بار ئىدى. كېيىن ئۇقسام ئۇنىڭ ھاراق ئىچمىسە تۇرالمايدىغان بىر يامان ئادىتى بار ئىكەن. ئۇ، ئوغۇللىرى، قىزلىرى چوڭ بولۇپ قالغاندا ھەتتا نەۋرىسى نەچچىگە يەتكەندىمۇ شۇنداق قىپتۇ، قۇدا ـ باجىلىرى، كۈيئوغۇل، ئوغۇللىرى بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ ئىچىدىكەن، بىر كۈنى ئۇنىڭ ئۆيىدە تۇيۇقسىز جاڭجال چىقتى. قارىساق، كۈيئوغلى بىلەن ئوغلىنىڭ قولى ئۇنىڭ ياقىسىدا تۇرىدۇ، ئەتىسى بۇ ئۇچەيلەننى يۈز ـ كۆزلىرى يېغىر ھالدا سوتتا كۆردۇق...

مېنىڭ پات ـ پاتلا باشقا يۇرتلارغا بېرىپ سەيلە ـ ساياھەت قىلىپ تۇرمىسا كۆڭلى ئارام تاپمايدىغان ئوغلى بار بىر ئاق كۆڭۈل ساۋاقدىشىم بار ئىدى. 80 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى بولسا كېرەك، بىر كۈنى ئۇنىڭ شۇ ئوغلى دادىسىدىن بىسوراق بوينى يوغانلىق قىلىپ باشقا بىر شەھەرگە ئوينىغىلى بېرىپ، نادانلىقىدىن يامان ئادەملەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قاپتۇ. ئۇنى تېپىش ھەر كۈنلۈكى نەچچە مىڭلىغان، ئونمىڭلىغان ئاھالە كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدىغان بۇ شەھەردە خۇددى دېڭىزدىن ئۇنچە ـ مەرۋايىت ئىزدىگەنگە ئوخشاش ئىش ئىدى، ئىنشائاللا، مىڭ بىر جاپا ـ مۇشەققەت چېكىپ، يان قوراللىق ۋە توك كالتەكلىك ئاغىنىلىرىمىزنىڭ ياردىمى بىلەن ئۇنى يولۋاسنىڭ ئاغزىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقتۇق...

1995 ـ يىلى يازدا رىزقىم كۆتۈرۈلۈپ يىگىرمە نەچچە يىلدىن بېرى ئۇچامغا ئارتىپ كېلىۋاتقان ئېغىر پولات دۇبۇلغا ـ ساۋۇتلارنى چۆرۈۋېتىپ، يېتىم ئوغۇل، تۇل خوتۇنلارنىڭ دەردىنى تىڭشايدىغان بىر ساخاۋەتلىك ئىدارىگە كېلىپ قالدىم. مەن ئىشقا چۈشكەن بۇ يەر گەرچە شۇ نام بىلەن ئاتالمىسىمۇ، مېنىڭ تىلىمدا «ساخاۋەتخانا». ئۇ يەردە تۈرلۈك ـ تۈرلۈك ساۋابلىق ئىشلار بېجىرىلىدۇ، شۇ مەنادىن ئۇ ھېچقانداق يەرگە ئوخشىمايدىغان خاسىيەتلىك جاي، ئەمما قېرىشقاندەك ئۇ كىشىلەر ئانچە دىققەت قىلىپ كەتمەيدىغان، گېزى كەلگەندە ھەتتا ئەتىسى ئاخشاملىرى تەرىتى قىستاپ كېتىپ، خالاجاي تاپالماي قالغان ھاجەتمەنلەر ئالدىراشلىقىدا ئولتۇرۇپ قويىدىغان پىنھان بىر بۇلۇڭ كوچىغا جايلاشقان. مانا بۈگۈن ئۇنىڭ يوغان قوش قاناتلىق تۆمۈر دەرۋازىسى ئالدىدا تېخى ئاخشامقى تۈن قاراڭغۇسىدا ياندۇرغان مەستلەرنىڭ سېسىق قۇسۇقلىرى بىلەن گەندىلىرى ئاچچىق بەدبۇي پۇراق چىقىرىپ پوتەيدەك تۇرىدۇ.

مەن بۇ يەرگە كېلىشىم بىلەن تەڭلا دەرۋازا ئالدىدىكى ئۇزاق مۇساپىلەرنى بېسىپ كەلگەن بىر توپ دەردمەنلەر گۇرۇلدىشىپ كېلىپ كۆرۈشۈش ئۈچۈن ماڭا قوللىرىنى ئۇزارتىشتى. بۇ يەرنىڭ ئادىتىدە بۇ يەردە ئىشلەيدىغانلار سىرتتىن كەلگەن دەردمەنلەر بىلەن ئۆزىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقان، يېقىن ـ يورۇق، قوشنا ـ قولۇملىرى، توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ، رېستورانداش بۇرادەرلى

رى ياكى باشلىقلىرى بىلەن كۆرۈشكەن چاغدىكىدەك قىزغىن تەبەسسۇم قىلىپ سالاملاشمايتتى. ئەكسىچە، بەزىدە ھەتتا ئۇلارنىڭ پېشى تېگىپ كەتكەن يەرلەر ـ ئىشخانا، ئورۇندۇق، ئۈستەللەر ئۇلتىرا بىنەپشە رەڭلىك نۇر بىلەن دېزىنفېكسىيە قىلىناتتى. بۇ ئىدارىنىڭ ئىشخانىلىرى خۇددى ئۇنىڭ ئىش بىناسىغا ئوخشاشلا كونىراپ كەتكەن بولۇپ، ئورۇندۇق، ئۈستەل، كرېسلولارنىڭ بەزىسى 50 ـ يىللاردىن، بەزىسى 60 ـ يىللاردىن قالغان ۋە بەزىسى بولسا سىل ـ پەل يېڭىلانغان بولۇپ، يەنە مۇشۇ ھالىتى بويىچە تۈرۈۋېرىدىغان بولسا، زامانىنىڭ تەلپىگە يەنە 100 يىلدىمۇ يېتىشەلمەيتتى. بۇ يەردىكى زاھىرى تۈرقىدىن ھاللىق «بايۋەچچە»لىكى چىقىپ تۇرىدىغان ئايرىم ساندىكى بىرقانچەيلەندىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى ناھايىتى ئاددىي ـ سادda كىيىنگەن بولۇپ، تاشقى قىياپىتى قانچە ئاددىي بولسا، ئۇلارنىڭ ئىشخانىلىرىمۇ شۇنچە ئاددىي، ئۇنىڭ خىرىدارلىرى بولسا ئۇنىڭدىنمۇ ئاددىي ئىدى.

ئىشكنى ئېچىشىم بىلەن تەڭلا ئىشىك تۈۋىدە تۇرغان ھېلىقى بىر توپ دەردمەنلەر بىر ـ بىرىدىن ئۆچىرەت قىزغىنىشىپ دۈرۈكلىشىپ كىرگەن پېتى قويۇلغىنىغا ئۇزاق جاھان بولغانلىقتىن ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن كونا كرېسلوغا كېلىپ تىقىلىشىپ ئولتۇرۇشتى. بۇ يەرنى ساخاۋەتخانا دېگەندىن كۆرە، قارا تىل بويىچە مۇساپىرخانا، دېگەن تۈزۈك ئىدى. بەزى دەردمەنلەر يازنىڭ سەراتان ئىسسىق كۈنلىرىدە بوسۇغامنىڭ تۈۋىدىلا ئاسماننى يېپىنچا، يەرنى تۆشەك قىلىپ تاڭنى ئاتقۇزسا، بەزى دەردمەنلەر قەھرىتان قىش كۈنلىرىدە لەپىلدەپ يېغىۋاتقان دەھشەتلىك قارغا قارىماي، يىراق سەھرا ۋە قىرلاردىن كېلىپ، ئۈمىدسىز كۆزلىرىنى بۇ تۇمانلىق شەھەرنىڭ مۇزلۇق كوچىلىرىغا تىككىنىچە ھاسىلىرىنى چوقۇپ ـ چوقۇپ ئاستا ـ ئاستا كۆزدىن غايىب بولاتتى.

بۈگۈن كەلگەن دەردمەنلەر ئىچىدە ياش قورامى 40 بىلەن 45 نىڭ ئارىلىقىدا بىر ئايال زاتى بار. ئۇ ھېچكىمدىن ئۆچىرەت تالاشمىدى، باشقىلارنىڭ گەپ ـ سۆزىگە قوشۇقمۇ سالمىدى. ئەكسىچە، بارلىق دەردمەنلەر دەردىنى تۆكۈپ بولغۇچە سەۋر ـ تاقەت قىلىپ ئولتۇرۇپ ئۇلار كەتكەندىن كېيىن ئىشتىن چۈشەي دېگەن ۋاقتىمغا توغرىلاپ ئاندىن ئېغىز ئاچتى:

ــ مەن غۇلجىدىن كەلدىم ئەپەندىم، ــ دېدى ئۇ تىترەپ تۇرغان بىر جۈپ قولىدىكى قاتلىنىۋېرىپ پۈرلىشىپ، كىرلىشىپ قارىداپ كەتكەن بىر ۋاراق قەغەزنى ماڭا سۇنۇپ، ــ تۇتىيالىق بىرلا قىزىم بار ئىدى، باشقىلارنىڭ ئازدۇرۇشى بىلەن زەھەر چېكىپ زەھەر تاشلاتقۇزۇش ئورنىغا كىرىپ قالدى. ئىلتىپات قىلىپ بۇ بىچارە قىزىمنى قولۇمغا قايتۇرۇپ ئېلىپ بەرگەن بولسىلا.

ئۇ ئايال ئىنتايىن پەرىشان ئىدى. قارىماققا، ئۇزاق يول يۈرۈپ بۇ يەرگە كەلگۈچە قاتتىق چارچىغان، ھارغان بولۇپ، قانداقتۇر بىر نەرسىنىڭ دەردىدە تولا ئويلاپ پۈچىلىنىپ ئەقلى ـ ھوشىنى يوقاتقاندەك قىلاتتى. تاغىدىن ـ باغدىن سۆزلەيتتى، لېكىن قىزى توغرىسىدا گەپ قىلغاندا بولسا، ئۇنىڭ گېپى شۇنداق ئورۇنلۇق ئىدى، ئازراقمۇ ئازمايتتى. قىسقىچە قىلىنغان بىر نەچچە مىنۇتلۇق سۆھبىتىمىزدىن كېيىن ئۇنى قىزى تۇرۇۋاتقان مەجبۇرىي زەھەرسىزلەندۈرۈش مەركىزىگە تونۇشتۇرۇپ بەردىم. ئۇ ئىشخانامدىن چىقىپ كېتىۋاتقاندا ئۈمىد بىلەن ئۈمىدسىزلىك ئارىلىقىدا تىترىقىغاندەك بولۇپ، ئارقىسىغا يېنىشلاپ ـ يېنىشلاپ بىر نەچچە رەت قاراپ قويدى. مەن كەينىدىن ئۇزىتىپ چىقتىم. بۇ مېنىڭ بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىنكى تۇنجى بولۇپ دەردمەنلەرگە ئەنە شۇنداق مۇئامىلىدە بولۇشۇم ئىدى. ئۇنىڭ چىرايى، زوۋانى، كىيىم ـ كېچىكى، تەقى ـ تۇرقى، روھىي دۇنياسى، ئىشقىلىپ ھەممە نېمىسى ئاپامنىڭ، ئاچامنىڭ، خوتۇنۇمنىڭ ۋە قىزلىرىمنىڭكىگە ئوخشايتتى.

مەن شاھىد بولغان بۇ ئىشلار «گۇاڭجۇلۇق قىز» ئابىدە ھېكايىسىنىڭ باشلىنىشى بىلەن تەڭ ئىختىيارسىز ھالدا خىيالىمدىن ئەنە شۇنداق بىر ـ بىرلەپ تېز ئۆتۈپ كەتتى. دەرۋەقە، مەن شۇ ئىشلارنىڭ شاھىدى. مېنىڭ ھاياتىمدا مەن شاھىد بولغان ئىشلاردىن يەنە نۇرغۇنلىرى، قىزىقارلىقلىرى بار. شۇڭلاشقىمىكىن، ئۆزۈمچە كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىمنى، بېشىمدىن بىۋاسىتە ئۆتكەنلىرىنى چىنلىقى بىلەن خاتىرەمگە يېزىپ مېڭىشنى ئادەت قىلغانمەن، بۇنى بەزىلەر ياخشى ئادەت دېيىشىدۇ، مېنىڭچىمۇ شۇنداق. دەسلەپتە مەن خاتىرىلىگەنلىرىمگە ئاساسەن باللارنىڭ كىچىكىدىن تارتىپ ئەخلاقلىق تەربىيىلىنىشى ھەققىدە يازدىم، كېيىن ئەر ـ خوتۇنلارنىڭ ئورۇنسىز باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، شەيتاننىڭ ئارقىسىغا كى‍ـ

رىپ، ئىناق ئائىلىلىرىنى بۇزۇپ باللىرىنى يېتىم قىلماسلىقى ھەققىدە يازدىم، ئۇنىڭدىن كېيىن زەھەر چەكمەسلىك ھەققىدە يازدىم. ئەمما يازغانلىرىمنىڭ ئوقۇرمەنلەر دە قانچىلىك تەسىر قوزغىغانلىقىنى بىلمەيمەن. چىڭراق ئېيتقاندا، بۇلار مېنىڭ ئەڭ دەسلەپكى يېزىقچىلىق مەشىقلىرىم ئىدى.

«گۇاڭجۇلۇق قىز»نىڭ ئۆز تەقدىرى ھەققىدىكى يىغىسى غۇلجىلىق ئايالنىڭ بىچارە قىزى ھەققىدىكى يىغىسىغا بەك ئوخشايتتى. ئۇ يىغلاۋاتاتتى، ئەمما ھەممە ئۆز ئىشى بىلەن ئالدىراش، ھېچكىم ئۇنىڭدىن ئەھۋال سورىمايتتى. ھەتتا ئۇ شۇنداق يېتىم ئىدىكى، ئۇنىڭ يىغىسىغا مۇساپىر، يېتىملەرنىڭ غەمگۇزارى بولمىش ئىمام سەيدى ۋەققاسمۇ سۈكەتتە ئىدى. سەيدى ۋەققاس ئۇنى تونۇمايتتى، ئۇمۇ سەيدى ۋەققاسنى تونۇمايتتى. چۈنكى ئۇ ئۆزىگە سەيدى ۋەققاس ـ بۇ مەۋزەئى بۇزرۇك ھەققىدە سۆزلەپ بېرىدىغان ئاتىدىن مەھرۇم ئىدى.

ـــ «بۇلاق» گۇاڭجۇغا بېرىپتۇ ـ دە، ـــ دېدىم ئىچىمدە ئۆز ـ ئۆزۈمگە شىۋىرلاپ.

بۇ يەردە ئاياللار ھەققىدە دېيىلىۋاتقىنى «ئىسلامىيەتتىكى ئاياللار ۋە 21 ـ ئەسىردىكى خوتۇن ـ قىزلىرىمىزنىڭ تەقدىرى» ناملىق ماقالە بولۇپ، ئۇ بۈگۈن ھەقىقەتەن بىر ئىنساننىڭ روھىيىتىنى قوقاسقا سېلىپ پۇچىلاۋاتاتتى. ئۇ شۇڭلاشقا تۈنۈگۈن بىر كېچە ئۇخلىيالمىدى، ئۇ شۇڭلاشقا بۈگۈن تاڭ يورۇشى بىلەنلا ماڭا تېلېفون بېرىشنى قارار قىلدى. «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ ئىچ مۇقاۋىسىغا يېزىپ قويۇلغان تېلېفون نومۇرى ئۇنىڭ مەن بىلەن ئالاقىلىشىشىدىكى ئەڭ ئوبدان ۋاستە ئىدى، ئۇ «بۇلاق»قا تېلېفون بەرسە مېنى تاپالايتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزىنىڭ ئورۇنلاشتۇرغىنى بويىچە قىلدى، ئاخىرى مېنى تاپتى. ئۇ، مېنىڭدىن كۆپ نەرسىلەرنى سورىماقچى ئىدى. ئۇ، مېنىڭدىن نېمىلەرنى سورايدىغاندۇ؟ ئۇ، مېنى تونۇمايتتى، ئەمما تونۇماقچى ئىدى. مېنىڭ كېسىپ ـ كېسىپ گەپ قىلىدىغان كەسكىن تەلەپپۇزۇم ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويدىمىكىن ـ تاڭ! ئۇنىڭ يەنە ماڭا دەيدىغان نۇرغۇن گەپلىرى ئىچىدە قالدى. پەممىچە، ئۇ، مەن ھازىر تۈيۈق يولغا كىرىپ قالدىم، ئەتراپىمدا بىر توپ ناچار، چاكىنا ئادەملەر بار، سىز مېنىڭ ئۆزىڭىز بىلەن پاكلىنىشىمغا رۇخسەت قىلىڭ. بېشىمنى كۆتۈرۈپ سىز بار تەرەپكە نەزەر سېلىشىمغا ئىجازەت بېرىڭ، خۇددى چاقنىغان قۇياش نۇرىدا قارا يىپ بىلەن ئاق يىپ قانداق ئايرىلسا، مېنىمۇ ئۇلاردىن شۇنداق ئايرىۋېتىڭ، سىز ماڭا ياردەم قىلىڭ، دېگەندەك قىلاتتى.

ـــ شىنجاڭغا كېلەلەمسىز؟ ـــ دېدىم مەن ئۇنىڭغا.

ـــ بارالايمەن، ـــ دېدى ئۇ كەسكىن قىلىپ.

ـــ قاچان كېلەلەيسىز؟

ـــ بىر ھەپتىدىن كېيىن يولغا چىقالايمەن.

ـــ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن تېلېفون بېرىڭ.

بىزنىڭ تېلېفوندىكى دىئالوگلىرىمىز تۈگىدى. ئۇ گەپلەرنى قىلىۋاتقان چېغىمدا قانداقتۇر تەنلىرىم شۈركىنىپ، ۋىجدانىم ئازابلىنىۋاتاتتى، قانداقتۇر بۈگۈن نەپرەت بىلەن مۇھەببەت مەندە مۇجەسسەملەنگەندى. مەن 90 ـ يىللىنىڭ ئاخىرلىرىدا تېخى ئەمدىلا نەشىردىن چىقىپ كىتابخانىغا سېلىنغان «كۆز تەگكەن ماكان» ناملىق ئوچېرىكتىن مانا مۇشۇ قىزغا ئوخشاش ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە چىقىپ كېتىپ ئىچىش، ئويناش، چېكىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلاردىن كۆپىنچىلىرىنىڭ شىنجاڭغا قايتىپ كېلەلمەيدىغانلىقى، بەزىلىرىنىڭ بولسا، شۇ يەردە ئۆلۈپ تۈگىشىپ كېتىدىغانلىقىنى ئوقۇپ، شۇلارغا ئىنساپ، تەۋپىق تىلىگەندىم. بۈگۈن بۇ قىزدىن شىنجاڭغا قايتىپ كېلەلەيدىغان ـ كېلەلمەيدىغانلىقىنى سورىشىمنىڭ سەۋەبى مانا شۇ ئىدى.

شۇ تاپتا خىيالىم مېنى بىردىنلا بۇ قىزنىڭ، ياق، يالغۇز بۇ قىزنىڭلا ئەمەس، نۇرغۇن ـ نۇرغۇن قىزلارنىڭ جەننەت كەبى گۈزەل بۇ بەرىكەتلىك ئانا يۇرتىمىزدىن نېمىشقا ئۈركۈپ چىقىپ كېتىپ، قايتىپ كېلەلمەي مۇشۇنداق پاجىئەلەرگە مۇپتىلا بولىدىغانلىقىنىڭ سەۋەبلىرىگە جاۋاب تېپىشقا زورلايتتى. راست، دېمىسىمۇ ئۇلار نېمە ئۈچۈن جەننەت كەبى بۇ يۇرتنى تاشلاپ باشقىلارنىڭ يۇرتلىرىغا كېتىدۇ؟ باشقىلارنىڭ يۇرتلىرى باي، گۈزەل، بىزنىڭ يۇرتىمىز نامرات، قاقاسلىقمۇ ـ يە؟ نۇرغۇن سوئاللار ئالدىمغا قويۇلۇشقا باشلىدى. ئاخىرى سوئاللارنىڭ ئىچىدىن بىرىگە جاۋاب تاپتىم، جاۋاب شۇكى، بىزنىڭ يۇرتىمىز نامرات ئەمەس، بەلكى ناھايىتى باي ـ باياشات، بەرىكەتلىك. بىزنىڭ يۇرتىمىز چۆل، قاقاسلىق ئەمەس، بەلكى ھۆر ـ پەرىلەر تولغان جەننەتتەك گۈزەل.

مېنىڭ بېيجىڭدا بىر خەنزۇ ئايال تونۇشۇم بار، ئۇ

مەركەزگە بىۋاستە قاراشلىق بىر ئىلمىي جەمئىيەتتە ئىشلەيدۇ. ئۇ ئەزەلدىن شىنجاڭغا كېلىپ باقمىغان، ئۆتكەن يىلى 7 ـ ئايدا يىغىن مۇناسىۋىتى بىلەن ئۈرۈمچىگە كەلدى ۋە يىغىن ئاخىرىدا شىخەنزە، بۇغدا كۆلى، تۇرپان، قەشقەر قاتارلىق جايلاردا ساياھەتتە بولدى. ئۇ بېيجىڭغا قايتقاندىن كېيىن «غەربكە ساياھەت» ناملىق بىر پارچە نەسر يېزىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا يەنە «ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىي شىمالىدا كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىم» دەپ بىر يان ماۋزۇمۇ قويۇپتۇ. ئۇ بۇ نەسرىدە مۇنداق دەپتۇ:

«بۇ جايىنىڭ تاغ ـ دەريالىرى، ھېچ يەرگە ئوخشىمايدىغان گۈزەل مەنزىرىسى قانچىلىغان ئەدىب ۋە باھادىرلارنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلغاندۇ ـ ھە! ئۇلۇغ تەڭرى بۇ يەرگە شۇنچە كەڭ بىپايان زېمىننى، زۇمرەتتەك كۆپكۆك ئاسماننى، ھەيۋەتلىك سىرلىق قارلىق تاغلارنى، كۆز يەتكۈسىز يايپېشىل يايلاقلارنى، تېخى ئادىمىزات ئاياغ باسمىغان چۆل ـ جەزىرىلەرنى، سۈپسۈزۈك مۇز تاغ سۇلىرىنى، توپ ـ توپى بىلەن مەرىشىپ، ھۆكۈرۈشۈپ ئوتلاۋاتقان كالا، قويلارنى ئاتا قىپتۇ. بىز شەھەرلىكلەر قوۋۇق، قەلئەلىرىمىزدىن چىقتۇق ۋە ئەنە شۇ چېكى يوق زۇمرەتتەك كۆك ئاسماندا سەير قىلىپ، ھەش ـ پەش دېگۈچىلا بۇ قوڭۇر تۇپراقلىق ئورمانلىققا ـــ ئىپتىدائىي مەسۇم، سەبىي، ساپ، پاك تەبىئىي تۇپراققا قەدەم قويدۇق. بىز بۇ يەردە ھەممە غەمدىن خالاسلىنىپ ئەركىن نەپەس ئالدۇق. بېشىمىزدىن تارتىپ ئاياغلىرىمىزغىچە، ئىچىمىزدىن تارتىپ تېشىمىزغىچە، ئىشقىلىپ ھەممە نېمىمىزنى تازىلاپ ئادالىغاندەك بولدۇق.

بىز تۇرپان ۋە قەشقەر قاتارلىق جايلاردىكى يەرلىك خەلقلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى، يېمەك ـ ئىچمەكلىرىدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزاق تارىخى بىلەن مەزمۇنى مول مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ۋە ھېچكىمنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى كۆردۇق.

قەشقەردىكى ئەنئەنىۋى ئۇيغۇرلار ئايرىم قورۇ ـ جايلاردا ئولتۇرىدىكەن، ھەممە ئائىلىلەر گۈل باقىدىكەن. مۇسۇلمانلارنىڭ ياشاش ئۇسۇلى بىلەن تازىلىق ئادەتلىرى، مەسىلەن: ناماز ئوقۇشلىرى، بىر كۈندە بەش قېتىم تاھارەت ئېلىشى، ئوغۇل بالىنىڭ يەتتە ياشتا خەتنە قىلىنىشى قاتارلىقلاردا چوڭ بىر ئىلمىي ھېكمەت بار ئىكەن.

بۇ يەرنىڭ ئەڭ چوڭ بىر ئالاھىدىلىكى مىللەتلەرنىڭ كۆپلىكىدە ئىكەن. ھازىر بۇ يەردە مىللەتلەر كۆپىيىپ 47 گە يېتىپتۇ. ئۇيغۇرلار ئەسلىدە بۇ يەردىكى ئاساسلىق مىللەت بولسىمۇ، رايون ئۇقۇمىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى نوپۇسنىڭ ئۆزلۈكسىز ئېقىپ كىرىشىگە ئەگىشىپ، خەنزۇلار ھازىر ئاساسلىق تەركىب (مىللەت) بولۇپ قاپتۇ. بۇ يەرنىڭ ئاشلىق زىرائەتلىرى، كۆكتاتلىرى، يەل ـ يېمىشلىرى، قوي ـ كالا گۆشلىرىنىڭ تەمى ئۆزگىچە مەززىلىك ئىكەن. شۇنداق بولغاچقىمىكىن، خېلى كۆپ ساندىكى ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلگەنلەرنىڭ تاماق يېيىش ۋە تۇرمۇش ئادىتى بارا ـ بارا بۇ يەرگە ماسلىشىپ ئۆزگىرىۋېتىپتۇ.

بۇ يەردىكىلەر، قوي ـ كالىلىرىمىزنىڭ ئىچىدىغىنى مىنېرال سۇ، سۈمۈرىدىغىنى ساپ ھاۋا، يەيدىغىنى دورا ئۆسۈملۈكلىرى، چىچىدىغىنى ئالتە خىل تەركىبلىك ئەگرى سۇناي كۇمۇلچى ① دەيدىكەن.

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى خېلى كۆپ سانلىقلار بۇ زېمىنغا چوڭقۇر مۇھەببەت باغلاپتۇ. پۇرستى كېلىپ ئەسلى يۇرت ـ ماكانلىرىغا كېتىدىغانلىرىمۇ كەتمەيدىغان بوپتۇ ياكى كەتمەپتۇ، ئۇلار ھەتتا ئۆزلىرىنى مۇشۇ يەرلىك بىز، دەپ ئاتىشىدىكەن، ئۇلار بۇ ئاتەش تۇپراقتىن مېھرىنى ئۈزەلمەيدىغان بوپتۇ».

يۇقىرىقىلار بېيجىڭلىق بىر تەتقىقاتچىنىڭ شىنجاڭغا تۇنجى كەلگەندىكى تەسىراتى. مەن بۇ مۇھتەرەم خانىمنىڭ مېنىڭ تۈزىتىشىمگە ئەۋەتكەن بۇ ماقالىسىنى پات ـ پات ۋاراقلاپ قويىمەن ۋە شۇنداق ئېسىل بۇ زېمىندىن يەنە نېمىشقا بەزىلەر باشقا يەرلەرگە كېتىدىغاندۇ؟ دەپ ئويلاپ قالىمەن. بىزدە بەزىلەر چەت ئەلگە چىقىۋېلىپلا كەلمەيدۇ، بۇ يەردە تۇرۇۋاتقانلارنىڭ بولسا كەتكۈسى كېلىدۇ. بولۇپمۇ ئېچىۋېتىلگەن دېڭىز بويى رايونلىرىغا كېتىۋاتقان مودا قىزلار تېخىمۇ شۇنداق. بۈيۈك ئالىم مەھمۇد قەشقەرى: «يۇرت قالۇر، تۆرۈ ② قالماس» دېگەن. بىزدە ھازىر يۇرتىمۇ، تۆرۈمۇ ئوخشاشلا تاشلىنىپ قېلىۋاتىدۇ.

مۇسا جارۇللاھ ھەزرەت مۇنداق دېگەن:

«تەبىئەتنىڭ جامالى، گۈزەللىكى كۆزى بار ئەقلى بار، ئىنسانىنى مەپتۇن ئېتەر، ھەر شەيئىدىن مۇستەغنى ③ سۇلتان ئېتەر. ئورمان، باغ ئارىسىندە يېشىل ئوت، ئاقار

سۇ كانارىنىدە ④ يۈزى ياكى ئەقلى گۈزەل بىر ئىنسان سۆھبىتىدە يەر يۈزىنى، نىھايىتى يوق فازانى ⑤، كۆكلەرنى، يۇلتۇزلارنى تاماشا ئەتمەك ئەڭ بۈيۈك بىر لەززەتتۇر، ئەڭ بۈيۈك بىر سائادەتتۇر. مېنىڭ ئېتىقادىم ۋە ھېسسىياتىم شۇيلەدۇر ⑥ ».

بىز قەدىمكى يايلاق ھاياتىنى تاماملاپ زېمىن تۇتۇپ ئولتۇراقلىشىپ دېھقانچىلىق قىلىشقا ئادەتلەنگىنىمىزدىن ئېتىبارەن، ناھايىتى ئاز ساندىكىلىرىمىزنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپىنچىلىرىمىز ئەنە شۇ كىشىنى مەپتۇن ئېتىدىغان تەبىئىي يايلاقتىن، ئورماندىن، يېشىللىقتىن ئايرىلىپ قالدۇق. قالغانلار قالدى، كەتكەنلەر كەتتى. گەرچە بىز تىنىماي ئاشۇ يېشىللىقنى ئىزدىگەن، بەرپا قىلغان بولساقمۇ، مىڭ ئەپسۇس، جارۇللاھ ھەزرەتلىرىدەك ئېتىقاد دەرىجىسىگە كۆتۈرەلمىدۇق. «ئىنساننىڭ زاھىرە ئەمالى قەلبىنىڭ تەرجىمىسى» دېگەن گەپ بار. دەرھەقىقەت، بېيجىڭلىق بۇ مۆھتەرەم خانىمنىڭ قەلەم بىلەن پۈتكىنى دەل شۇ قەلبىنىڭ بەرگىنى ئىدى. ۋەھالەنكى، بىزنىڭ بەزى قىزلىرىمىز بۇ پاك زېمىنغا شۇنچىلىك كۆيەلمىدى ۋە ئۇنى شۇنچىلىك سۆيەلمىدى.

مەن بېيجىڭدىن كەلگەن بۇ خانىمنى ھەمراھلىرى بىلەن ئۈرۈمچىدىن ئۇزىتىپ قويۇپ ئۈچ ئاي ئۆتكەندە سەلجۇق تۈركلىرىنىڭ قەدىمكى پايتەختى كونيا شەھرىدە شەرق تەسەۋۋۇپ ئەدەبىياتىنىڭ پىر ئۇستازى، داڭلىق شائىر مەۋلانە جالالىدىن رۇمى (1207 ـ 1273) ھەزرەتلىرىنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلىۋېتىپ، ۋەتەننى بىر قېتىم كۆرۈشنى ئۈتىيا بىلىپ، ئۇنىڭ ئىشقى پىراقىدا كۆيۈپ پۇچىلىنىپ چۆل ـ چۆل بولۇپ كېتىۋاتقان، ياش قۇرامى مېنىڭ قىزلىرىمچىلىك كېلىدىغان تەقۋادار بىر ئۇيغۇر قىزنى ئۇچرىتىپ قېلىپ، مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا ئېيتقان بايىقى سۆزىنى شۇ قىزنىڭ ئەمەلىيىتىدە كۆرگەندەك بولدۇم. ئۇ، كونيادا ئوقۇۋېتىپتۇ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن مۇئەللىمە بولىدىكەن. گەرچە ئۇنىڭ كىندىك قېنى ئاناتولىيىگە تۆكۈلگەن بولسىمۇ، ئانا يۇرتى تەكلىماكاننى زادى ئۇنتۇپ قالماپتۇ. ئۇ، ئۇيغۇرچىنى شۇنداق پاساھەتلىك سۆزلەيدىكەن. ئۇ، تەكلىماكان ۋادىسىدىكى قەدىمكى يۇرتلارنى كۆرسەم، دېگەن ئارزۇ بىلەن شېرىن خىياللار دۇنياسىدا ياشايدىكەن. مەن ئۇنىڭ ۋەتەنگە بولغان بۇنچىۋالا سېغىنىشىنى چۈشەنگىنىمدىن كېيىن، ۋەتەن خەلقىنىڭ سالىمىنى ئۇنىڭغا يەتكۈزدۇم، ئۇنىڭ ئوقۇشىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملىنىشىنى ئۈمىد قىلدىم، كەلگۈسىدە پۇرسەت بولغاندا ۋەتەنگە كېلىپ كۆرۈپ كېتىشىنى تەۋسىيە قىلدىم، ۋەتەننىڭ ئۇچقاندەك تېز ئىلگىرىلەۋاتقان تەرەققىياتىنى ئۇنىڭغا تونۇشتۇردۇم. مېنى ئەنقەرەدىن كونياغا زىيارەتكە ئاپارغۇچى ساھىبخان ۋە ئارقاداشلىرىمدىن مۇستافابەي، ئىرپانبەي، خالمۇھەممەدبەيلەر بىز «ئاتا ـ بالا» بۇ ئىككىلەننىڭ تاسادىپىي ئۇچرىشىشىدىن شۇنداق خۇشال بولۇشتىكى، ئۇنى دەرھال ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن «ۋ. قۇرغۇي» ماركىلىق كىچىك ماشىنىغا ئولتۇرغۇزۇشتى. بىز ئۇنىڭ يول باشلىشىدا مەۋلانە جالالىدىن رۇمىنىڭ زامانىدىشى ۋە دىنىدىشى مەشھۇر تەسەۋۋۇپ پەيلاسوپى شەمسىدىن تەبرىزى (ۋاپاتى 1247 ـ يىللار)نىڭ قەبرىسىنى يوقلىدۇق. 12 ـ ئەسىردىن 14 ـ ئەسىرگىچە بولغان سەلجۇقلار ۋاقتىدىكى شارافىدىن جامەسى. ئەلائىددىن كەيقۇباد جامەسى (جامە ئىچىگە ئەلائىددىن كەيقۇباد، سۇلتان مەسئۇد، قىلىچ ئارسلانخان، رۇكۇنىددىن سۇلايمان ۋە غىياسىددىن كەيخۇسراۋ قاتارلىق سەلجۇق سۇلتانلىرى دەپنە قىلىنغان) ۋە قاراتاي مۇزېيى قاتارلىق ئاسارئەتىقىلەرنى زىيارەت قىلدۇق. ئاندىن مەۋلانە جالالىددىن رۇمى قەبرىسى يېنىغا كېلىپ دەرۋىش بەيىنىڭ «مەۋلانە سۇفراسى»دا تۈرك غىزالىرى بىلەن غىزالاندۇق. ئايرىلىدىغان چاغدا ئۇ قىزنىڭ قانداق ھېسسىياتتا بولغانلىقىنى مەن ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن ئۇنىڭ ماڭا يازغان مەكتۇبىدىن بىلدىم. ئۇنىڭ ۋەتەنگە بولغان مۇھەببىتى بېيجىڭلىق خانىمنىڭ بىزنىڭ بۇ يەرگە بولغان مۇھەببىتىدەكلا ئىسسىق ئىدى.

—بۈگۈن خۇددى مۆجىزىگە ئوخشاش بىر ئىش يۈز بەردى ـ ھە، يۇسۇپجان ئاكا، ـ دېيىشتى «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرلىرى ھەيرانلىقتا.

—شۇنداق، مۆجىزىگە ئوخشاش ئىش يۈز بەردى. سىزلەر مېنى ئاياللار ھەققىدە ماقالە يېزىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلمىغان بولسىڭىزلار، مەن يازمىغان بولسام، ماقالەم «بۇلاق»تا ئېلان قىلىنمىغان بولسا، «بۇلاق» گۇاڭجۇغا بارمىغان بولسا بەلكىم بۇ مۆجىزىگە ئوخشاش ئىش يۈز بەرمىگەن بولار ئىدى.

بىز شۇنچىلىكلا سۆزلەشتۇق. گەرچە ھەممىمىز ناش-

تىلىق قىلغان بولساقمۇ، بۇ بىزگە يەنە ئۆزگىچە بىر ناشتىلىق بولدى. شۇنداق قىلىپ، بىز ئۇ كۈنى قايتىدىن بىر كۈنگە ئەمەس، پۈتكۈل 2003 ـ يىلىغا يېتىپ ئاشقىدەك بىر ناشتىلىق يېدۇق. بۇ ناشتىلىق زەھەردەك ئاچچىق ۋە ھەسەلدەك تاتلىق ئىدى.

مەن بۇ مەسئۇلىيەتچان ۋە ئەستايىدىل مۇھەررىرلەر بىلەن خوشلىشىپ نەشرىياتتىن ئايرىلدىم ۋە ماڭىدىغان چاغدا ئۇلارغا ناۋادا بايىقى قىز شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپ تېلېفون بېرىپ قالسا مېنى خەۋەرلەندۇرۇشنى تاپىلىدىم ۋە مۇنداق دەپ سۆزۈمنى تۈگەتتىم:

—بىز ئۇنىڭ ئۈچۈن ئىككى ئىش قىلىپ قويايلى، بىرى، ئۇنى يامان يولدىن تەزدۇرۇپ ياخشى يولغا باشلايلى، يەنە بىرى، ئۇنىڭ بىز ئورۇنداپ بېرەلىگىدەك قانداق تەلەپلىرى بولسا ئورۇنداپ بېرەيلى!

«گۇاڭجۇلۇق قىز»نىڭ تېلېفون ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قىلغان ـ ئەتكەنلىرىگە توۋا قىلىشى رەسۇلللاھ زامانىسىدىكى گۇناھكار ئايال ھەمدەنىڭ ئەھۋالىغا ئەجەب ئوخشايدىكىنا؟

مەن تېخى پىچىرلىشىمنى تۈگەتمەي تۇرۇپ،

—شۇنداق، ئوخشاشلىقى بار ئوغلۇم، — دېگەن توساتتىن بىر ئاۋاز پىكىر خىيالىمنى بۆلدى. —بىراق، رەسۇلللاھ دەۋرى بىلەن بىزنىڭ دەۋرىمىز ئارىلىقىدا 1000 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئۆتتى، ئوخشىمايدىغىنى مانا مۇشۇ. شۇڭا ئۇنىڭغا رەھىم قىلغىنىكى، ھەرگىز «ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» قىلما!

بۇ ئاۋاز گۈلدۈرمامىدەك جاراڭلىق ئىدى، بېشىمنى كۆتۈرۈپ ئاسمانغا قارىدىم، كۆكتە بىر يېشىل نۇر تۇراتتى. كۆڭلۈمدە ئويلىغان خىياللىرىمنى بىر ـ بىرلەپ بىلىۋالغان ھەم ماڭا خىتاب قىلىۋاتقان بۇ زات مەن بايا كۆرگەن مۇقەددەس قەبرە شەيخىدەك بېشىغا سەللە يۆگىمىگەن، ئەكسىچە ئەپەندىمچە چاچ قويۇپ، ئۇچىسىغا غەربچە كاستۇم كىيگەن، كۆزىگە كۆزەينەك تارتىپ بوينىغا گالستۇك تاقىغان ئۆزى جۇدەڭگۈ، يۈزى سوزۇنچاق، بۇرۇتلۇق كەلگەن مۇسا جارۇللاھ ھەزرەتلىرى بولۇپ، ئۇ ئەمدى ھايت ـ ھۇيت دېگۈچىلا خۇددى پاراشۇتچى ئەسكەردەك ھېلىقى كۆكتە كۆرۈنگەن يېشىل نۇر ئىچىدىن قانات قېقىپ زېمىنغا چۈشتى.

—ئېيتقانلىرى بەرھەق ئۇستاز، —دېدىم مەن نېمە قىلارىمنى بىلمەي ئالدىراش ئۇنىڭغا ئېگىلىپ.

—مەن 30 ـ يىللاردا قەشقەرنى كۆرمەك ئۈچۈن ئاتايتەن بۇ بەرىكەتلىك زېمىنغا كەلگەنمەن، —دېدى ئۇ، ئۇ بىزنىڭ بۇ يەرلىكلەرنىڭ تەپەككۇرىغا ئوخشىمايدىغان بىر خىل تەپەككۇر بىلەن سۆزلەيتتى.

—مەن قەشقەرگە كەلگەندە پۈتكۈل قەشقەر شەھىرى تەۋرەپ كەتتى. باي ـ بايۋەچچىلەر، ئالىم ـ ئۆلىمالار، بەگلەر ۋە ئەمەلدارلار مېنىڭ خىزمىتىمنى قىلىۋېلىش غەرىزىدە پايپېتەك بولۇپ كېتىشتى، ئەمما مەن بىر ـ بىرلەپ رەت قىلدىم ۋە:

—ئى ئۇلۇغلار! ماڭا مۇنچە قىلىشىڭلار سەۋەبى نېمە؟! ... ماڭا پەقەت ئۇشبۇ ئەزىزانە قەشقەرنى زىيارەت قىلىشقا پۇرسەت بەرسىڭىزلەرلا بولدى، —دېدىم. شۇنىڭ بىلەن مەن رەستىلەرنى ئايلىنىشقا باشلىدىم. مېنىڭ كەيىنىمدىن بىرەر يۈزچە يۇرت كاتتىسى سۆرۈلۈپ كېلىۋاتاتتى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن بولسا يەنە نۇرغۇن پۇقرالار ئەگىشىپ كەلمەكتە ئىدى. مەن ئايلىنا ـ ئايلىنا ئاخىرى بىر پاھىشەخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدىم. شۇ چاغدا بۇ يەردە پاھىشەخانىلار جاھىلىيەت دەۋرىدىكىدەك ئوچۇق ـ ئاشكارا تىجارەت قىلىدىكەن. مەن دەسلىپىدە بىر ئاز ئىككىلەندىم، كېيىن پاھىشەخانىغا ئۇسسۇپلا كىردىم. بۇنى كۆرگەن يۇرت كاتتىلىرى بىر ھازاغىچە ئۆزئارا دە ـ تالاشقاندىن كېيىن ئامالسىز مېنىڭ ئارقامدىن پاھىشەخانىغا كىرىشتى. بۇنى كۆرگەن پاھىشە ئاياللار چەكچىيىپ قاراپلا قالدى. سىرتتىكى ئاۋام پۇقرالارمۇ: نېمە ئالامەت بۇ؟! دەپ ھەيران بولۇپ ھەم قىزىقىپ، پاھىشەخانىنىڭ ئالدىغا ئولىشىۋېلىشتى.

—ئەي، سىلىڭچىقىم! نېمە سەۋەبتىن تېنىڭىزنى ساتىسىز؟! ھالبۇكى، سىز ۋە سىزلەرگە ئوخشاش قىز ـ خاتۇنلىرىمىز بىزنىڭ بارلىقىمىز، ئار ـ نومۇسىمىز ۋە ئەڭ قىممەتلىك كىشىلىرىمىز ئىدىڭىزلەرغۇ! سىزلەر مىللەتنىڭ بىر قانىتى ئەمەسمۇ؟! —دەپ سورىدىم بىر پاھىشە ئايالدىن.

بۇنى ئاڭلىغان پاھىشە ئايال بىر چىڭقىلىپ پاڭگىدە يىغلاپ تاشلىدى ۋە:

—جاھان قاتتىقچىلىق! ئامالسىز بۇ يولغا كىرىپ

قالدۇق ... بىزنى قۇتقۇزىدىغان ئەرەنلەر يوق!!ـــدېدى. بۇنىڭ بىلەن پاھىشە ئاياللارنىڭ ھەممىسى دەسلەپتە مەشلدىشىپ، كېيىن بولسا ئۈن سېلىپ يىغلىغىلى تۇردى. مەن يەنە سورىدىم:

ـــ ئەي سىڭىلچاقلىرىم! سىزلەر پاھىشە قىلغاندىن كېيىن بويىڭىزلەرنى سۇغا سالامسىزلەر؟

ـــ بەزىدە سالالايمىز، بەزىدە سالالمايمىز،ـــ دېدى پاھىشە ئاياللار.

مەن بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن مۇنداق دېدىم:

ـــ بۇنىڭدىن كېيىن پاھىشىنى داۋام ئېتتۈۋېرىڭىزلەر. ئەمما ھەر قېتىم پاھىشە قىلغاندا جەزمەن بويىڭىزلەرنى سۇغا سېلىڭىزلەر، مانا مۇشۇ تەرىپىگە دىققەت قىلسىڭىزلارلا، باشقا ئاقىۋەتكە سىزلەر مۇناسىۋەتسىز!

شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ ئەتراپىمدا تۇرغان پۈتكۈل يۇرت كاتتىلىرى ھەيرانۇھەس بولۇپ كېتىشتى ۋە ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ:

ـــ يا ئىباراخۇدايا خۇداۋەندىكېرەم! بۇ قانداق پەتىۋا، بۇ قانداق گەپ ئۆزى! بۇ قانداقمۇ پۈتكۈل ئىسلامىيەت دۇنياسىغىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل روھىيەت دۇنياسىغىمۇ مەشھۇر بولغان مۇتەپەككۇر ئالىمنىڭ سۆزى بولسۇن! بۇ قانداقمۇ ئۆلەمائى ئىسلامنىڭ سۆزى بولسۇن!ـــ دېيىشىپ ماڭا لەنەت ئوقۇشتى. ئاۋام پۇقرالار ھەيران قېلىشتى. مەن كۈلدۈمـــدە، مۇنداق دېدىم:

ـــ سىزلەر كەبى يۇرت كاتتىلىرى بار بۇ ئەزىز يۇرتتا خاتۇن ـ ئاجىزەلەر مانا مۇشۇنداق يولغا كىرگەنىكەن، ئۇشبۇ ئەمەلىيەتكە مۇشۇنداق دېمەي يەنە نېمە دېگۈلۈك! ئاللا ئاتا قىلغان شۇنچە كۆپ پۇل ـ مېلىڭىزلەرنى ئېقىن سۇ كەبى ئىسراپ قىلىپ ئەيش ـ ئىشرەتكە سەرپ قىلىشقا ئۈنىغان كۆڭۈللىرىڭىز نۆۋىتىدە يوقسىزلۇق ۋە قاتتىقچىلىقنىڭ دەستىدىن مۇشۇ يولغا كىرىپ قالغان قىز ـ خاتۇنلىرىڭىزلەرگە مەكتەپ ئېچىپ ئىلىم تارقىتىش ئۈچۈن سەرپ قىلىشقا، ئۇلارنىڭ شىكەستىلەنگەن غېرىب كۆڭۈللىرىگە ئۈمىد پەنەرلىرىنى يېقىشقا ئۇنۇماپتۇ. يەنە جاۋاب بېرىڭىزلەركى، ئاللا ئاتا قىلغان شۇنچە زور ھوقۇق ۋە كۆپ پۇل ـ مېلىڭىزلەرنى بۇ دۇنيادا مانا مۇشۇنداق پاھىشەخانىلارنى يوق قىلىدىغان ئەلا خەيرلىك ئىشلارغا ئىشلەتمەي ۋە سەرپ قىلماي گۆرىڭىزلەرگە ئەكىتەلەيتىڭىزلەرمۇ؟! مۇشۇنىڭدەك بۇزۇلۇشلارغا ئاللاتائالا ھەر ئىككى ئالەمدە ھەر بىرىڭىزلەردەك يۇرت كاتتىلىرىدىن قاتتىق ھېساب ئالىدۇ!

مېنىڭ ئىككى قولۇم تېخىچە كۆكسۈمدە تۇراتتى. جارۇللاھ ھەزرەتلىرى بولسا قەشقەر تۆرىلىرى بىلەن قىلىشقان سۆھبىتىدىن مېنى ۋاقىپلاندۇرۇپ بولۇپلا ھېلىقى يېشىل نۇر بىلەن بىللە كۆزدىن غايىب بولغانىدى.

ـــ بۈگۈن بىز يولۇقۇۋاتقان مۇشۇنداق ئەھۋالنى كېيىنكىلەرگە ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن جارۇللاھ ھەزرەتلىرى بۇنىڭدىن 70 يىل بۇرۇن ئەنە شۇنداق ھەل قىلغانىكەن ـ دە! شۇ تاپتا ئالدىمغا قويۇلغان سوئاللارنىڭ جاۋابلىرى بىر ـ بىرلەپ تېپىلىۋاتقاندەك قىلاتتى.

ئەگەر ئادەم ئادەمدەك ياشاپ زەھەرنى رەت قىلسا، زەھەر ئادەمدىن بۇرۇن يوقىلىدۇ، ئەگەر ئادەم ھايۋاندەك ياشاپ زەھەرنى قوبۇل قىلسا، ئادەم زەھەردىن بۇرۇن يوقىلىدۇ. بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرى بىر كىتابىمدا ⑦، «زامان تۈزەلسە يامان تۈزىلەمدۇ» ياكى «يامان تۈزەلسە، زامان تۈزىلەمدۇ» دېگەن مەسىلىدە بەزىلەرنىڭ «زامان تۈزەلسە، يامان تۈزىلىدۇ» دېگەن پىكرىگە زىت ھالدا «ئۇنداقتا زاماننى كىم تۈزەيدۇ؟» دېگەن سوئالنى قويۇپ، «زاماننى تۈزەش» بىلەن «ياماننى تۈزەش»نىڭ دىئالېكتىكىلىق مۇناسىۋىتىنى يېشىپ، يامانلارنى بەدەل تۆلەش ئارقىلىق تۈزىگەندە ئاندىن زاماننىڭ تۈزىلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدىم. بۈگۈن ئالدىمغا «زامان» ۋە «يامان» مەسىلىسى ئەمەس، بەلكى شۇنىڭ شاخچىسى بولغان بىر جاننىڭ ھاياتلىق ـ ماماتلىق مەسىلىسى قويۇلغانىدى.

بۈگۈن بىر ئادەمگە قىيامەت بولماقتا ئىدى. مەن ئۇنىڭ قىيامەتتىن قۇتۇلۇپ يورۇق دۇنياغا چىقىشىنى تىلىدىم.

ئادەم ئۆلىدۇ، ئەمما ئۆلۈمنىڭ مەنىسى ئوخشاشمايدۇ. مۇھەممەد پەيغەمبەر مۇنداق دېگەن: «بەش نەرسە كېلىشتىن بۇرۇن بەش نەرسىنى غەنىيمەت بىل. ئۆلۈشتىن بۇرۇن ھاياتلىقىڭنى، ئاغرىقتىن بۇرۇن سالامەتلىكىڭنى، مەشغۇلىيەتتىن بۇرۇن بوش ۋاقتىڭنى، قېرىلىقتىن بۇرۇن ياشلىقىڭنى، پېقىرلىقتىن بۇرۇن باي ۋاقتىڭنى». بۇ بەش نەرسىنىڭ قەدىر ـ قىممىتى بۇلار كېتىپ ئورنىغا زىتلىرى

كەلگەندىن كېيىن بىلىنىدۇ. بۇنى ھەركىم ئۆز تەجرىبىسى بىلەن بىلىدۇ. ئەمما بۇنىڭغا ئەھمىيەت بەرمەيدۇ، مەغرۇرلۇق بىلەن يۈرۈۋېرىدۇ، شۇ جەھەتتىن بولسا كېرەك، رەسۇلۇللاھ بۇلارنى ئۈممەتلىرىگە خاتىرىلىتىدۇ ۋە غەپلەت قىلماسلىققا تەنبىھ قىلىدۇ.

ئادەم بالىسى بۇ دۇنيادا ھەمىشە مۇشەققەت بىلەن ھايات كەچۈرىدۇ ۋە بولغان ـ بولمىغان ۋەقەلەر بىلەن ھەسرەتلىنىپ ۋاقت ئۆتكۈزىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئىنسانلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۆزىنىڭ ئەخلاقىنى گۈزەللەشتۈرۈشكە، ھەقىقىي ئىلىم ـ مەرىپەتنى قولغا كەلتۈرۈشكە قادىر بولالمايدۇ. ماددىي ۋە مەنىۋى سائادەتكە ئېرىشەلمەيدۇ، ئۆمۈرلىرى بوش نەرسىلەر، قۇرۇق خىيال ۋە ئۈمىدلەر بىلەن ئۆتۈپ كېتىدۇ. ھايات توختىشى بىلەن ئادەم باللىرىنىڭ ئەمەلىمۇ توختايدۇ. ئىككى ئۈچ تۈرلۈك نەرسىدىن باشقا، ئارقىسىدىن بارىدىغان ھېچ ساۋابلىقى قالمايدۇ. ئۇلار بۇ دۇنيادا تۇرۇپ ئۇ دۇنياغا ئۆزىنىڭ ئالدى ـ ئارقىسىدىن بېرىپ تۇرىدىغان ساۋابلىق ياخشى ئىشلارنى قىلىپ قالدۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆلۈپ كېتىشتىن ئىلگىرى «ھايات»نى غەنىيمەت بىلىش، قانداقلىكىن بولمىسۇن ياخشى نىيەت، پاك كۆڭۈل بىلەن بۇ دۇنيادا بىر ساۋابلىق ياخشى ئىش قالدۇرۇشى لازىم. ساۋاب ۋە ياخشىلىقنىڭ چوڭ ـ كىچىكى يوق، ئاز ـ كۆپلۈك قىلمايدۇ.

ئىنسانىيەت تارىخىدا ئەزەلدىن ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئارىسىدىكى رەھىمسىز كۈرەش زادى توختىغان ئەمەس. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر بولۇشتىن بىر نەچچە مىڭ يىل ئىلگىرى مىسىرلىقلار ئۆلگۈچىلىرىگە ئۇ دۇنيا ھاياتىدا كېرەكلىك نەرسىلىرىنى تەييارلايتتى. ئۆلۈكنىڭ كېيىنىگە شېئىر ۋە پەندى ـ نەسىھەت مەزمۇنىدىكى كىتابلارنى قوياتتى. ئۇلار ئىبادەتخانىلىرىغا ئادالەت، ھېساب بېرىش، تووۋا قىلىش ۋە جازا مەزمۇنلىرىدىكى رەسىملەرنى سىزاتتى. ئەينى چاغدا ئىندىئانلار ئەڭ چوڭ قانائەت «ئۇ دۇنيا»دا، يامان ئادەملەرنىڭ روھى بىر نەچچە مىڭ يىل، ھەتتا بىر نەچچە مىليون يىل قىينالغاندىن كېيىن باشقا جانلىقلارغا ئالمىشىدۇ، تاكى ئۇ ھەقىقەتنى تونۇپ، تەن ۋە روھنى پاكلاپ، يامانلىقلارنى ياخشىلىققا ئۆزگەرتكەندىن كېيىن «ئۇ دۇنيا» مەنزىلىگە يېتەلەيدۇ، دەپ قارايتتى. پرېسىيدىكى ئاتەشپەرەسلەرمۇ ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، قاراڭغۇلۇق ئىلاھى بىلەن يورۇقلۇق ئىلاھى ئارىسىدىكى كۈرەشلەرنى ئىنكار قىلمايتتى. مۇسا ئەلەيھىسسالام بىلەن ئەيسا ئەلەيھىسسالاملارنىڭ دىنلىرى مەڭگۈلۈك ھايات ۋە خۇدانىڭ خۇرسەنلىكى ۋە غەزىپى ھەققىدىمۇ بايان قىلغانىدى.

1 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنىدىن تاكى بۈگۈنكى كۈنگىچە توپتوغرا بەش ئايغا يېقىن ۋاقت ئۆتتى. ئەمما «گۇاڭجۇلۇق قىز»دىن ھېچبىر خەۋەر يوق. تېلېفونمۇ كەلمىدى، ئۆزىمۇ كۆرۈنمىدى، بىر ھەپتىدىن كېيىن يولغا چىقالايمەن، دېگەن بۇ قىز ئۈن ـ تىنسىزلا يوقاپ كەتتى. ئەمما ئارىدىن 20 كۈن ئۆتكەندە يەنى 1 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى شۇنداق بىر غەلىتە ئىش يۈز بېرىپ، ئۈرۈمچىدە ئادىلە ئاتلىق بىر قىز پەيدا بولدى. شۇ كۈنى ئۇنى «ئۈرۈمچى سەھەر گېزىتى»نىڭ مۇخبىرى كالىڭ شىلىڭ شىمىن ساقچىخانىسىدىن تېپىۋېلىپ خوتەننىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش ئورنىغا ئاپىرىپ بەردى ۋە 29 ـ كۈنى «ئۇنىڭ ئۆيىنى كىم بىلىدۇ؟» دەپ ماقالە يازدى. ئارقىدىنلا ئۈرۈمچى شىمىگو رايونلۇق خەلق ئىشلار ئىدارىسى ئۇنى داۋالتىش ئۈچۈن خوتەن ئىش بېجىرىش ئورنىدىن ئۈرۈمچى شەھەرلىك دوستلۇق دوختۇرخانىسىغا يۆتكەپ كەتتى. 31 ـ كۈنى شىنجاڭ گېزىتىدە مۇخبىر تۇرسۇنگۈلنىڭ «قىزچاق، سىز كىم؟ ئۆيىڭىز نەدە؟» ماۋزۇلۇق ماقالىسى ئېلان قىلىندى، قىزغا ۋاقىتىنچە «ئىگە» بولىدىغان ئادەم چىقتى.

ئەسلىدە «گۇاڭجۇلۇق قىز» ئادىلەنى تۇرپانلىق نامەلۇم بىر ئايال گۇاڭجۇدىن ئۈرۈمچىگە بىللە ئالغاچ كېلىپ، شىمىن ساقچىخانىسىغا تاپشۇرۇپ بېرىپلا كېتىپ قالغانىدى. نېمىشقىكىن، ساقچىخانا خادىملىرى خوتەننىڭ ئۈرۈمچىدىكى ئىش بېجىرىش ئورنىغا تېلېفون بېرىپ ئۇنى ئېلىپ كېتىشنى بۇيرۇدى. خوتەن ئىش بېجىرىش ئورنى بۇ تەسادىپىي بۇيرۇقنى ئىلىك ئالمىدى، شۇ تۈپەيلى بۇ ئىككى ئىدارە ئوتتۇرىسىدا دەتالاشمۇ كېلىپ چىقتى. ئاخىرى خوتەن ئىش بېجىرىش ئورنى مەسئۇلى «ئۈرۈمچى سەھەر گېزىتى» ئىدارىسىگە تېلېفون بېرىپ ئۇلاردىن يۇرتى، ئاتا ـ ئانىسى ۋە كېلىش مەنبەسى ئېنىق بولمىغان بۇ قىزنى گېزىتكە يېزىشنى تەلەپ قىلدى. شۇنداق قىلىپ، «ئۈرۈمچى سەھەر گېزىتى» مۇخبىرى كالىڭ شىلىڭ بۇ قىزنى زىيارەت قىلىپ شىمىن ساقچىخانىسىغا كەلدى ۋە بۇ «گۇاڭجۇلۇق قىز» ھەققىدە خەۋەر يازغان

تۇنجى مۇخبىر بولۇپ قالدى.

بۇ قىزنىڭ تۇيۇقسىز ئۇرۇمچىدە پەيدا بولۇپ قېلىشى مەندە بۇنىڭدىن 20 كۈن ئىلگىرى ماڭا گۇاڭجۇدىن تېلېفون بەرگەن قىز شۇ بولۇشى مۇمكىنمۇ يە؟! دېگەن گۇماننى پەيدا قىلدى. چۈنكى، گۇاڭجۇدىن ماڭا تېلېفون بېرىلگەن ھېلىقى كۈنى بىر تۇيغۇمدا ئۇ كوچىدىكى ئاممۇۋى تېلېفون بوتكىسىدىن تېلېفون بېرىۋاتقاندەك، بىر تۇيغۇمدا ئۆزىگە قۇلايسىز بولغان ئەنسىز بىر مۇھىتتا سۆزلەۋاتقاندەك، بىر تۇيغۇمدا ئەتراپىدا ۋاڭ - چۇڭلار ياكى بىر كىچىك بوۋاقنىڭ يىغىسىدەك بىر ئاۋاز ئاڭلانغاندەك قىلاتتى. شۇڭا شۇنىڭدىن كېيىن مەندە قانداقتۇر ئۇ قىزغا بىرەر پېشكەللىك كېلىدىغاندەك، بىرسى زىيانكەشلىك قىلىپ قويىدىغاندەك خىيال پەيدا بولۇشقا باشلىغانىدى.

«گۇاڭجۇلۇق قىز» ئادىلەنىڭ ئۇرۇمچى شەھەرلىك دوستلۇق دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ بېرىلىپ داۋالىتىلىۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنى گېزىتتىن كۆرگەندىن باشلاپ بۇ قىزنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەشكە باشلىدىم. ئۇنىڭ بەزى يەرلىرى ماڭا تېلېفون بەرگەن قىزنىڭ ئەھۋالىغا ئوخشىسا، بەزى يەرلىرى ئوخشىمايتتى، زىددىيەتلىك ئىدى.

4 - ئاينىڭ 7 - كۈنى، يەنى گۇاڭجۇدىن تېلېفون كېلىپ ئۈچ ئاي بىر كۈن ئۆتكەندە مەن خوتەن ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ مەسئۇلى يالقۇن ئەپەندى بىلەن تېلېفوندا سۆزلىشىپ ئادىلەنىڭ ئەھۋالىنى بىر - بىرلەپ سورىدىم. ئەتىسى يەنى 8 - كۈنى ئۇنىڭ ھاۋالىسى بىلەن «ئۇرۇمچى سەھەر گېزىتى»نىڭ مۇخبىرى كاڭ شىلىڭ قاتتىق يېغىۋاتقان قار، يامغۇر مەينەتچىلىككە قارىماي مېنى ئىزدەپ كەلدى، 9 - كۈنى شىنجاڭ گېزىتىنىڭ مۇخبىرى تۇرسۇنگۈل كەلدى. يالقۇن ئەپەندىنىڭ، كاڭ شىڭنىڭ ۋە تۇرسۇنگۈلنىڭ ئەھۋال تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ بۇ قىزغا قانچىلىك ھېسداشلىق قىلغانلىقىنى بىلىپ، ئۇلارغا كۆپ رەھمەت ئېيتتىم. ئۇلارنىڭ ئەھۋال تونۇشتۇرۇشىچە، قىز يېڭى كەلگەندە ئۇستىۋېشىغا خېلى پۇزۇر كىيىنگە بولۇپ، ئۇ كىيىملەر پۇزۇرلىقىغا قارىماي مەينەت ۋە بەتبەشىرە ئىدى، ئۇ ئەس - ھوشىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان، چوڭ - كىچىك تەرىتىنى تۇتالمايتتى. بەدەنلىرىدە جاراھەت ئىزلىرى كۆپ ئىدى. قانداقتۇر بىر نەرسىدىن قورقۇپ كەتكەندەك بولۇپ چۆچۈپلا تۇراتتى، تاغدىن - باغدىن سۆزلەيتتى. بەزىدە ئىسمىنى ئادىلە دېسە، بەزىدە ئابىدە دەيتتى.

مۇخبىر كاڭ شىلىڭ بىلەن تۇرسۇنگۈلنىڭ تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ ئىگىلىشىچە، بۇ قىز دەسلەپتە ئۆز يۇرتىدىن چىقىپ ئۇرۇمچىگە كەلگەن ۋە بۇ يەردىكى خۇسۇسىيلار ئاچقان بىر ئۇسسۇل مەكتىپىدە ئۇسسۇل ئۆگەنگەن، ئاندىن كېيىن تۇرپانغا بارغان، ئاندىن كېيىن تۇرپاننىڭ × × نىڭ باشلىقى بىلەن نەنجىڭگە بارغان، ئاندىن ئۇ يەردىن گۇاڭجۇغا بارغان.

—بۇ قىز بىلەن بىللە ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە بارغان يەنە 13 نەپەر قىز بار، بۇلار جەمئىي 14 نەپەر قىز. ئۇلار نامدا ئويۇن قويغىلى بارغان، ئەمما ئويۇن قويمىغان،— دېدى مۇخبىر كاڭ شىلىڭ ئەھۋال تونۇشتۇرۇۋېتىپ،— ئۇ ئىچكىرىگە بېرىپ نېمە ئىش قىلغانلىقىنى زادى ئېيتمىدى، قانداقتۇر بىر نەرسىنى يوشۇرۇۋاتقاندەك قىلىدۇ ...

مەن كاڭ شىڭنىڭ ئەھۋال تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلاۋېتىپ بۇنىڭدىن 25 يىل ئىلگىرى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بىر ۋىلايەتتە ئۆزۈم تەكشۈرگەن ھېلىقى قىزلارنى ئالداپ سېتىش دېلوسىنىڭ داۋامىنى رازۋېدكا قىلىۋاتقاندەك بولدۇم ...

رازۋېدكىمىز داۋام قىلماقتا، ئەسىر يېزىلماقتا ...

مۇقەددەس قەبرە شەيخى يەنە پەيدا بولدى.

—نېمىشقا ئۇ قىز توغرىسىدا يازمايسەن ئوغلۇم،— دېدى ئۇ يەنە شۇ ئاۋۋالقى گۈلدۈرمامىدەك ئاۋازى بىلەن.

—يازدىم، شۇ تۇپەيلىدىن ئۇ مەن بىلەن تونۇشۇپ قالغان، مەنمۇ ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇپ قالغان.

—يېزىشىڭغۇ يازدىڭ، ئەمما تولۇق يازمىدىڭ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام «ئالىم بول، ياكى تەربىيىلىگۈچى بول، ياكى ئىلىمنى ئاڭلىغۇچى بول، ياكى ئىلىمنى دوست تۇتقۇچى بول، بەشىنچىسى بولۇپ قالما، يەنى نادان بولما، ھالاك بولىسەن» دېگەنىدى. قولۇڭدىن كەلسە، ئىمكان يار بەرسە ئالىم بول، بۇ ئىش نېسىپ بولمىسا، ئوقۇغۇچى ياكى ئىلىم ئىزدىگۈچى بول، بۇنىڭغىمۇ مۇيەسسەر بولالمىساڭ، ئىلىم مەجلىسلىرىدە ئىلىم تىڭشىغۇچى بول، بۇنىڭغىمۇ يېتىشەلمىسەڭ، ئىلىمنى سۆيگۈچى بول. ئەمما ئىلىمنى دۈشمەن كۆرگۈچى بولما، چۈنكى،

هالاكلىق ئۇنىڭدىدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە: «قەلەم دۇنيانىڭ ئىززىتى ۋە ئاخىرەتنىڭ شەرىپىدۇر» دېگەن. سەن تىلغا ئالغۇچىلىكى بارمۇ، يوق دېگەنلەر ئۇستىدە ئويلىشىپ ئولتۇرماي، ئەقلىڭ بىلەن تەپەككۇر قىلىپ ھەرقانداق ۋەقەنى چىنلىقى بىلەن ياز! چۈنكى، سېنىڭ ۋەزىپەڭ خان، پادىشاھلارغا ھەمدۇسانا ئوقۇپ، ئۇلارنىڭ يامان قىلىقلىرىنى يېپىش ئەمەس، بەلكى بولغان ۋەقەلەرنىڭ ھەممىسىنى تارىخ قىلىپ يېزىپ ئۇنى كېيىنكىلەرگە قالدۇرۇشتۇر. شۇنداق قىلالىساڭ، تارىخ ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ مەيلى قانداق ئېسىل ياكى پەس كىشى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، سېنىڭ ئۇگۇت ــ نەسىھەتلىرىڭدىن مەنپەئەت ئېلىپ، گۈزەل ئەخلاق بىلەن يامان قىلىقنىڭ نېمىلىكىنى بايقىۋالالايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، يەنە ھەرقايسى پادىشاھ، خان ئوردىلىرىنىڭ جاھانغا ئايان بولغان ئەلنى باشقۇرۇش ئۇسۇللىرىنى ئەينەك قىلىپ ئۆزىنى ئىدارە قىلالايدۇ. ئىنسانلارنى ياخشى ئىش قىلىشقا ئۈندەپ يامان قىلىقتىن تەزدۇرەلەيدۇ.

سەن ئىنسانلارنىڭ ھەقىقىي دوستى، ئۇلارنىڭ دائىم سەن بىلەن سۆھبەت قۇرغىسى كېلىدۇ، بىراق سەن ئۇنىڭدىن بىخەۋەر پىنھان يۈرسەن. ياز! ياز! يازغىن ئوغلۇم! يازغانلىرىڭدىن ياخشىلارنىڭ كۆڭلى سۆيۈنۈپ، يامانلارنىڭ تىلى تۇتۇلسۇن! چۈنكى، سېنىڭ يولۇڭ توغرا يول !!

① ئالتە خىل تەركىبلىك ئەگرى سۇناي كۆمۈلچى ـ بىر خىل مۇرەككەپ تەركىبلىك جۇڭيى دورىسى بولۇپ، خەنزۇچە «ليۇۋېر دىخۇاڭۋەن (六味地黄丸)» دېيىلىدۇ. ئاپتور بۇ يەردە شىنجاڭلىق خەنزۇلارنىڭ ئاغزىدىن ئىستاتا ئېلىپ بۇ يەردىكى قوي، كالا گۆشىنىڭ بەلەنلىكىگە نىسبەت قىلىدۇ.

② تۆرۈ ــ ئۇيغۇر قەدىمكى قانۇن ـ يوسۇنلىرىنىڭ نامى. مەھمۇد قەشقەرى «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» كىتابىدا ئۇنى «يۇرت تاشلىنىپ قالسىمۇ، قائىدە ـ يوسۇن تاشلانمايدۇ» دېگەن مەزمۇندا ئىزاھلىغان. بۇ يەردە ئاپتور ئۇنى ئۆزى باشقا يۇرتلارغا كېتىشى بىلەنلا ئۆرپ ـ ئادەت، قائىدە ـ يوسۇنلارنى ئۇنتۇپ، باشقىلارنى دوراپ ئۆزگىرىپ كېتىۋاتقان كىشىلەرگە كىنايە قىلىدۇ.

③ مۇستەغنى ــ بىھاجەت.

④ ئاقار سۇ كانارى ــ ئېرىق بويلىرى، دەريا بويلىرى.

⑤ نىھايىتى يوق فازانى ــ بوشلۇق، چەكسىز بوشلۇق.

⑥ شۇيلە ــ شۇنداق، ئاشۇنداق.

⑦ بۇ ئاپتورنىڭ شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1993 ـ يىلى نەشر قىلىنغان «قۇتادغۇبىلىك ۋە قانۇن» دېگەن ئەسەرىنى كۆرسىتىدۇ.

⑧ ئىستىپادە ــ پايدىلىنىش، بەھرىمەنلىنىش.

(ئاپتور: ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى سىياسەت تەتقىقات ئىشخانىسىدىن)

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر:

بۆلۈمىمىز «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1995 ـ يىللىق سانلىرىدىن 2002 ـ يىللىق سانلىرىغىچە توپلام قىلىپ ئىشلىدۇق.

ئېھتىياجى بولغانلارنىڭ بىز بىلەن ئالاقىلىشىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز.

ئالاقىلەشكۈچىلەر: ئەسقەر مەخسۇت، خۇرسەنئاي مەمتىمىن

تېلېفون: 4554017

(بېشى ئۆتكەن ساندا)

چاقانوف: چىكە، زامانىمىزنىڭ ئۇلۇغ كومپوزىتورى دىمىترى شوستاكوۋىچ (رۇس كومپوزىتورى، ئىجتىمائىي پائالىيەتچى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خەلق ئارتىسى) ۋاپات بولغاندا «مۇزىكا ھاياتى» دېگەن ژۇرنالدا «سەنئەتكار سىماسىنى ئەسلەپ» دېگەن ئەسلىمىڭىز ئېلان قىلىندى. بۇ قىسقا يېزىلغان ئەسلىمىدىن بىر - بىرىڭلارنى ناھايىتى چوڭقۇر چۈشىنىشىپ دوستلىشىپ ئۆتكەنلىكىڭلارنى بىلگىلى بولىدۇ.

ئايتماتوف: ئۇنىڭ بىر سىمفونىيىسى «دىمىت - رىي شوس - تاكوۋ - ىچ» دەپ باشلىناتتى. ئاشۇ ناۋانى ئاندا ساندا ئاڭلاپ قالسام، ئۇلۇغ كومپوزىتور بىلەن دىدارلاشقان، سىرداشقان چاغلىرىم ئېسىمگە چۈشىدۇ. دەسلەپ شوستاكوۋىچ بىلەن موسكۋادا لېنىن ۋە مەملىكەت مۇكاپاتلىرى ھەيئىتى بىناسىدا ئۇچراشتىم. توۋار دوۋىسكى (ئاتاقلىق رۇس شائىرى) ئىككىسى ۋەزمىن قەدەم تاشلاپ پاراڭلىشىپ كېلىۋاتقانىكەن. ئالېكساندىر توخونوۋىچ مېنى كۆرۈپلا:

— دىمىترى دىمىتروۋىچ، تونۇشۇپ قويۇڭ، بىز گېپىنى قىلىۋاتقان ئايتماتوف دېگەن يىگىت مۇشۇ بولىدۇ، — دېدى. شوستاكوۋىچ چىرايىمغا بىر قارىدىدە، ئىنتايىن مېھرىبانلىق بىلەن جىلمىيىپ، تەڭلىگەن قولۇمنى يۇمشاققىنە قىستى. شۇنىڭدىن باشلاپ ھەيئەت يىغىنلىرىغا بىللە قاتنىشىپ يۈردۇق. شوستاكوۋىچ سۆز نۆۋىتىنى ئالغاندا ھەمىشە سىياسەتنىڭ چومىقىنى چۆرۈيدىغان ئەسەرلەرنى چەتكە قېقىپىراق، بەدىئىيلىكى يۇقىرى ئەسەرلەرنى قوغدايراق سۆزلەيتتى. كۆز قاراشلىرىمىز دائىم بىر يەردىن چىقاتتى.

بىر قېتىم پاراڭىمىز شېكسپىرگە مەركەزلەشتى.

— ئارىمىزدا گاملېتلار بىلەن لىر پادىشاھلار (شېكسپىر ئەسەرلىرىنىڭ پېرسوناژلىرى) بارلا بولىدىكەن، شېكسپىر مەڭگۈلۈك، — دەپ شوستاكوۋىچ گەپىنى بۈگۈنكى ئىنسانپەرۋەرلىك مەسىلىلەرگە بۇرىۋىدى، بىردىنلا كومپوزىتورغا:

— يېڭى شېكسپىرنىڭ دۇنياغا كېلىدىغانلىقىغا ئىشەنچىڭىز بارمۇ؟ - دەپ سوئال قويدۇم.

— شېكسپىرنىڭ ئۆزى بولمىغىنى بىلەن شېكسپىر بىلەن تەڭداش باشقا بىر دانىشمەنىنىڭ دۇنياغا كېلىدىغانلىقى چوقۇم.

— مېنىڭ بۇنىڭغا گۇمانىم بار.

—لېكىن، مەن ئىشىنىمەن،— دەپ كومپوزىتور ئۆز
پىكرىدە چىڭ تۇردى،— يېڭى شېكسپىرنىڭ دۇنياغا كې-
لىشىگە ھازىرقى زاماندا ئىمكانىيەت ئىنتايىن كۆپ، چۈن-
كى ھېچقانداق بىر ئەسىردە ھەر تەرەپتىن كامالەتكە
يەتكەن ئادەمنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، بۇرۇنمۇ،
كېيىنمۇ بۈيۈك ئىقتىدار پەيدا بولىدۇ ـ دە، دۇنيانى
سەنئەت قۇدرىتىگە يېتىۋاشتىن باش ئەگدۈرىدۇ،— دېدى.
مەن بۇ سۆزلەرگە ئىختىيارسىز بويسۇندۇم.

—چىڭغىز، دېدى ئۇ ماڭا يەنە،— ساڭا ئىككى تەلىپىم
بار. بىرىنچىسى، قەھرىمانلىرىڭىزنىڭ دۇنيا ھەققىدىكى كۆز
قاراشلىرىنى قولۇڭدىن كەلگەنچە تىرەنلىتىۋەر؛ ئىككىن-
چىسى، ساناقلىق ئۆمرۈڭنىڭ ھەر بىر مىنۇتىنى ھېسابلا.
ئىجتىمائىي ئىشلارغا كۆپ ۋاقتىڭنى ئىسراپ قىلىۋاتىسەن،
بۇ مەندىن ئالغاندا مېنىڭمۇ قاقشاپ يۈرگىنىمنى بىلە-
سەن،— دېدى. كلاسسىكىنىڭ ئاتىلارچە نەسىھىتىنى ھايات-
نىڭ تۇرلۇك تۇمەن دولقۇنلىرى بىلەن ئېلىشىپ يۈرۈپ
ئورۇندىيالىدىممۇ، يوق، بۇنى ھاياتنىڭ ئۆزى كۆرسىتەر.

چاقانوف: دۇنيانى مۇزىكا بىلەن ئەللەيلەپ ئۆتكەن
دېمىترىي دېمىترىيېۋىچ بىلەن دەسلەپ قانداق تونۇشقان-
لىقىنى يېۋگېنى يېۋتوشىنكو مۇنداق بايان قىلىدۇ:
«1963 ـ يىلى كۆكلەمدە مۇزىكانت بىزنىڭ ئۆيگە تېلېفون
بېرىپ، تېلېفوننى ئالغان ئايالىمغا:

—بىسەرەمجان قىلغىنىمنى كەچۈرۈڭ، بىز سىز بىلەن
تونۇش ئەمەس، مەن شوستاكوۋىچ، يېۋگېنى ئالېكساندى-
روۋىچ ئۆيدىمىكىن،— دەپتۇ پەس ئاۋازدا.

—ئۆيدە، ئىش ئۈستىدە، ھازىرلا چاقىراي!

—ئۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ ئەسەر يازىدىغان ئادەمنىڭ
پىكرىنى بۆلمەيلى. مەن باشقا چاغدا تېلېفون بېرەي،—
دەپ خىجىل بولۇۋاتقاندا، تېلېفوننىڭ تىڭشىغۇچىنى قو-
لۇمغا ئالدىم. شۇ چاغدىكى مەشھۇر سىمانىڭ مېنىڭ بىر
شېئىرىمغا ئاھاڭ يازغۇسى كەلگەنلىكىنى، شۇڭا رۇخسەت
سوراپ تېلېفون بەرگەن ئاۋازى مەڭگۈ قۇلىقىمدا قالدى.

بۇ كىچىككىنە كۆرۈنۈش ئۇلۇغ كومپوزىتورنىڭ
يۈكسەك ئىنسانپەرۋەرلىكى بىلەن كىچىك پېئىللىقىنىڭ
گۇۋاھى ئىدى. ھازىرمۇ ئىككى مىسرانى قۇراشتۇرۇۋالسا،
بوسۇغاڭغا ئارام بەرمەي، ئىشلەۋاتامسەن، دەم ئېلىۋاتام-
سەن، چاتىقى يوق چالۋاقاپ «پىكرىڭىزنى ئېيتسىڭىز»،
«ئاقىۋول تىلىسىڭىز» دەپ تاقىراقشىيدىغان بەزى باش-
باشتاق ياشلارنى كۆرگەندە، خىجىلچىلىقتا قىزىرىپ تۇ-
رىدىغان شوستاكوۋىچنىڭ قىياپىتى كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ.

ئايتماتوف: بىر قېتىم شوستاكوۋىچ مېنى گوركىي
كوچىسىدىكى ئۆيىگە مېھمانغا چاقىردى. ئولتۇرۇشقا ئا-
تاقلىق كومپوزىتور قارالايېفمۇ قاتناشتى. كەڭ زالنىڭ
تۆرىدە تۆت مۇزىكانت ئۆي ئىگىسىنىڭ 14 ـ تۆت ئۆز-
گىرىشلىك كۈيىنى ئورۇندىماقتا ئىدى. ئادەتتە يۈزىدىن
نۇر تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان شوستاكوۋىچ ئەمدى قاپىقىنى
تۈرۈپ، خۇددى ئۈيۈلتاشتەك ئولتۇراتتى. ئىككى كۆزى
چوغدەك يېنىپ، چېلىنىۋاتقان مۇزىكىدىن تەسىرلەنگەن
قارالايېف بەكمۇ ھاياجانلىنىپ ئولتۇراتتى. مۇزىكىسىنىڭ
مەزمۇنىنى سورىغىنىمدا، «ئېيتماق تەس، پەقەت ھېس
قىلىشلا كېرەك» دەپ جاۋاب بەردى. مۇزىكا ئاخىرلاش-
قاندا قارالايېف:

—ئۇلۇغ ئىجادىيەت نەقەدەر ئاجايىپ، نەقەدەر تۇ-
گىمەس سەزگۈ،— دەپ شوستاكوۋىچنى چىن قەلبىدىن
تەبرىكلىدى. كومپوزىتور بۇ تەبرىكلەشكە پەقەت ئىناۋەت
ئۈچۈن باش لىڭشىتىپ قويدى ۋە سوغۇق ئەلپازى بىلەن:

—ئورۇنداش تېخى ئۆز پەللىسىگە يەتمىدى، كۆپ
يەرلىرى يۈزەكى، تېز چېلىۋەتتىڭلار،— دەپ مۇزىكانت-
لارغا قاتتىق ـ قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بەرگىلى تۇردى.

قارالايېف تەڭلىكتە قېلىپ، كومپوزىتورنىڭ بەزى
ئاچچىق سۆزلىرىنى يۇمشىتىپ، مۇزىكانتلارنىڭ كۆڭلىنى
ياسىماقتا ئىدى. ئاخىر تۆت ئۆزگىرىشلىك كۈينى يېڭى-
ۋاشتىن ئاڭلاشقا باشلىدۇق. «ئادەتتىكى تۇرمۇشتا ئۇيال-
غاق، كەمتەر شوستاكوۋىچ ئىجادىيەتكە كەلگەندە، ئۆز-
گىمۇ، ئۆزگىگىمۇ نېمدېگەن رەھىمسىز» دەپ ھەيران
بولدۇم.

شۇ يىلى كۆكلەمگە يېقىن كومپوزىتورنىڭ رەپىقىسى
ئىرىنا ئانتونوۋنا ئۆيگە تېلېفون بېرىپ، شوستاكوۋىچنىڭ
كېسىلى ئەزۋەيلەپ كەتكەنلىكىنى، قىرغىز تاغلىرىدا ئۆ-
سىدىغان «ئىسسىقكۆل يىلتىزى» دېگەن دورا ئۆسۈملۈ-
كىنى تېپىپ بېرىشكە ياردەم قىلىشنى ئۆتۈندى. تالاستىكى
دوستلىرىم بىلەن تۇغقانلىرىمغا «دەرھال تاغلارنى ئارى-
لاپ شىپالىق يىلتىزنى ئىزدەڭلار» دەپ خەۋەر قىلدىم.
ئۇلار بىر ھەپتە ئۆتمەيلا دورا يىلتىزىنى قولۇمغا

تاپشۇردى. مەن ئۇنى شۇ كۈنىلا موسكۋاغا ماڭدۇردۇم.

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي بىز شوستاكوۋىچنىڭ داچىسىدا تولىمۇ كۆڭۈللۈك جەم بولدۇق. كومپوزىتورنىڭ ئىككى قەۋەتلىك سالقىنلىقىدا تۈزۈلۈشى تولىمۇ قىزىق، چاققانغىنە ئېلېكتر پەلەمپەيي بار ئىدى. كىچىك ئوغلۇم ئاسقارنى كومپوزىتور ئۆز قولى بىلەن يېتىلەپ، ئېلېكتر پەلەمپەيىنىڭ سەرەمجانلىرى بىلەن تونۇشتۇرۇپ، يۇقىرى ـ تۆۋەن كۆتۈرۈپ ئويناتتى. ئەتراپىمىزدا بالىلارنىڭ كۆڭۈللۈك كۈلكىسى، چوڭلارنىڭ گۈل ـ گۈلگە كەلگەن ھەزىل ـ چاقچاقلىرى... نېمىسىنى ئېيتاي، ئۇ بىر ئېسىل ئاخشام ئىدى. لېكىن، بۇ ئاخشامنىڭ ئۇلۇغ سەنئەتكار بىلەن ئۆتكۈزگەن ئەڭ ئاخىرقى سىردىشىش يەنى ۋىدالىشىش ئاخشىمى ئىكەنلىكىنى كىم بىلگەن!

تۇرمۇشتىمۇ، ئىجادىيەتتىمۇ دېڭىزنىڭ قوش تامچىسىدەك بىرلىك تاپقان شوستاكوۋىچنىڭ ماڭا ئەۋەتكەن ئىككى پارچە خېتىنى ئەڭ قىممەتلىك ئەستىلىك سۈپىتىدە مۇزېيىمدا ساقلاۋاتىمەن. خەتنىڭ بىر پارچىسىنى كومپوزىتور «خەير ـ خوش، گۈلسارە» ناملىق پوۋېسىنى ئوقۇغاندىن كېيىن يازغانىدى. 2 ـ خەتتە ئاغرىپ قېلىپ، قورغان ئوبلاستىدىكى يېلزاروفنىڭ كېسەلخانىسىدا داۋالىنىپ «ئاق كېمە» ناملىق پوۋېستىم ھەققىدە تولىمۇ رازىمەنلىك بىلەن پىكىر بەرگەنىدى. بۇ كلاسسىكنىڭ ئاخىرقى سالىمى ئىدى. يالغۇز قالغان چاغلىرىمدا شوستاكوۋىچ ئەسەرلىرىنىڭ بىرەرى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدىمۇ، بولدى، يۈرىكىم ۋىللىدە ئېرىپ كېتىدۇ. ھاياتقا بولغان چەكسىز ئۈمىدۋارلىق بىلەن روھىيىتىنىڭ پاكلىقى شوستاكوۋىچ دۇنياسىنى شەكىللەندۈرگەن باش ئامىللار ئىدى. ئۇ مەنىۋى خەزىنىسى چەكسىز مول، ياتقىمۇ، يېقىنغىمۇ ياخشىلىق قىلىشقا تەييار تۇرىدىغان، كىچىك پېئىل، ئادەمگەرچىلىكى كۈچلۈك، پاك ئادەم ئىدى.

چاقانوف: ئىجادىيەتچىلىك سەنئىتىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ بەختى مىللەت ۋە دۆلەت تاللىمايدىغانلىقىغۇ!

ئايتماتوف: سىنىڭ دائىم ئېغىزىڭدىن چۈشۈرمەيدىغان «بىر پۈتۈن خەلقنىڭ دوستلۇقى يەككە ئادەملەرنىڭ مۇناسىۋىتىدىن تەشكىل تاپىدۇ» دېگەن گېپىڭ بار. بولۇپمۇ ئەدەبىياتتىكى تۈنۈگۈنكى يورۇق يۇلتۇزلارنىڭ دوستلۇقى قانداق ئىدى؟ ھەي ھەي! «قارداشىم» دەپ يۈرىدىغان تەمبەل، قارىمۇتاق كەلگەن غوپۇر غۇلام ئاكا، كۆپ سۆزلىمەي، كۆڭلۈڭنى بىلىپ تۇرىدىغان ئايبېك، يۈزىدىن كۈلكە كەتمەيدىغان، ئارىلاشقانسېرى تېخىمۇ يېقىملىق تۇيۇلىدىغان بېردى كېربابايېف، يېتۈك تارىخچى سابىتمۇقانوف...

ئەلۋەتتە، زىددىيەتلىك دەۋردە ياشىغانلىقتىن ھەرقايسىسىنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق ئارتۇقچىلىقى ، كەمچىلىكى بولغاندىمۇ... بىراق، ئۆز مىللىتىنىڭ مەنىۋى بايلىقىنى بەرپا قىلىشقان بۇ سىمالارنى ئۇنتۇش ياكى ئۆچۈرۈپ تاشلاشقا ئۇرۇنۇش تارىخقا قىلىنغان خىيانەت. ئۇلارنىڭ دوستلۇقى كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ بىرلىكىگە ئاساس بولدى. قايسىبىر يىلى موسكۋادىكى يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئۆيىدە غوپۇر غۇلام بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم.

— چىڭغىز ئىنىم، يەر تەۋرەش شۇنچە چوڭ ئاپەت ئېلىپ كەلدى، — دەپ ئۇمچەيدى. بۇ ئاپەتتە تاشكەنت قاتتىق ۋەيران بولۇپ، پۈتۈن ئىتتىپاق بويىچە ھازا تۇتۇۋاتقان مەزگىل ئىدى. بۈيۈك ئادەمنىڭ قايغۇسى ھەرقانداق دەۋردىمۇ بۈيۈك بولغان ئەمەسمۇ!

چاقانوف: ئۇلارنىڭ دوستلۇقى بىر داستان، ھەر بىر ئۇچرىشىشى بايرام، ئۆزبېك خەلقىنىڭ مەشھۇر يازغۇچىسى ناسىر پازىلوفنىڭ سابىت مۇقانوف توغرىسىدا يازغان «مېھىر» دېگەن ئەسلىمىسى بار. شۇ ئەسلىمىدە مۇنداق بىر قىزىق ھېكايە سۆزلىنىدۇ: تاشكەنتتىن مېھمان بولۇپ كەلگەن دوستى ئايبېكنى سابەڭ (سابىت) ماشىنىسىغا سېلىپ، ئېتەكلىرى باغ ـ ۋارانغا ئورالغان ئالا تاغنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى تاماشا قىلدۇرۇپ يۈرگەندە، پىلدەك چوكۇپ ياتقان ئۇيۇل قىزىل گرانت تاشنىڭ يېنىغا كېلىپ توختايدۇ. ئايبېك ئاكىمىز تەبىئەت ئۆز قولى بىلەن يونۇپ تەييارلىغان چىرايلىق تاشنى ئايلىنىپ، «كارامەت ئىكەن» دەپ بېشىنى چايقاپتۇ.

— ياقتىمۇ، ئايبېك؟ — دەپتۇ يېنىغا مەغرۇر قەدەم تاشلاپ كەلگەن سەبەڭ دوستىغا قاراپ.

— بەك ياقتى.

— ئەمىسە، بۇ تاشنى ساڭا تارتۇق قىلدىم. يالغۇز مېنىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل قازاق خەلقىنىڭ ئۆزۈڭگە مىنگۈزگەن دۇلدۇلى دەپ بىل!

مەشھۇر مەدەۋ چاتقىلىدا ياتقان شۇ تاشنى ئايبېك

ـ دەپ كېتىدۇ، سەبەڭ بېرىۋەتتىم، دەپ قالدۇ.
ـى ئۈزىتىپ قويغان سابىت ئاكا ئىگور سامايكوۋىچ
ـىك نەققاشنى شۇ تاشنىڭ يېنىغا ئەپ كېلىپ «بۇ
تاشنى قېرىندىشىم مۇسا ئايبېككە تارتۇق قىلدىم.
ابىت مۇقان ئوغلى، 1962 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 6 ـ
دەپ مەڭگۈ ئۆچمەس قىلىپ ئويدۇردۇ.
ـقالتىس مەردلەرنى كۆرگەن ئىدىم. بىراق، تاغنىڭ
ـتارتۇق قىلغان سابىتنىڭ يېنىدا ئۇلارنىڭ ھېچقايـ
ـپ ئېشەلمەيدۇ ـــ دەپ ئايبېك ئاكىمىز دوستىنىڭ
ى تاكى كۆز يۇمغانغا قەدەر ئەسلەپ يۈرگەن.
ماتوف: ھەزىل ـ چاقچاق بىلەن تىلەكداشلىقىنىڭ
ـىڭىشىپ كەتكىنى غەنىيمەت ئەمەسمۇ!
انوف: چىكە، ئەدەبىيات ـ سەنئەتتىكى مەشھۇر
ھەققىدە خېلى پاراڭلاشتۇق. ئەمدى پـالـۋانـلار
پىكىر يۈرگۈزسەك قانداق؟
ماتوف: قىرغىزلار بىلەن قازاقلاردا دۇمـبـــسى
ـگمىگەن قالتىس پالۋانلار ئۆتكەنغۇ!
انوف: ھەممە قۇرۇقلۇقنى ئارىلاپ، پـۇتـكـۇل
رنى چاڭغا كۆمۈپ چېلىشىپ 48 مېدال ئالغان
ن مۇگايتىپاسوفنى ئاڭلىغاندۇرسىز؟
ماتوف: ئاڭلىمايچۇ، ئاتاقلىق پوددۇبنىينىڭ شاـ
دۇنيا چېمپىيونى ئاتالغان قاجەكەڭ ئەمەسمۇ؟
انوف: نېرىغا بارمايلا قويايلى... ئاخىرقى بـىـر
ـسىر ئىچىدە قازاق ئاياللىرى قانچە مىليون ئوغۇل
ـن؟ بىراق، شۇلارنىڭ بىرىمۇ كۈچ جەھەتتە قاـ
ـدىن ئاشالماپتۇ. راستىنى ئېيتقاندا، ئۆزۈم قاجـ
تۇغۇلغان دالىنىڭ پەرزەنتى بولغانلىقىمدىنمۇ، كـ
ـىنلا قاجمۇقان توغرۇلۇق ئېسىل ھېكايـىـلـەرنى
اڭلىغانلىقىمدىنمۇ ئەيتاۋۇر، ھازىرقى پالۋانلارنىڭ
ـىنىغا خۇمارىم ئۇنچىۋالا قانمىدى. ھەتتا سالمىقى
ـرىجىككىنە پالۋانلارنىڭ چېلىشىشى بەزىدە ئۆزبېك
اشلارنىڭ بۆدۈنە سوقۇشتۇرغىنىدەكلا تەسىر قىلىـ

نۇبىي قازاقىستان ئوبلاستىنىڭ تۆمۈرلەڭ ئاۋۇلـ
پالۋاننىڭ مۇزېيىدا 20 ئادەم ئولتۇرغان ھارۋىنى
ـبىلەن تارتىپ كېتىۋاتقان سۈرىتى بار. ئۇنىڭدىن
اكتورنى كەينىدىن كۆتۈرۈپ توختىتىپ، ماشىنىنى
ـن ئۆتكۈزگەن ئاجايىپ ـ غارايىپ ئىشلىرى كۆپ.
ـماتوف: مەتبۇئاتتىن «ناۋادا قاجمۇقان چېلىشـ

ـدىغان بولسا پوددۇبنىينمۇ يىقىتاتتى، پەقەت ئۇسـتـازى ئالدىدا ئەدەپ ساقلاپ چېلىشمىغان» دېگەنلەرنى ئوقۇغان ئىدىم.

چاقانوف: قاجەكەڭنىڭ گۇۋاھنامىسىدە يۇرتى ئاقمولا ئوبلاستى، دەپ كۆرسىتىلگەن بىلەن، ئەمەلىيەتتە كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئەسلى يۇرتى ئۆترار ناھىيىسىنىڭ ئاقتۆبە ئاۋۇلى. بۇنىڭغا ئالاقىدار ئىسپاتلارنى ئاۋۇل ئاقساقاللىـرىدىن يېزىپ ئالغان جەنۇبىي ئۆلكىگە مەشھۇر تارىخچى، كومپوزىتور مۇقامەتجان رۇستەموف مۇنداق ھېكايە قىـلاتتى:

قاجمۇقان تۇغۇلغاندا، دادىسى قېرىنداشلىرى بىلەن ئارازلىشىپ قېلىپ، دەرھال ئۆي ئايرىپ ئاۋۇلدىن كۆـچۈپ كېتىدۇ. مۇڭايتىپاسنىڭ جاھىل مىجەزىنى بىلىدىغان ئاقساقاللار ئاتلىرىغا مىنىشىپ كەينىدىن قوغلىسا، ئۇ خېلى ئۇزاپ كەتكەنىكەن. ئۇلار سۈرەن سېلىپ:

ـــ كەينىڭگە قايت، كۆز نۇرۇم، بۆلۈنمەيلى، ئاچچىـقىڭنى بىزدىن ئال، ـــ دېيىشكەن ئىكەن. شۇ چاغدا غەـزەپلەنگەن مۇڭايتىپاس كىچىككىنە قاجمۇقاننى كاسىسـىدىن كۆتۈرۈپ تۇرۇپ:

ـــ قايتىڭلار، ئەمدى يېقىنلاشساڭلار بۇ بالىنى سىـلەرگە توقماق ئورنىدا ئىشلىتىمەن، ـــ دەپتۇ. مۇڭايتىپاسـنىڭ ماڭغان يولىدىن قايتمايدىغانلىقىنى سەزگەن قېرىنـداشلىرى:

ـــ بولىدۇ، نەدە يۈرسەڭ، ئامان بولغىن، ـــ دەپ ئاـمالسىز ئاتلىرىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراپتۇ.

مۇڭايتىپاس كارۋىنىنى يىراقتا تارتىپ ئاقمولا دېگەن يەردە توختاپ، شۇ يەردە ماكانلىشىپ قالغانىكەن. مۇھىم ھۆججەتلەردە قاجەكەڭنى ئاقمولا يېرىدە تۇغۇلغان، دېـگەنلىرى شۇ سەۋەبتىن.

مانا شۇ قاجەكەڭنىڭ قىسمىتى تولىمۇ قىزىق. ئۇ سېـخىي مىجەزى بىلەن بىللە ناھايىتى نازۇك ئادەم ئىكەن. كۆپچىلىك ئۇنى ئەدەبىيات بىلەن سەنئەتنى ئالاھىدە قەـدىرلەپ ئۆتكەن، ئۆز ۋاقتىدا مۇقتار ئاۋېزوف، سابىت مۇقانوف، ئىيسا بايزاقوفقا ئوخشاش قەلەمكەشلەر بىلەن تەڭ قاتاردا تۇرغان، ئۆزى ناتىق، شېئىرغا ھېرىسمەن، ئۇستا شەجەرىچى ئادەم ئىدى، دېيىشەتتى. مېنىڭ «قاـجمۇقاننى ئەسلەش» دېگەن رۇس تىلىدا يېزىلغان شېـئىرىم بار.

ئايتماتوف: ئۆزۈڭ قاجمۇقاننى كۆرگەنمىدىڭ؟

چاقانوف: پالۋان ۋەتەن ئۇرۇشى يىللىرىدا قېرىنىمغا قارىماي، ئاۋۇل ئارىلىغاچ، ماھارەت كۆرسىتىپ، پۇل يىغىپ، ئۆز نامىدىن ئايروپىلان ياسىتىپ ئالدىنقى سەپكە سوۋغا قىپتۇ. شۇ چاغدا ستالىن ئۇنىڭ بۇ ئەزىمەتلىكىگە رەھمەت ئېيتىپ، مەخسۇس تېز يوللانما ئەۋەتكەن ئىكەن.

تۆت ـ بەش ياش ۋاقتىمدا قاجەكەڭ بىزنىڭ كوپېراتىپقا كېلىپ ماھارەت كۆرسىتىپتۇ. ئەتىگەن ـ كەچ ئىشتىن بوشيالماي يۈرگەن مېھنەتكەشلەر باتۇرنىڭ ئادەم ئىشەنگۈسىز ئاجايىپ ماھارەتلىرىنى كۆرۈپ ھەيران قاپتۇ. ئۇ چاغدا بىز ھازىرقى تۆلەبى ناھىيىسىنىڭ قاشقا سۇ ئاۋۇلدا تۇراتتۇق.

دادام بىلەن يېقىن بولغاچقا، ماھارەت كۆرسىتىش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، كەيىندىن ئاۋۇلنىڭ ھەممە بالىسىنى ئەگەشتۇرگەن خاجەكەڭ بىزنىڭ ئۆيگە كېلىدۇ. چاقىرىپ كەلتۈرەلمەيدىغان قەدىرلىك مېھمىنىغا دادام سۈتىنى ئىچۋاتقان يالغۇز ئۆچكىسىنى ئاتايتەن سويۇپ، ئاۋۇل ـ ئايماقنى چاقىرىپ، كىچىكرەك توي ئۆتكۈزۈپ بېرىپتۇ.

يوغان قارىمۇتاق كەلگەن ئادەم ئۆينىڭ تۆرىنى تولدۇرۇپ، يانپاشلاپ ياتقان پېتى چاينى ئۇزاق ئىچىپتۇ. چېكىسىدىن توختىماي قۇيۇلۇۋاتقان تەرىنى سۈرتۈپ تۇرغان قولياغلىقىنىڭ ئۆزىلا كىچىكرەك داستىخاندەك ئىكەن.

دادامنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، مەن چۆككەن نارغا ئوخشاش پالۋانغا قىزىقىپ، ئۈستىگە چىقىپ، يەلكىسىدىن قورسىقىغا، ئاندىن تىزىغا سەكرەپ، تاشتىن ـ تاشقا سەكرەپ ئوينىغان ئوغلاققا ئوخشاش تىنىم تاپماپتىكەنمەن. ئۇ بولسا دۇمبىسىدە چۈشىن ماڭغانچىلىكمۇ كۆرمەي، پەخىلداپ كۈلۈپ چېيىنى ئىچىۋېرىپتىكەن.

ئەسلىملەرگە قۇلاق سالساق، قاجمۇقان كۈچىنىڭلا ئەمەس، يۈكسەك ئادەمگەرچىلىكىنىڭمۇ ئىگىسى ئىكەن. چىكە، قاجەكەڭ غوجامقۇلغا ئوخشاش قىرغىزلارنىڭ كۈچتۈڭگۈرلىرى بىلەن ئۇچراشقان دېگەن ھېكايەتلىرىمۇ بار.

ئايتماتوف: راست، كىچىكىدىن يوقسۇللۇقتا ئۆسكەن غوجامقۇل چوڭ بولۇپ، چېلىشچىغا ئايلىنىدۇ. بويى شۇنداق ئېگىز ئىكەنكى، قاتارلاشقاندا تۆگىگە مىنگەن كىشىنىڭ مۈرىسىگە كېلەتتى. قاڭشارلىق، ئات يۈزلۈك، قارامتۇل بەستىگە قىران بۈركۈتنىڭكىدەك قاپىقى سۈر ھەيۋەت چېچىپ تۇرىدىكەن.

ئەسىر بېشىدا بېشكەكتە چوڭ يىغىن ئۆتكۈزۈلۈپ، ئاخىرىدا پالۋانلار چېلىشىشى بىلەن ئات بەيگىسى بوپتۇ.

جۇڭگولۇقلار ئۆزلىرىنىڭ ئۆكۈز پالۋانىنى ئەپ كېلىپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە يوپۇق يېپىپ، بېشىنى نوقتىلاپ، تۆت ئاياغلىتىپ، ئەتراپقا تۇپراقنى ئوچۇملاپ چاچقۇزۇپ، ھۆركىرىتىپ مەيدانغا ئېلىپ چىقىپتۇ. (قەدىمكى زاماندا پالۋانلارنىڭ ھەيۋىسىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ھەرقايسىنىڭ قىياپىتىگە قاراپ تۆگە، ئۆكۈز، قوشقار پالۋان، دەپ ئاتاپ، ئۈستىنى شۇنىڭغا قاراپ يوپۇقلاپ، نوقتىلاپ، مەيدانغا ئېلىپ چىقىدىغان يوسۇن بولغان) بۇ چاغدا قىرغىزلارنىڭ نى ـ نى باھادىرلىرى خەلق ئالقىشلىغان بىلەن يۈرەكلىرى پوكۇلداپ، سىرتقا قېچىشىپتۇ. ئىلگىرى مۇنداق مەنزىرىنى كۆرمىگەن خالايىق ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ چۇچۇشۇپتۇ.

باش تارتقۇنى يىراقتىن كەلگەن ئالىكمگە بېرىش ئەل ئۈچۈن سىناق ئىدى. ھەر قەبىلىنىڭ ئىسمى ئاتىلىپ، قايتا ـ قايتا ئۇران چاقىرىلىدۇ.

دەل شۇ چاغدا دىۋىدەك غوجامقۇل زور چىقىپتۇ. ئۈستىدىكى يوپۇقى بىلەن بېشىدىكى نوقتىنى ئېلىۋەتكەن جۇڭگونىڭ ئۆكۈز پالۋىنى ھۆركىرىگەن پېتى ئۇدۇل مېڭىۋېرىپتۇ. ھېلىسى كۆپ رەقىبىگە بوي بەرمەي ئېلىشقان غوجامقۇل ھەش ـ پەش دېگۈچىلا، ھېلىقىنى «يا» دەپ ۋارقىراپ، بېشىنىڭ ئۈستىگە ئاپتو. دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ، مىدىر ـ سىدىر قىلماي تۇرغان قىرغىزلارمۇ تەڭلا چۇرقىرىشىپ كېتىپتۇ. چۇقان ـ سۈرەندىن كۈچ ئالغان غوجامقۇل رەقىبىنى ئايلاندۇرۇپ، يەرگە ئۇرۇپتۇ. تېرىكلىكىدە دۈمبىسى يەرگە تەگمىگەن پالۋاننىڭ داڭقى شۇ قېتىمقى چېلىشىشتىن كېيىنلا ئەلگە تارىلىپتۇ. پالۋانلارنى زامانداشلىرى بىلەن ئەۋلادلار ھەمىشە رىۋايەتكە ئايلاندۇرۇپ تەرىپلەپ تۇرغان ئەمەسمۇ!

قاجمۇقان بىلەن غوجامقۇلنىڭ ئۇچراشقانلىقى توغرىلىق كۆپنى كۆرگەن بوۋايلار قىزىق ھېكايە قىلىدۇ:

سېرك ئۆمىكىدە ئويۇن كۆرسىتىپ، ئۆزىگە ھېچكىمنى قاراتماي يۈرگەن قاجمۇقان بىر سەپىرىدە بېشكەكنىڭ مال بازىرىغا بارغان بولسا كېرەك. يىغىلغان خالايىق پالۋاننى ئوتتۇرىغا ئېلىپ، قويۇپ بەرمەي ئازادە ئۆي تىكىپ، يىلقا سويۇپ، قىمىز سورۇپتۇ. ئافرىقىدا قارا زەڭگى بىلەن چېلىشىپ ئۇنى يىقىتقىنىنى، ياپون پالۋاننىڭ

ساركېيىكنى قانداق يەڭگىننى ئاڭلاپ خۇمارىدىن چىقىپ، ئىلھاملانغان ئالامان تىنچ تۇرامدۇ! قاجىمۇقاننى غوجامقۇل بىلەن چېلىشتۇرۇپ كۆرەيلى، دەپ ئۆزئارا چىقىرىش قىلىپ ئۈچ توققۇز تارتۇقمۇ تىكىدۇ. ئات چاپتۇرۇپ ئاۋۇلدىن ئەكەلدۈرۈلگەن غوجامقۇل ئالدى بىلەن ئاغا پالۋاننىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشىدۇ ۋە:

—قاجەكە، بىز بىر باشتىكى ئىككى كۆزگە ئوخشاش قېرىنداش، قوشكېزەك خەلقنىڭ ئەزىمەتلىرى، سىز ئاكا، مەن ئىنى، بىرىمىز يىقىتىپ ماختىلىپ، بىرىمىز يىقىلىپ چەيلىنىپ ياتساق بولماس، ئۇنىڭ ئۈستىگە سىز بىزگە مېھمان، بىلىگىزگە ياماشسام، ئەرۋاھلارمۇ كەچۈرمەس، تارتۇق سىزنىڭ بولسۇن،—دەپتۇ.

—قانداق قىلاركىن، دەپ تۇرغانىدىم، كۆرگەن ـ بىلگىنىڭ كۆپ، قىرغىز خەلقىنىڭ ئابرۇيى ئۈچۈن تۇغۇلغان ئوغۇل بالا ئىكەنسەن، يۇلتۇزۇڭ يانسۇن،—دەپتۇ قاجەكەڭ ۋە ئىنىسىنى قۇچاقلاپ، مەڭزىگە سۆيۈپتۇ. تارتۇق ئۈچۈن ئالغان ئۈچ توققۇزنى ئەتراپتىكى يېتىم ـ يېسىرلارغا تارقىتىپ بېرىپتۇ.

چاقانوف: قاجىمۇقان بىلەن غوجامقۇلنى هازىر ئالەمنى بېشىغا كىيىپ يۈرگەن تەنتەربىيە يۇلتۇزلىرىنىڭ كۆپچىلىكى بىلەن بىر قاتاردا قويۇشقا بولامدۇ؟ ئۇلار يالغۇز تەڭداشسىز كۈچ ئىگىلىرى بولۇپ قالماستىن بەلكى بۈيۈك پاراسەت ئىگىلىرى. تۇغۇلغان تۇپرىقىغا تىرەن يىلتىز تارتقان، خەلقىنىڭ ئادەت ـ دەستۇرى، ئار ـ نومۇسى، مەنىۋى خەزىنىسىنى ۋۇجۇدىغا يىغقان قالتىس سىمالار. مۇشۇ قىممەتلىك خىسلەتلىرى بەدىلىگە ئۇلار خەلقنىڭ سۆيگۈ ـ مۇھەببىتىگە بۆلەندى.

ئايتماتوف: ھەئە، يەر شارى ئاتاقلىق كىشىلەرگە نامرات ئەمەس، ئۇلارنىڭ تەلەي يېرىمىنى تەنتەربىيە بىلەن سەھنە چولپانلىرى تەشكىل قىلىدۇ. توپ تېپىش ئۇلۇغ ئاتالغانلارغا، مۇشتلىشىش بىلەن چېلىشىشنىڭ پىشقان ماھىرلىرىغا ياكى سەھنىنىڭ ھۆسنى ئاتالغان ناخشىچىلارغا تەڭلەشتۈرگۈدەك نەرسە تاپالماي قىينىلىمىز. بەزىدە ئۇلارنىڭ چېلىشىش مەيدانىغا، سەھنىگە غىل ـ پال بىر چىقىپ قويۇشىنىڭ ئۆزى مىليونلىغان دوللارغا توختايدۇ. بەلكىم بۇ دەۋرنىڭ ئۇدۇمىدۇر. بىراق، خەلقنىڭ ئالقىشىغا ئالچاڭلاپ، يەرنىڭ تىرىكىگە ئايلانغاندەك چالۋاقايدىغان، نامى ئالەمگە بىر كەلگەن مۇشۇنداق چولپانلارنىڭ بەزىلىرى بىلەن پاراڭلىشىپ قالساڭ ئۇلارنىڭ مەنىۋى پۇچەكلىكىگە ھەيران قېلىپ، ياقاڭنى تۇتىسەن، ھەتتەڭەي، ئادەمنىڭ روھىي بايلىقى، ئەقىل ـ پاراستى قاچانمۇ نەمۇنىگە ئايلىناركىن؟

چاقانوف: ئادەم—ئادەم بولۇپ يارالغاندىن بۇيان بۇ مەسىلە كۈن تەرتىپتىن قالغان ئەمەس. چىكە، مۇختار ئاۋېزوفقا ئالاقىدار پاراڭ قىلغىنىمىزدا ئىسسىق كۆلنىڭ بۆلتىرىك پالۋاننىڭ ئىسمى ئاتالغان...

ئايتماتوف: بۆلتىرىك پالۋاننى مۇقاڭنىڭ ئۆلۈمىدە كۆرگەن ئىدى. تەمبەل كەلگەن، كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ تۇرىدىغان كېلىشكەن ئادەم ئىكەن. ئۇنىڭ قانداقلارچە «ئابايىنىڭ بالىسى» دەپ ئاتىلىپ كەتكىنىنى چۈشەنمىدىم.

چاقانوف: 1916 ـ يىلىدىكى ئاۋغۇست پەرمانى بويىچە ئالدىنقى سەپكە قاراشقا كەتكەن پالۋان رۇسىيىنىڭ خىلمۇخىل ئالتوپىلاڭلىرىغا ئارىلىشىپ، ئاخىرى تەقدىرنىڭ تەقسىماتى بىلەن شەمەي يېرىگە قەدەم باسىدۇ. پالۋاننىڭ داڭقىنى ئاڭلىغان ئاباي ئەۋلادلىرى ئاتايىن ئىزدەپ كېلىپ:

—جاھان تىنچىغاندىن كېيىن سېغىنغان ئىسسىق كۆلگە بارارسەن، هازىرچە جىيدەباينى (يەر ئىسمى) ماكان قىل،—دەپ پالۋاننى ئانا يۇرتىغا ئاپىرىپ، ئۆي ـ ئوچاقلىق، مال ـ ۋارانلىق قىلىپ قويىدۇ. قېرىنداش ئەلنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى كۆرگەن پالۋانمۇ ئاباي ئاۋۇلىنىڭ ئىملداش بىر بالىسىغا ئايلىنىدۇ. شۇ يەرنىڭ پاتمە ئىسىملىك بىر قىزىغا ئۆيلىنىدۇ. مۇقاڭ لېنىنگرادتا ئوقۇۋېتىپ يۇرتىغا كەلگەن بىر سەپىرىدە بۆلتىرىك بىلەن ئىچەكىشىپ تونۇشىدۇ. «ئابايىنىڭ بالىسى» دېگەن نامنى بۆلتىرىككە مۇقاڭ بېرىپتۇ، دېيىشىدۇ كۆپچىلىك، شۇ تونۇشلۇق ئاخىرى دوستلۇققا ئايلىنىپ، بۆلتىرىكلەر ئىسسىق كۆلگە كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىنمۇ ئارىلىرى سوۋۇمىغانىكەن.

ئايتماتوف: مۇقاڭ ئۇشتۇمتۇت قازا قىلغاندا مەن ئالمۇتاغا كەلگەن ئىدىم. فرونزىدىن ئەلى توخۇمبايېف، سۈيىنباي ئەر ئەلىيېفلار باشلىغان ئۆمەك يېتىپ كەلدى. شۇ چاغدا مۇقاڭنىڭ تاۋۇتىنىڭ بىر تەرىپىنى كۆتۈرگەن بۆلتىرىك پالۋاننىڭ ئىككى مۆرىسى تىترەپ ئۈنسىز يىغلاپ كېتىۋاتقىنى هازىرقىدەك كۆز ئالدىمدا.

چاقانوف: چىكە، ساخاۋەتلىك قىرغىز ئېلىگە تۇنجى رەت مېنىڭ ئىخلاسىمنى بىر يولىلا بۇرۇۋەتكەن نەرسە

سىزنىڭ چاقماقتەك ۋالىلدىغان ئۆزگىچە ئىجادىيەت ماھارىتىڭىز بولسا، ئىككىنچىدىن، ئوچۇق ـ يورۇق، قەددى ـ قامەتلىك ئۇلۇغ ماناسچى جولۇن مامىتوف ماڭا ئىنتايىن چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەنىدى.

دەسلەپتە بىز ياش يازغۇچىلارنىڭ موسكۋادا ئۆتكۈزۈلگەن كېڭىشىدە تونۇشقان ئىدۇق. كۆڭلى ـ كۆكسى ئايدالدەك كەڭ، مىجەزىگە ياققان كىشىگە يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ بېرىشكە تەييار تۇرىدىغان قىرغىزنىڭ مەردانە بۇ شائىرى بىلەن ئاخىرقى تىنىقى ئۈزۈلگىچە دوست بولدۇم. ئەمدى قالغان ئۆمرۈمدە بۇنداق دوست نەدە؟

1969 ـ يىلى جولۇن ئىككىمىز موسكۋادىكى م. گوركى نامىدىكى خەلقئارا ئالىي ئەدەبىيات ئوقۇشىغا بىللە بارىمىز، دەپ ۋەدىلەشتۇق. ئۇ چاغلاردا ئېلىمىزنىڭ ئاتاقلىق قەلەمكەشلىرى (ئىچىدە ئۆزىڭىزمۇ بار) دەرس ئالغان بۇ ئوقۇش يۇرتىغا ھەم جۇمھۇرىيەتكە ئاتاپ پەقەت بىرلا سان بېرىلەتتى. جولۇن قىرغىزىستان نامىدىن توسقۇنسىز ئۆتۈپ موسكۋاغا كەتتى. ئىككى ـ ئۈچ كۈندە بىر تېلېفون بېرىپ «تېز كەل» دەپ ئالدىرىتىدۇ. بىراق، بۇ چاغدا شۇ چاغدىكى قازاقىستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقى رەھبەرلىرىنىڭ بىرى مېنىڭ ئورنۇمغا شېئىرىغا ھۆسنىماس سەتەڭ شائىرەنى ئۆتكۈزگۈسى كېلىپ، يېرىم يولدا ئارىلىشىۋالدى. ئۇ چاغدا مەن چىمكەنتتە تۇراتتىم. ئوقۇشقا مېنىڭ بارىدىغىنىم بىر يىل ئىلگىرىلا قازاقىستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ سېكرېتارلار كېڭىشىدە بېكىتىلگەنىدى. خىزمىتىمدىن توختاپ، كۆدە ـ كۆرپەمنى كۆتۈرۈپ، موسكۋاغا ماڭىدىغان كۈننى كۈتۈپ ئالمۇتادا تۇرۇۋاتاتتىم. ئۇشتۇمتۇت يولۇققان ئادالەتسىزلىككە قاتتىق ئاچچىقلاندىم. قىز بالىغا يول بەرمەسلىك ئۆرپ ـ ئادىتىمىزگە يات قىلىقمۇ، شۇنداق بولسىمۇ، ئورۇن بىر، تەلەپكار ئىككى، تالاش باشلىنىپ كەتتى. ياش شائىرلارنىڭ ئاتىسى سۈپىتىدىكى قازاق شېئىرىيىتىنىڭ تىرىك كلاسسىكلىرىنىڭ بىرى ئابدۇللا تاجىبايېف بىلەن يازغۇچىلار نەشرىياتىنىڭ باشلىقى، مەشھۇر قەلەمكەش ئېلىياس ئېسەنبېرلىن مېنى قوللاپ، موسكۋاغا—سوۋېت ئىتتىپاقى يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ رەھبەرلىرىگە تېلېفون بېرىپ، خەت يېزىپ كۆپ ھەرىكەت قىلدى. ئاخىرىدا ئىككى تەرەپنىڭ كۈچى تەڭ كېلىپ قېلىپ، سىلەر كېلەركى نۆۋەت كەلگۈچە تالىشىپ تۇرۇڭلار، دەپ، سوۋېت ئىتتىپاقى يازغۇچىلار ئىتتىپاقى قازاقىستانغا بەرگەن ساننى موڭغۇل خەلق جۇمھۇرىيىتىگە بېرىۋەتتى. بولغان ئەھۋالنى دوستۇمغا تېلېفوندا ئېيتتىم، بۇ چاغدا جولۇن يىغلىۋەتكىلى تاس قالدى. شۇنىڭ بىلەن ماڭا جولۇن ئىككىنچى يىلىنى پۈتتۈرىدىغان يىلى موسكۋاغا بارىدىغان يول چىقتى، موسكۋاغا بېرىپ ئۇنى ياتىقىدىن تاپالماي خەت تاشلاپ كەتكەنىدىم. كېچىدە رۇسىيە مېھمانخانىسىدىكى بۆلمەمنىڭ ئىشىكى قېقىلدى، ئىشىكنى ئاچسام جولۇن، يېنىدىكى شاپ بۇرۇتلۇق، قارىمۇتۇق چىرايلىقىنە كەلگەن يىگىتنىڭ سۈيمەنقۇل چوكموروف ئىكەنلىكىنى تونۇۋالدىم. قۇچاقلاشقان پېتى بۆلمىگە كىردۇق.

مېھمانساراينىڭ قوشنا بۆلمىسىدە ئېلىياس ئېسەنبېرلىن تۇراتتى. قىرغىز خەلقىنىڭ قوشماق پەرزەنتىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئېيتىۋېدىم، ئېلىياس ئاكا كەچ كىرىپ قالغىنىغا قارىماي، بۆلمىمگە كىرىپ، سۆزىمىزنىڭ پەيزىگە پەيزى قوشتى. شۇ يىللىرى «ئالماس قىلىچ»، «قەھىر غەزەپ»، «جان تالىشىش» ناملىق ئۈچ كىتابتىن تەركىب تاپقان «كۆچمەنلەر»رومانىنىڭ قازاق زېمىنىدا خەلق ئالقىشىغا ئېرىشىپ تۇرغان مەزگىلى ئىدى.

ئوتتۇرا بوي، ئىللىق چىراي، چاچلىرى ئاقارغان، سۈرلۈك چوڭ يازغۇچى شۇ كېچىسى ئېچىلىپ، يېيىلىپ تارىخنىڭ بىز بىلمەيدىغان سىرلىرىنى سۆزلىدى. جولۇن ئىككىمىز بىرىمىز قىرغىزچە، بىرىمىز قازاقچە شېئىر ئوقۇدۇق. سۈيمەنقۇل بولسا يېقىندا ياش رېژىسسور پولات شانىشبايېف سۈرەتكە ئالغان «ئىسسىق كۆل كۆركۈملىرى» ناملىق فىلىمدە قارا پالتانىڭ رولىنى ئالغانلىقىنى ھېكايە قىلىۋېتىپ:

— ئۆمۈرزاق ئايتىبايېف دېگەن قازاق ئالىمنى بىلەمسەن؟— دەپ سورىدى.

— بىلگەندىمۇ قالتىس بىلىمەن، ھۆسنىگە بەستى ياراشقان، ناخشىنى قەدىمكى زاماننىڭ نوچى ـ نۆدەرلىرىدەك ئېيتىدىغان سەنئەتكار كىشى، ئۇنى بەكمۇ قەدىرلەيمەن،— دەپ توختىماي سۆزلەپ كېتىۋېدىم، سۈيمەنقۇل گۆلدەك ئېچىلىپ كەتتى ۋە:

— شۇ ئۆمۈرزاق ئاكىدىن مەن «تۆمۈرتاش» ناملىق ناخشىنى ئۆگەندىم. «ئىسسىقكۆل كۆركۈملىرى» دېگەن فىلىمدە قارا پالتا مۇشۇ ناخشىنى دومبۇرا بىلەن ئېيتىدۇ. ئۆمۈرزاق ئاكىنىڭ ئاۋازى مېنىڭ ئاۋازىمغا قارىغاندا ياڭراق بولغاچقا، فىلىمگە ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئالدۇق، فىلىمدە مەن پەقەت ئاغزىمنى مىدىرلىتىپ بەردىم،— دەپ

ھەزىل قىلدى.

پارالىك مۇختار ئاۋېزوفقا مەركەزلەشكەندە، سۈيمەنقۇل:

— بۇ ئۇلۇغ كىشىنىڭ قىرغىز ئېلىگە قىلغان ئەزىمەتلىكىنى ھەرقانداق ئالتۇننىڭ سالمىقى بىلەن ئۆلچەشكە بولمايدۇ. ھازىرقى زاماننىڭ تۇرقى ماۋۇ، ئاۋۇلغا كاتەك سېلىش ئۈچۈنمۇ موسكۋادىن رۇخسەت ئالاتتۇق. بىراق، قىرغىزلار چوقۇم مۇختار ئاۋېزوفقا يادنامە ئورنىتىش كېرەك، — دېدى.

— مەن ئائىلەمدە ئاۋېزوفقا بېغىشلاپ يادنامە ئورنىتىشقا ئۈلگەردىم، — دېدى جولۇن مۇغەمبەرلىك بىلەن.

— قانداقىسىگە؟

— قىزىمنىڭ ئىسمىنى ئايگەرىم قويدۇم. ئۇ مۇختار ئاۋېزوف زور ئىلھام بىلەن سۈرەتلىگەن ئابايىنىڭ سۆيۈملۈك كىشىسى.

— بارىكاللا! بىر چوڭ قەدەم كۆتۈرۈشنىڭ پۇرستى ئەمدى كەلدى، — دەپ ئىلياس ئاكا ئورنىدىن تۇردى، — ئەمىسە، ئايگەرىم ئانىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئابايىنى ھەيران قالدۇرغان خىسلەت ـ پەزىلەتلەر نارىسىدە ئايگەرىمنىڭ تەقدىرىدە ئايان بولسۇن!

— رەھمەت ئاكا! سىزمۇ قازاق خەلقىنىڭ ئۇلۇغ پەرزەنتى، ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن! — دېدى جولۇن ھاياجانلىنىپ.

مۇشۇنداق ئېسىل پارالىك ۋە سۆھبەتلەر ئىلكىدە يازنىڭ قىسقا تۈننىڭ بېلىق باغرى بولۇپ قالغانلىقىنىمۇ سەزمەي قاپتۇق.

ئايتماتوف: ھەئە، جولۇنمۇ، سۈيمەنقۇلمۇ بىرى تىرەن شېئىرلىرى بىلەن، ئىككىنچىسى سەنئەتكار، ئارتىسلىقى بىلەن قىرغىز مەدەنىيىتىنىڭ ئەگرى ـ توقاي، خەتەرلىك يوللىرىدا ئۆز تۆھپىلىرىنى قالدۇرۇپ كەتتى. سۈيمەنقۇل 1968 ـ يىلى مۇختار ئاۋېزوفنىڭ ئەسىرىگە ئاساسەن، رېژىسسور پولات شەمشىيېف ئىشلىگەن «قاراش داۋىنىدىكى ئېتىش» فىلىمىگە قاتنىشىپ، باقتىغۇلنىڭ رولىنى ئېلىۋاتقان مەزگىلدە ئىككى بۆرىكىگە سوغۇق ئۆتكۈزۈۋالغانىكەن. لېكىن ئۇ كېسەلگە پەرۋا قىلماي، كىنودىن بوشىغان چاغلىرىدا، تاغ بۆكتەرلىرىنى ئارىلاپ، ئىسسىقكۆل بويلىرىدا يۈرۈپ، كۆزنى قاماشتۇرىدىغان ئېسىل سۈرەتلەرنى ئىجاد قىلمىدىمۇ؟ كىنوغا ئېلىش مەيدانىغا پات ـ پات بېرىپ «جەمىلە»دە دانىيارنىڭ، «كۆك بۆرە»دە ئاقانقۇلنىڭ، «ئىسسىقكۆل كۆركۆملىرى»دە قارا پالتىنىڭ، «مەن تەڭرىتاغ»دا بايتېمىرنىڭ، «دېرسۇف ئۇزالا»دا جاڭباۋنىڭ ئوبرازىنى ئۇنۇتقۇسىز دەرىجىدە ياراتقىنى ھېلىغىچە ھەممىمىزنىڭ كۆز ئالدىدا.

چاقانوف: ئاڭلىشىمچە، كۈتۈلمىگەن بىر ۋەقە سۈيمەنقۇلنىڭ سالامەتلىكىنى بىردىنلا ناچارلىتىۋېتىپتۇ. رېژىسسور ئا. ۋىيدۇگىرىس ئىشلىگەن «پەقەتلا ئەر ئەزىمەتلەر» فىلىمىدە قاسىم رولىغا چىقىپ يۈرگەندە، ئۇ بىردىنلا تېيىلىپ كېتىپ پىچاقتەك ئۈچلۈق تاشنىڭ ئۈستىگە يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. ئادەتتە بۇنداق يىقىلىشلارنىڭ ھېچبىرىگە بوي بەرمەيدىغان ئارتىس بۇ قېتىم يىقىلغان يېرىدىن قوپالماپتۇ. يىقىلغان چاغدا بۆرىكىنىڭ بىر تالقان تومۇرى ئۈزۈلگەنىكەن، ھەمراھلىرى شۇ زامان تىك ئۇچار چاقىرىپ، سۈيمەنقۇلنى فرونزىغا يولغا سېلىپتۇ. سۈيمەنقۇل دوختۇرخانىدىن چىقىپلا، ئۆزى تېيىلىپ كەتكەن ئېگىز قىياتاشنى بويسۇندۇرۇپ، فىلىمنى ئاخىرىغىچە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئوينىۋاپتۇ.

ئايتماتوف: «خۇدامۇ كۆتۈرۈشلۈك كىشىگە بېرەر» دېيىشىدىغۇ، بىراق، چوكمۇروفنىڭ بۇ دۇنيادا تارتقان ئازابىنى ئېيتىشنىڭ ئۆزىگە زور چىدام كېرەك. 1982 ـ يىلىدىن باشلاپ، ئاخىرقى ئون يىل ئىچىدە، يەنى كۆزى يۇمۇلغانغا قەدەر 56 قېتىم ئوپېراتسىيە قىلىنىشقا قانچىلىك غەيرەت، باتۇرلۇق كېرەك ـ ھە!

چاقانوف: سۈيمەنقۇل قاتتىق كېسەل بولۇپ، موسكۋادا دوختۇرخانىدا ياتقاندا، سىزنى پات ـ پات بېرىپ يوقلاپ تۇردى، شۇ چاغدا سىزنى نازۇك بىر ئەسۋابنى تېپىشقا ياردەملەشتى، دەپ ئاڭلىدىم ...

ئايتماتوف: ئۇنچىمۇ ئەمەس، 1982 ـ يىلىنىڭ ئەتىياز مەزگىلىغۇ دەيمەن، مەريەم يەڭگەڭ ئىككىمىز سۈيمەنقۇلنى يوقلاپ باردۇق. ئۇ ناھايىتى جۈدەپ كەتكەن ئىكەن.

— دەسلەپتە سۈنئىي بۆرەك سالماقچى ئىدى، بىراق، مەن تەۋەككۈل قىلغىنىم بىلەن دوختۇرلار تەۋەككۈل قىلالمىدى. چەت ئەلدە قىممەت باھالىق بىر ئەسۋاب چىقىپتۇ، دېيىشىدۇ. ناۋادا شۇ ئەسۋاب قولغا چۈشسە ئۆمۈرۈمنى يەنە بەش ـ ئالتە يىل ئۇزارتقىلى بولىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى سۈيمەنقۇل گەپ ئارىسىدا، — بىراق، ئۇ ئەسۋابنى سېتىۋالىدىغان نۇرغۇن پۇلنى تېپىش مۇمكىن

ئەمەس، شۇڭا مۇشۇ ئۆمۈرۈمگە قانائەت قىلىمەنده!

يۈرىكىم «قارت»لا قىلىپ قالدى. بۇ رەھىمسىز تەقدىرگە تەن بەرگەن ئادەمنىڭ سۆزى ئىدى. يەنە كېلىپ ئۇ بۇ سۆزنى ھەزىل ـ چاقچاقتا ئوراپ، ئېرەنگسىمىگەن ھالدا يەتكۈزدى. سۆزىدە «ياردەم قىلالامسىز؟» دېگەن ئۆتۈنۈشمۇ يوق. ئەتىسى بۇ ئىش بىلەن كونا مەيداندىكى مەركىزىي كومىتېتقا باردىم. شۇ چاغلاردا قىرغىزىستان مىنىستىرلار كېڭىشىنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلەۋاتقان ئاپاس جۇماغولوۋقا تېلېفون بەردىم. بۇ ئىشقا قىرغىزىستان كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى تۇرداخۇن يۇسۇپ ئەلىيېۋمۇ ئارىلاشتى. شۇنداق قىلىپ ناھايىتى تەستە بۆرەكنى ئەملەيدىغان شۋېتسىيىلىكلەر ياساپ چىققان ئەسۋابنى ھۆكۈمەت ھېسابىغا 3 مىليون سوم يوللاپ قىرغىزىستانغا ئالدۇردۇق.

چاقانوف: شۇ ئەسۋابنىڭ سۈيىمەنقۇلغىلا ئەمەس، خەتەرلىك بۆرەك كېسەلگە گىرىپتار بولغان يۈزگە يېقىن ئادەمنىڭ ئۆمرىنى بىر نەچچە يىل ئۇزارتىشقا پايدىسى تېگىپتۇ.

سۈيىمەنقۇلنىڭ بىر تۇغقان ئاكىسى نامىربەگ چۆكمۇروف ئاقساقالنى ناھايىتى چوڭ كۆرىمەن. تۇغقان دېگەن كىمدە يوق دەيسىز ... سۈيىمەنقۇل ئېغىر كېسەل بىلەن ئېلىشقان ئۇزاق يىللار ئىچىدە ئۇنىڭ ئاكىسىغا موسكۋا بىلەن بىشكەكنىڭ ئارىلىقى قوغۇنلۇقنىڭ يولى بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ ئىنىسىنىڭ يېنىدا ھەپتىلەپ، ئايلاپ يېتىپ، ئۇنىڭ قاش ـ قاپىقىغا قاراپ تۇرۇشى ـــ ئۇچرىغانلا ئۇرۇق ـ تۇغقاننىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدىغان ئۇغۇلبالىلىق خىسلەت.

سۈيىمەنقۇل ئاخىرقى ئون يىلدا ھەر بىر يېرىم سوتكىدا تومۇرغا تىكىپ قويىدىغان «فوستول» دېگەن ئاپپارات ئارقىلىق قېنىنى تازىلىتىپ تۇرغانىدى. بۇنداق كېسەلگە گىرىپتار بولغان ئادەم، ناۋادا ئۇدا ئۈچ ـ تۆت كۈن ھېلىقى ئاپپاراتنىڭ ياردىمىگە تايانمىسا ئۆلۈپ كېتىدىكەن. ئاكىسىنىڭ دېيىشىچە، ئۇنىڭغا يىڭنىنى سانجىۋېرىپ، بەدىنىنىڭ ھېچ يېرىدە ساق تومۇرى قالمىغانىكەن. بۇ ئازابقا باياتىن ئۆزىڭىز ئېيتقان، ئاخىرقى ئون يىلدا قىلىنغان 56 ئوپېراتسىيىنى قوشۇڭ، شۇنداق تۇرۇپمۇ يەنە كىنوغا چىقىشنى، رەسىم سىزىشنى توختاتمىغان. مەن قازاق، قىرغىز زېمىنىدا بۇنىڭغا تەڭ كېلەلەيدىغان سەنئەتپەرۋەرلىكنى كۆرسىتىپ بېرەلمەيمەن.

موسكۋادىكى بۆرەك كېسەللىكلىرىنى داۋالاش مەركىزىنىڭ باش دوختۇرى پروفېسسور ئالېكسېي بېلوروسوفنىڭ سۈيىمەنقۇل ھەققىدە: «مېنىڭ ئالدىمدىن نەچچە مىڭلىغان كېسەللەر ئۆتتى. بىراق، سۈيىمەنقۇل چۆكمۇروفتەك كۆچى تاڭ قالغۇدەك مۇستەھكەم، ئېغىر ئوپېراتسىيىمۇ چىۋىن چاققانچىلىكمۇ كۆرمەيدىغان ئادەمنى كۆرمىگەنىدىم» دېگەن گەپلىرىدە سۈيىمەنقۇلنىڭ ئۆزگىچە باتۇرلۇقى كۆرۈنۈپ تۇرمامدۇ؟ ئۇنىڭ كىنولاردا ئۇمۇمەن قەيسەر، تۈرگۈن بولۇپ چىقىشى ھېچقاچان تاسادىپىيلىق ئەمەس.

ئەمدى ماۋۇ ۋەقەنى ئاڭلاڭ، سۈيىمەنقۇلنىڭ مەرد ئادەملىكىنى ياخشى بىلىمىز. يۇقىرىدا ئېيتىلغان قان تازىلايدىغان ئەسۋابمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ياسالمايدىكەن. سۈيىمەنقۇل بىلەن بىللە سىزنىڭ «جەمىلە» ئەسىرىڭىزگە ئاساسەن ئىشلەنگەن فىلىمدە باش رول ئالغان ناتالىيە ئارىنباساروۋنىڭ ئامېرىكىدا تۇرۇشلۇق بۇرۇنقى ئېرى، ئاتاقلىق رېژىسسور ئاندرون كۇچالوۋىسكى ھېلىقى ئەسۋابتىن ئۈچنى ئۆز پۇلىغا سېتىۋېلىپ، «غوجا باش» دېگەن فىلىمنى ھوللىۋۇدتىكى كىنو بايرىمىغا ئېلىپ بارغان تۆلەمىش ئوكەيېۋتىن ئەۋەتىپ بېرىدۇ. سۈيىمەنقۇل بۇ ئەسۋابلارنى نېمە قىلدى، دەڭ، ئۇلارنىڭ بىرىنى بىلوروسوف مەسئۇللۇقىدىكى مەركەزگە، خېلى ۋاقىتتىن بۇيان تەم ـ تۇز تېتىشىپ، خۇدادىن شەپقەت كۈتۈپ ياتقانلارغا بېرىدۇ. ئىككىنچىسىنى ئۆزى بىلەن بىر بۆلۈمدىكى گروزىن يىگىتكە بېرىدۇ. ئۆزىگە ئېلىپ قالغىنى بولسا، بىر ئاز ۋاقىتتىلا كېرەكتىن چىقىدۇ.

ـــ سۈيىمەنقۇلنىڭ ۋاپاتى كېسەلخانىدا بىللە ياتقان تەقدىرداشلىرىغا تولىمۇ قاتتىق تەگدى، ـــ دەپ ئەسلەيدۇ نامىربەك ئاكا، ـــ بىر قېتىم ئون نەچچە كۈن يۇرتقا بېرىپ، موسكۋادىكى كېسەلخانىغا قايتىپ كەلسەم، ئۇستەلنىڭ ئۈستى يىلان يالىغاندەك بولۇپ قاپتۇ، ئۇقسام، ئۇ دورا ـ دەرمەك، مېۋە ـ چېۋە ئۈچۈن يىغقان پۇلنى پۈتۈنلەي يۇرتىغا قايتالماي تۇرغان، ئۆزى بىلەن بۆلۈمداش ئالتايلىق يىگىتكە بېرىپتىكەن. ئېھتىياجلىق دورا تاپالمىغانلار ياكى ھەر تۈرلۈك قىيىنچىلىقلارغا دۈچ كەلگەن كېسەللەر سۈيىمەنقۇلنى ئەگىيدىغان، سۈيىمەنقۇل بولسا، ئۆزىنىڭ دوستلىرى تۆلەمىش ئوكەيېۋ، پولات شەمشىيېۋ، شۇ چاغلاردا سوۋېت ئىتتىپاقى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقىدا خىزمەت قىلىدىغان روزا ئوتونبايېۋا، ستالبەك تۇر-

غۇنبايىۋاغا ئېغىرلىقىنى سالاتتى. مۇشۇنداق مەردلىكىدىن يانغاندۇ بەلكىم، سۈيمەنقۇلنىڭ تەزىيە يىغىنىغا قاتناشقان، ئۇنىڭ بىلەن كېسەلخانىدا بىللە ياتقان خىلمۇخىل مىللەتنىڭ ۋەكىللىرى يىغىلىپ، كۆزلىرىگە ياش ئېلىشتى. بولۇپمۇ 26، 27 ياشلاردىكى بىر رۇس يىگىتى قولتۇق تايىقى بىلەن ئاپىسىغا يۆلىنىپ تۇرۇپ:

— ئاللىقاچان ئۇ دۇنيالىق كىشىلەرنىڭ تىزىملىكىدە يۈرسەممۇ، سۈيمەنقۇلنىڭ تېپىپ بەرگەن قىممەت باھالىق دورىلىرى بىلەن ئۆمرۈمنى ئۇزارتىپ كەلدىم. ئۆز ئاتاممۇ ماڭا مۇنداق ياخشىلىق قىلمىغاندۇ، ئەمدى كۆپ ئۆتمەي مەنمۇ ئۇ كىشىنىڭ يېنىغا يېتىپ بارارمەن، كۆزۈم يۇمۇلۇپ قالسا، لازىم بولۇپ قالار، دەپ يىغىپ قويغان 5000 سوم پۇلۇم بار ئىدى، ماۋۇ شۇ پۇلنىڭ 3000ى، بىراق، ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ، ئالمايمىز، دېسەڭلار يۈرىكىمگە جاراھەت سالىسىلەر، بۇنى ئۆزۈم قەدىرلىگەن كىشىگە بولغان ھۆرمىتىمنىڭ نىشانى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىشىڭلارنى ئۆتۈنىمەن — دەپ ھەممىمىزنى يىغلاتتى.

قىرغىز بىلەن قازاقنىڭ سەنئەت ئاسمىنىدا گۈلخاندەك يېنىپ، كۆل بولغان سۈيمەنقۇل بىر سۆزىدە: «قىرغىزلار مۇختار ئاۋېزوفقا خاتىرە مۇنارى ئورنىتىش كېرەك» دېگەندى. دېگەندەك يەرگە ئورنىتىلغان مىس ئەستىلىكتىن قىلچە قېلىشمايدىغان بىباھا ئەستىلىكنى ئۆزى ئورناتتى. ئاۋېزوف ئەسەرلىرى ئاساسىدا ئىشلەنگەن «قاراش داۋىنىدىكى ئېتىش»، «كۆك بۆرە» ناملىق فىلىملەرنىڭ باش روللىرىنى ئۆزگىچە خاراكتېر بىلەن بېزەندۈرۈشى قىرغىز، قازاق كىنو سەنئىتىدىكى يېڭى پەللە بولدى. شۇنى ئوچۇق ئېيتىش كېرەككى، قازاقلارمۇ ئاۋېزوف ئەسەرلىرىنى مۇنداق يۈكسەك سەۋىيىدە تەشۋىق قىلالىغان ئەمەس. ئەگەر سۈيمەنقۇل ھايات بولغان بولسا، مۇستەقىللىككە ئەمدىلا ماڭغان قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ خەلق ئارتىسى دېگەن نامغا جەزمەن ئېرىشكەن بولاتتى. دېگەن بىلەن بىز قىرغىز ئېلىدىكى قازاقىستان ئەلچىخانىسى ئىككى دۆلەتنىڭ مەدەنىيىتىنى يېقىنلاشتۇرۇشتا، راۋاجلاندۇرۇشتا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان بىباھا ئەمگىكى ئۈچۈن سۈيمەنقۇلنى «ئالتۇن كۆۋرۈك 1» مۇكاپاتى بىلەن مۇكاپاتلاپ، ئايالى سەلىمە شابازوۋاغا (ھازىر ئۇ مەرھۇمە بولۇپ كەتتى) مۇكاپات گۇۋاھنامىسىنى تەقدىم قىلدۇق. ئۆزىڭىزنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئەلچىخانىنىڭ چوڭ زالىدا چۆكمۈروف سۈرەتلىرى كۆرگەزمىسى ئاچتۇق. ئۇنىڭغا ئەستىلىك ئورنىتىشنى، تۇغۇلغان ئاۋۇلىدا، ئۇ تۇرغان ئۆيىنى مۇزېيغا ئايلاندۇرۇشنى ئۆتۈنۈپ جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتى بىلەن ھۆكۈمىتىگە خەت يوللىدۇق.

ئايتماتوف: مانا ئەمدى جولۇنىنىڭ «قىرغىز ھۆسنى چۆكمۈروفنىڭ ھۆسنىدەك» دېگىنى ھېكمەتلىك سۆزگە ئايلىنىپ كەتمىدىمۇ؟ ئۆلۈم بىلەن يۈزمۇيۈز ئېلىشىپ يۈرۈپمۇ نۇرغۇن ئەمگەك، نەمۇنىلىك تارىخ قالدۇرۇشقا ئۈلگۈرگەن، قىرغىز خەلقىنىڭ مۇشۇ قارىغايغا يارىشا ئۈنگەن پۈتاقتەك قەيسەر پەرزەنتىنىڭ ئەڭ مەزمۇندار ئىككىنچى ھاياتى — ئىجادىيەت ھاياتى باشلاندى.

ئېگىز تاغلارنىڭ چوققىسىنى دائىم بۇلۇت پۈركەپ تۇرغىنىغا ئوخشاش، بىز پارىڭىنى قىلغان ئادەملەرنىڭ ھېچقايسىسىنى چۈشىنىشمەسلىك ئىللەتنى ئەگىپ ئۆتۈپ كەتكەن ئەمەس. ئەسىردىن ئەسىر ھالقىپ، داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بۇ ئىنسانپەرۋەرلىك خىسلەتلەرگە يىلتىز تارتقان مەنىۋى ئاڭ بىلەن بەندىچىلىك كۈرىشىدە ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ چەكسىز تالانتى ۋە قەيسەر مىجەزى بىلەن غەلىبە قىلىپ، مول ئەستىلىك قالدۇرۇپ، ئاسمىنىمىزدىن كەينى - كەينىدىن ساقىپ چۈشتى. ئۇلارنى ئەسلەش قالتىس بايرام. مەنىۋى دۇنيايىڭ كېڭىيىپ، ئېڭىڭدا ئايتاپ جىلۋە قىلغاندەك ھاياجانغا تولىسەن. دېمەك، مەيلى كىمنىڭ بولسىمۇ ئۆز دەۋرىدىن، زامانداشلىرىدىن بۈيۈك تۇرغانلىقىنى سۆزلەش دۇنياۋى مەدەنىيەتكە قوشۇلىدىغان ئۈلۈشىنىڭ بىر تۈرى.

بىرىنچىدىن، بۇنداق ئەسلەش ئۆزىمىز ئۈچۈن ئېھتىياجلىق دېسەك؛ ئىككىنچىدىن، شۇ سىمالارنىڭ قەيسەر روھلىرى ئالدىدىكى ئىنىلىق، پەرزەنتلىك بۇرچىمىز ھەم ئۇلارنىڭ ۋاقىت يامغۇرى چايقاپ، كۈن قاقلىغان مۇقەددەس قەبرىلىرىگە سالغان بىر ئوچۇم تۇپرىقىمىز بولۇپ قالار.

(داۋامى بار)

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلغان قازاقچە «قىيادىكى ئۇۋچىنىڭ نالە - زارى» كىتابىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئوسمانجان ساۋۇت

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

2003.4

ئەدىبلەرنىڭ تىلى

ئەدىبلەرنىڭ تىللاپ يازغان ماقالىلىرىنى ياخشى كۆرىمەن. كىلىشتۈرۈپ، قاملاشتۇرۇپ تىللايدۇ، تىللىغان گەپلىرىنىڭ ئىچىدە ياخشى گەپ بار. تىللاپ يېزىشقا جۈرئەت قىلالايدىغان ئەدىبلەر جىگەرلىك ئادەملەردۇر. ئۇلار باشقىلارنىڭ داپلىرىغا ئۇسسۇل ئوينايدىغان، مەدداھەدەك مەدھىيىلەيدىغان يالالىنما ئەدىبلەردىن كۆپ ياخشى. لى ئاۋ «ئۈچ دۆلەت قىسسەسى»گە قايتا يازغان بېغىشلىمىدا! «لى ئاۋنىڭ يازغانلىرى ئۆركەشلەپ تۇرغان دەريا سۈيىگە ئوخشايدۇ، كۆپۈكلەرنى چايقاپ تاشلاپ، مەردۇ ـ مەردانىلەرنى ئايرىيدۇ» دېگەنىكەن. ئۇ مېنىڭ يازغانلىرىم 500 يىلغىچىمۇ 1 ـ لىكتىن قالمايدۇ، دەپ ماختانغاندا! بەزىلەر قايىل بولمىغانىكەن. لېكىن ئۇنىڭ ئەدىبلەرگە خاس جىگىرى، جاسارىتى 5000 يىلدىمۇ تېپىلماسلىقى مۇمكىن. ئۇ شۇ دەرىجىدە تىللىغانكى، تىلغا قالغان مەلۇم بىر كاتتا ئادەم دېمىنى ئىچىگە تارتقاندا ئىشتىنى سىيىنىپ كەتكەنىكەن. شۇنداق رەسۋا قىلىدىغان ئىشمۇ پەقەت لى ئاۋغا ئوخشاش جىگەرلىك ئادەملەرنىڭ قولىدىن كېلىدۇ. ئەدىبلەر قولىدىكى قەلەمنى خەنجەر قىلىپ ئىشلەتكەندە ئەدىب ئەمەس، جەڭچى بولۇپ قالىدۇ. لى ئاۋ «گومىنداڭ پىرقىسى ئەلگە بالا، خەلققە ۋابادۇر»، «گومىنداڭچىلار ئۇچىغا چىققان قىزىلكۆز ئالدامچىلاردۇر»، «سەنمىنجۇيى مەسلىكى پاھىشىلەرنى يامرىتىۋەتتى» دەپ تىللىغانىكەن؛ گومىنداڭچىلارنى ئۆزلىرى تارقاتقان زايومدىن تېنىۋېلىپ، قايتۇرۇپ بەرمەيدىغان «شەرمەندە مۇتتەھەملەردۇر!» دەپ تىللىغان؛ گومىنداڭچى چوڭ ـ كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىدىن «جاق تويدۇق»، «جاڭ جيېشى ھۆكۈمىتىنىڭ ھېساباتى دەپتەرلىرىنى تەتقىق قىلىپ كۆردۈم، ئۇيان ـ بۇيان ۋاراقلاپ كۆردۈم. قارىسام ھەممە ۋارىقى ساختا ھېساب بىلەن تولغان ئىكەن» دەپ تىللىغان. «گومىنداڭنىڭ ‹ھۆسن ـ جامالى› توغرىسىدا» دېگەن ماقالىدە مۇنداق قالتىس پەيزىلىك سۆھبەت بار ئىكەن. لى ئاۋ گومىنداڭچىلاردىن بىزار بولۇش تۇرماق، ھەتتا ئۇلاردىن يىرگىنىدىكەن. سوئال: ئۇلارنى ياخشى كۆرمەمسىز؟ جاۋاب: ئۇلاردىن بىزارمەن. سوئال: ئۇلارنىڭ ياخشى تەرەپلىرىنى ئاز ـ پاز بولسىمۇ يازسىڭىز بولمامدۇ؟ جاۋاب: مەن ئۇنداق ئىشلارنى قىلىدىغان ئادەملەردىن ئەمەسمەن.

مارك تۋېن قالتىس چوڭ گەپ قىلىپ: «پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ يېرىمى ئېتتىن تۇغۇلغان ئىكەن» دەپتىكەن، پارلامېنت ئەزالىرى بۇ گەپكە قاتتىق ئېتىراز بىلدۈرۈپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ بىر ئاشكارا سورۇندا: «قىلغان سۆزۈمنى قايتۇرۇۋالاي، پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ يېرىمى ئېتتىن تۇغۇلماپتىكەن» دەپتۇ. مارك تۋېننىڭ ئەسەرلىرىدە تىل ـ كىنايە، ھەجۋىي كۆپ. يازغان ماقالىلىرى بىلەن داڭق چىقارغان بەيياڭ ناملىق يەنە بىر يازغۇچى بار. ئۇ تىللاشقا ماھىر، ئۇ مەنسەپدار سولتەكلەرنى، ئەمىر ـ مەرۇپلارنى، ئىنسانىيەت رەزىللىكلىرىنى تىللىغان. ئۇنىڭ ماقالىلىرى كىشىنى ناھايىتى ھۇزۇرلاندۇرىدۇ، ئۇ «رەزىل جوڭگولۇقلار»نى تىللاپ يازغان. ئۇ جياڭ جيېشىنى ۋە ئۇنىڭ پۇشتىنى توغرىدىن ـ توغرا تىللىماق تەس، شۇڭا «جوڭگولۇقلار» دەپ تىللىدىم، جوڭگولۇقلارنى تىللىغىنىم يالغان، ئۇ-

لۇغ ھوقۇقدار مۇتەئەسسىپلەرنى تىللىغىنىم راست، دېگەنىكەن.

ئېلىمىزدە كونا زاماندىكى ئەدىبلەرنىڭ تولىسى جىگەرلىك، جاسارەتلىك ئىكەن. «غېرىب ـ مىسكىنلەرنىڭ ئاھ ـ زارى» دېگەن كىتاب پۈسۈڭلىگىنىڭ جىن ـ ئەرۋاھلار ئارقىلىق زامانغا لەنەت ئوقۇغان ئەسىرىدۇر؛ جى شياۋلەن «بۇۋاپا ئالەم خاتىرىلىرى» دېگەن ئەسىرىنى نەشتەردەك كەسكىن، ئۆتكۈر تىل بىلەن يازغان؛ يۈەن مى «تەلۋە مەمۇر»غا تېخىمۇ ئاچچىق ۋە ئۆتكۈر تىل بىلەن لەنەت ئوقۇغان. يەنى مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بىر ئەمەلدار ۋەزىپە ئۈستىدە ئۆلۈپ كېتىدۇ، ئۇنىڭ ئەرۋاھى مەنچىڭ سۇلالىسىنىڭ يۇڭجىڭ خاندانلىقى دەۋرىدىمۇ يوقالمايدۇ، ئۇ ئەمەلدارنىڭ ئۆزى ئۆلگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ «ئەرۋاھى» يەنىلا مەنسەپدارلىق ئورنىنى تۇتۇپ ئولتۇرىدۇ، تېخىمۇ ئاجايىپ يېرى شۇكى، تىرىك ئادەم چاققانلىق بىلەن كېلىپ، «ئەرۋاھ» بىلەن ئورۇن تالىشىدۇ. دېمەك مەنسەپ، ھوقۇق تالىشىدىغانلارنى تازا كېلىشتۈرۈپ تىللىغان.

لۇشۈن: «بىراۋنى بۇ جالاپ ئىكەن دېسەك، ئۇ راستىنلا سەتەڭلىك بىلەن جان باقىدىغان ئايال بولسا، دېگەن سۆزىمىز تىل ـ ھاقارەت بولمايدۇ، راست گەپ قىلغان بولىمىز» دەيدۇ. لۇشۈننىڭ يالاقچىلارنى، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى قوڭالتاق ئېزىتقۇلارنى تىللىغىنىغا قىل سىغمايدۇ، تىللىغاندىمۇ تولىمۇ كېلىشتۈرۈپ تىللىغان. ئەدىبلەرنىڭ تىللىشىدا ئەدىبلەرگە خاس جىگەر ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ، بۇنداق جاسارەت «ئۈچ دۆلەت قىسسەسى»دىكى مەيدىسىنى كېرىپ مەيدانغا چۈشكەن باتۇر شۈيچۈنىڭ جاسارىتىگە ئوخشايدۇ.

جۇڭگودا ياللانما ئەدىب بار، چەت ئەللەردە لاگوردىيات (شان ـ شۆھرەتلىك) ئەدىب بار. ئۇلار مەدداھلاردۇر، ئۇلاردىن ھەممە ئادەم بىزار. لېكىن ئەدىبلەرنىڭ تىللىشى ئەدەبىيات ھۇزۇرىدىكى پەيزىلىك بىر ئىش. ھەزلى قىلىپ كۈلمەكنىڭ، غەزەپلىنىپ تىللىماقنىڭ ئۆزى گەپنىڭ ئىچىدە گەپ بار بىر ئەھۋال. بۇ، سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى خۇاڭ تىڭجيەننىڭ كالامى. ئەدىبلەرنىڭ ئەنە شۇ دەرىجىگە تەلپۈنۈشى ۋە يېتىشى ئۈچۈن جاسارەت كېرەك. لۇشۈن ئەپەندى قەلىمىنى شۇنچىكىلا تەۋرىتىپ كامالەتكە يەتكۈزەتتى؛ لى ئاۋ «پىدائىي بولىمەن» دەپ كۆكرەك كېرىپ مەيدانغا چۈشكەنىكەن، ئۇلار ئەدەبىيات سەھنىسىنىڭ تۈۋرۈكلىرىدۇر.

سەن خەيفۇ ئىمزالىق بۇ ساترا «فېلىيەتون» گېزىتىنىڭ 2003 ـ يىلى 3 ـ ئىيۇن ساندىن تەرجىمە قىلىندى

«هەمراه» قويۇپ بېرىشكە مەنمۇ ياردەملەشكەن

1958 ـ يىلى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» كانىيى چېلىندى، «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» نەتىجىلىرىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ناھىيلىك ھۆكۈمەت ئورما ۋاقتىدا كىچىكرەك بىر مول ھوسۇل كۆرگەزمىسى ئاچماقچى بولۇپ، مېنى ناھىيلىك مەدەنىيەت يۇرتىغا ياردەمگە ئەۋەتتى. شۇ چاغلاردا خېيبېي ئۆلكىسىنىڭ جىڭدىڭ ناھىيەسى بويىچە ئالىي مەكتەپنى رەسمىي پۈتتۈرۈپ چىققان، ئۇنىڭ ئۈستىگە يېزا ئىگىلىكى پەنلىرىنى ئوقۇغانلاردىن يالغۇز مەن بىرلا ئادەم بار ئىكەنمەن، يەنە تېخى ئۇنى ـ بۇنى يېزىش قولىدىن كېلىدىغان «كەم» تېپىلىدىغان قابىلىيەتلىك ئادەم ئىكەنمەن.

كۆرگەزمىنىڭ بىر مەزمۇنى باشقا ئۆلكە، شەھەرلەرنىڭ بۇغدايدىن مول ھوسۇل ئېلىشتا ياراتقان رېكورتلىرى ئىكەن. مۇشۇ مەزمۇن بىزنى قالتىس ئالدىرىتىپ قويدى. «خەلق گېزىتى»دىن مەلۇم بولۇشىچە، بۇغدايدىن مول ھوسۇل ئېلىش رېكورتى ھەر كۈنى «بۆسۈلۈپ» تۇرىدىكەن. بۈگۈن پالانى ناھىيىنىڭ رېكورتى مو بېشى بويىچە 3000 جىڭ بولغان بولسا، ئەتىسى 4000 جىڭ بولۇپ قالىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆرگەزمىدىكى مەزمۇننى ھەر كۈنى ئۆزگەرتىپ تۇرمىساق بولمايدىكەن. ئەسلىشىمچە، ئاخىرقى بىر قېتىمدا غەربتىكى مەلۇم بىر ئۆلكە مو بېشى مەھسۇلاتىنى 7000 جىڭدىن ئاشۇرۇۋېتىش رېكورتىنى يارىتىپتۇ، يەنى ھەر بىر كۋادرات مېتىر يەردىن ئون نەچچە جىڭدىن ئارتۇق بۇغداي ئاپتۇ. بۇ ھەقتىكى مەلۇمات قېلىن بىر دەستە كېلىدىكەن. شۇ چاغدا مېنىڭ ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگىنىمگە تېخى بىر يىل بولمىغانىدى. نەزەرىيە جەھەتتە، ئەمەلىيەت جەھەتتە بىلىدىغانلىرىم ئاز بولسىمۇ، قانداق ئۇرۇق ۋە قانداق تەدبىر بىلەن شۇنچە

كۆپ ھوسۇل ئالغاندۇ؟ دەپ بىرئاز گۇمان قىلىپ قالدىم. بىراق ئۇ خەۋەر «خەلق گېزىتى»دىن چىقتى، ئۇ گېزىت بولسا پارتىيىنىڭ تىلى، «خەلق گېزىتى»مۇ يالغان سۆزلەرمۇ؟

كۆرگەزمە تۈگىگەندىن كېيىن، قۇرغاقچىلىققا قارشى ئىشلەش ئۈچۈن بىر كەنتكە يۆتكىلىپ باردىم. «قۇرغاقچىلىققا قارشى تۇرۇش» دېگىنىمىز ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە بېرىپ ئەمگەك قىلىشتىن ئىبارەت. يېزىدا ئىككى ئاي تۇرۇش نەتىجىسىدە «يۇقىرى مەھسۇلات»، «يۇقىرى مەھسۇلات» دەيدىغان گەپلەرگە ئىشەنمەيدىغان بولۇپ قالدىم. لېكىن كۆزدە ئىش بۆلەكچە قايناپ كەتتى. بۇنى شۇ چاغلاردا «سۇنئىي ھەمراھ قويۇپ بېرىش» دەيتتۇق. يەنى ئاشلىق مەھسۇلاتىنىڭ مىقدارىنى خۇددى يەر شارىنىڭ سۇنئىي ھەمراھىدەك ھەم تېز، ھەم يۇقىرى ئۇچۇراتتۇق. بىر مو يەردىن 100 مىڭ جىڭ كۆممىقوناق ئېلىندى، بىر مو يەردىن 200 مىڭ جىڭ تاتلىقياڭيۇ ئېلىندى، بىر مو يەردىن 5000 جىڭ پاختا ئېلىندى ۋەھاكازا دېگەندەك. كۆڭلىمىزدە بىلىپ تۇرساقمۇ، لېكىن كىممۇ بۇنى زەي سالماي پاختا ئېتىۋاتىدۇ دېيەلىسۇن؟ ھەممىمىز ئىچىمىزدىلا بىلىپ قالاتتۇق، ئاغزىمىزدىن چىقىرالمايتتۇق. ھەممىمىز يالغان ئېيتىۋاتساقمۇ، يۈرىكىمىز ئويناپ كەتمەيتتى، يۈزىمىز قىزارمايتتى. چۈنكى يالغان گەپ قىلىش «سىياسىي ۋەزىپە»گە ئايلىنىپ قالغان.

بىر كۈنى، تېخنىكا پونكىتىنىڭ باشلىقى مېنى گۇڭشې (كوممۇنا)غا چاقىرتىپ بېرىپ، قولۇمغا نەچچە ئون پارچە «ھەمراھ» جەدۋىلى بەردى، جەدۋەللەردە كۆممىقوناق، تاتلىقياڭيۇ، يېسۋىلەك ۋەھاكازا يېزىلغان بولۇپ، ھەممىسىنىڭ مو بېشى مەھسۇلاتى نەچچە ئون مىڭ جىڭدىن ئىكەن. لېكىن شۇنداق كۆپ ھوسۇل ئېلىشنىڭ چارە ـ تەدبىرلىرى يېزىلماپتۇ. پونكىت باشلىقى ماڭا، بىر ئاخشامدىلا چارە ـ تەدبىرلىرىنى يېزىپ چىقسەن، دەپ بۇيرۇق قىلدى. مەن بولسام يېزا ئىگىلىكى ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن ئادەم، شۇنداق «چارە ـ تەدبىر»لەرنى يېزىشقا ھەرھالدا يارايمەن، لېكىن يۈرىكىمدىكى دەردىمنى تېشىغا چىقىرالمايمەن. ئەھمىيەتسىز ئىشنى قىلسامغۇ كارى چاغلىق، لېكىن قاراپ تۇرۇپ شۇنداق ئالدامچىلىق قىلالامدىمەن؟

10 ـ ئاينىڭ بېشىدا، شىكۇ كەنتىدىكى چوڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى بىر مو يەردىن 60 نەچچە مىڭ جىڭ شال ئالدى، راسا يوغان بىر «ھەمراھ» قويۇپ بەردى، دېگەن خەۋەر كېلىپ قالدى. بۇ خەۋەرنى مەنمۇ ئاڭلىغانىدىم، ئەمەلىيەتتە شال دان تۈتىدىغان چاغدا ئۇلار يەتتە ـ سەككىز مو كېلىدىغان ئېتىزلاردىكى شالنىڭ كۆكىنى يۇلۇۋېلىپ بىر ئېتىزغىلا تىكىپتۇ، شال كۆكلىرىنىڭ قېلىنلىقىدىن ئۈستىدە كىچىك بالىنى ئولتۇرغۇزغىلى بولىدىكەن، بۇنداق قېلىن شاللىقتا ھېلىغۇ توخۇ تۇخۇمى ئەكەن، ھەتتا يىڭنىمۇ چۈشۈپ كەتمەي تۇرۇشى مۇمكىن. شۇنداق ساختىلىققا مەنمۇ زوۋانسىز قارشىلىق كۆرسەتتىم، يەنى نەق مەيدانغا بارماسلىق چارىسىنى قوللاندىم، شۇنداق بولسىمۇ قېچىپ قۇتۇلالمىدىم. پو تولىمۇ چوڭ ئېتىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۆلكە رەھبەرلىرىگىمۇ تو كېتىپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىشلەپچىقىرىش تەجرىبىلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش كېرەك بولۇپ، ناھىيىدىن ئۆز ۋاقتىدا خېبېي ئۆلكىسىگە قارايدىغان جىڭخەي ناھىيىسىدىكى «ئۆلكىلىك شال تەتقىق قىلىش ئورنى»دىن بىر يولداشنى تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى، ئۇنىڭغا مېنى قوشتى، ھېلىقى «قىممەتلىك تەجرىبە»نى خۇلاسىلەپ چىقىرىدىغان بولدۇق. ھېلىقى يولداش نەنجىڭ يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىنى پۈتتۈرگەن كىشى ئىكەن، ئىشنىڭ تېگى ھەر ئىككىمىزگە مەلۇم. بىز جۇجياجۇاڭ چوڭ ئەترىتىنىڭ بىر ئۆيىدە ئولتۇرۇپ، قانداق يازىمىز، قانداق يازساق قۇسۇر چىقمايدۇ؟ دەپ باش قاتۇردۇق. كېيىن مەن بۇ يەردىكى تېخنىكا پونكىتىنىڭ باشلىقىدىن سوراپ باقايلى دېدىم. شۇ چاغلاردا شۇنداق خۇلاسە چىقىرىدىغان ئىشلار ئىشلەنگەنىكەن، شۇنداق «ھەمراھ»نى پۈتتۈرۈشتە «ئۈچنى بىرلەشتۈرۈش» كېرەك ئىكەن، يەنى رەھبەرلەر، پېشقەدەم دېھقانلار ۋە تېخنىك خادىملار بىرلەشتۈرۈلۈشى كېرەك ئىكەن. پونكىتنىڭ باشلىقى تېخنىكنى بىلمىسىمۇ، تېخنىك كادىر دېگەن سۈپەتتە قاتناشتۇرۇلىدىكەن. پونكىت باشلىقىدىن مو بېشىغا 60 نەچچە مىڭ جىڭدىن ھوسۇل ئالدۇق دېگەن گەپتە كۆپتۈرۈۋېتكەن ئىش يوقمىدۇ؟ دەپ سورىساق، ئۇ دۇدۇقلىمايلا، بار، دېدى. بۇ گەپنى ئاڭلاش بىلەنلا بىزگە جان كىردى. ئۇ راست گەپ قىلىدىغان بولدى، بىزمۇ يالغانچىلىق قىلىشتىن ساقلىنىپ قالىدىغان بولدۇق، دېگەن ئۈمىد پەيدا بولدى. ئۇ: «ئەسلىدە 80 نەچچە مىڭ جىڭدىن ھوسۇل ئېلىندى، دەپ مەلۇم قىلماقچى بولغاندۇق، كېيىن ھاكىم بىز بىلەن بىللە تۆپىدە تۇرۇپ، بىر ـ بىرلەپ جىڭلاپ چىققاندىن كېيىن، 60 نەچچە مىڭ جىڭغا توختىتىپ بەرگەن» دېدى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئامالسىز قالدۇق، پونكىت باشلىقى پو

ئېتىشقا باشقىلاردىنمۇ ئۇستا ئىكەن.

خۇلاسىنى يېزىپ پۈتتۈرۈشكە ئۈچ كۈنلۈك ۋاقىت بېرىلگەنىدى. 3 ـ كۈنى كەچقۇرۇن بولغاندا، شال تەتقىقات ئورنىدىن كەلگەن يولداشتىن شال كۆكنى سىغداپ تىككەن ئەھۋالنى خۇلاسە ماتېرىيالىغا قانداق كىرگۈزىمىز؟ دەپ سورىسام، ئۇ تەڭلا خىجالەت بولۇپ: «ئۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىساق بولارمىكىن» دېدى.

خۇلاسە ماتېرىيالىنى پۈتتۈرۈپ تاپشۇرۇپ بەردۇق، كېيىن ئاڭلىساق، مەركەزدىكى رەھبەرلەرگە يوللاپ بېرىپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن 1958 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا شىكۇ كەنتىنىڭ تاملىرىغا «ھەر مو يەردىن 100 مىڭ جىڭ ھوسۇل ئېلىپ، ماۋجۇشىنى كۈتۈۋالايلى!» دەيدىغان شوئارلار يېزىلدى.

ناھىيە ھاكىمى تەييارلىغان «ھەمراھ» ئاسمانغا چىقتى. ئۇنىڭ كەينىدىن جۇيياڭچياۋ گۇڭشېسىنىڭ شۇجىسى (سېكرېتارى)نىڭمۇ بىرەر «ھەمراھ» تەييارلاپ ئاسمانغا چىقارغۇسى كەپتۇ. ئۇ بىر كۈنى مېنى ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ، شىكۇ كەنتىنى دوراپ، 15 مو يەرنىڭ شال مايسىلىرىنى بىر مو ئېتىزغىلا سىغداپ كۆچۈرسەك قانداق؟ دېدى. ھېسابلاپ كۆرۈپ، ئۇنداق قىلساق بولمايدۇ دېدىم. بىر مو يەر 666 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ، 15 مو يەردىكى شالنى بىر ئېتىزغا سىغدىساق، 666 كۋادراتتىن ئېشىپ كېتىدۇ، دېدىم. سېكرېتار مەيلى قانچىلىك بولسا بولسۇن، «ھەمراھ»دىن بىرەرنى ئاسمانغا چىقىرىشىمىز كېرەك، دېدى. لېكىن مەھسۇلات مىقدارىنى ھاكىمنىڭ مۆلچەرىدىن ئاشۇرۇۋەتمەي، 35 مىڭ جىڭ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. شۇڭا ئۇ ئاخىرىدا بۇ خىزمەتنى سىز ئۆزىڭىز توغرىلاڭ دېدى. نائىلاج ئون نەچچە نەپەر گۇڭشې ئەزاسىنى باشلاپ، «ھەمراھ» ياساشقا كىرىشىپ كەتتىم. گۇڭشېنىڭ سېكرېتارى باشلىق، ئاقساقاللار ئېتىز بېشىدا يېتەكچىلىك قىلدى. شۇنداق قىلىپ، جۇيياڭچياۋ گۇڭشېسى شال تېرىقچىلىقى بويىچە كەينى ـ كەينىدىن ئىككى «ھەمراھ» ئۇچۇردى. شۇ «ھەمراھ»لارنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولدى؟ گەپ بۇغداي، كۆممىقوناق «ھەمراھ»ى ئۈستىدە بولغان بولسا، ئۇ گەپلەر پاختۇۋەن قىلىپ ئاتقان پودىنىلا ئىبارەت بولۇپ قالاتتى. بۇغداي، كۆممىقوناقتىن ھەرھالدا ئاز ـ تولا ھوسۇل ئالغىلى بولىدۇ. لېكىن «شال»دىن «ھەمراھ» تەييارلاش تامامەن باشقىچە گەپ. چۈنكى شال مايسىلىرى ئۆسۈپ باش ئالىدىغان (دان تۇتىدىغان) چاغدا، ئۇلارنى يۇلۇپ باشقا بىر يەرگە كۆچۈرسىڭىز، تۈپلەر شامال ئۆتكۈزمەيدىغان دەرىجىدە قويۇق بولغاچقا، تېزلا ئۆلۈپ قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن يەتتە ـ سەككىز مو يەردىكى «ھەمراھ» ئۇچۇرۇشقا ئىشلىتىلگەن شۇنداق يەردىن ھېچقانداق ھوسۇل چىقمىغان. گۇڭشې ئەزالىرى زار قاقشاپ، بىزنى ئارقىمىزدىن تىللاپ يۈردى. بىزگە نېمە ئامال؟ ئۆلكىلىك يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىنىڭ بىر پروفېسسورى بىلەن يېزا ئىگىلىك ئاكادېمىيىسىنىڭ بىر مۇتەخەسسىسى شۇ يىلى بىرلىكتە «بۇغدايدىن مو بېشىغا 100 مىڭ جىڭ ھوسۇل ئېلىش تەدبىرى» ناملىق بىر كىتابچە يېزىپتۇ، ئۇ كىتاب ئاشكارا تارقىتىپ سېتىلدى. ئېلىمىزنىڭ ئالىي دەرىجىلىك بىر فىزىكا ئالىمى تېخى «خەلق گېزىتى»دە ماقالىمۇ ئېلان قىلىپتۇ. ئۇنىڭ پىكرىچە، ئاپتاپتىن ئىمكانقەدەر تولۇق پايدىلانغاندا، ھەر مو يەردىن 30 ـ 40 مىڭ جىڭ ھوسۇل ئېلىش مۇمكىنمىش.

بىز ھەممىمىز بىچارە ئادەملەر ئىكەنمىز، ئۆزىمىزگە گەپ كەلتۈرمەي جان ساقلايدىغان مۇغەمبەر بولۇپ قاپتۇق. مانا بۇ ئەھۋال سىياسىي مۇھىتىمىزنى يامانلاشتۇرۇۋەتتى، ھەق گەپ قىلىدىغان ئادەملەر قاتارىدىن چەتكە چىقىپ قالدۇق. شۇنداق ئەمەسمۇ ـ يا؟! سەن راست گەپ قىلساڭ رەھبەرلىرىڭ سىغدۇرمايدۇ، ئەتراپىڭدىكى خىزمەتداشلىرىڭمۇ سىغدۇرمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر سىياسىي ھەرىكەت باشلىنىدۇ ـ دە، «ئوڭ ئاغمىچىلار»نى تۇتىدىغان ئىش باشلىنىپ كېتىدۇ. بىزنىڭ ناھىيىلىك پارتكومىمىزنىڭ سېكرېتارى بىر نەچچە ئېغىز ھەق گەپ قىلغانلىقى ئۈچۈن «ئوڭ ئاغمىچى» دېگەن قالپاق كىيدۈرۈلدى. شۇ زامانلاردا ھەق گەپ قىلىشقا مانا مەن، دەپ ئوتتۇرىغا چىقىشقا جۈرئەت قىلغان ئادەملەرنىڭ ياخشى كۈنگە قالغىنى ئاز.

1958 ـ يىلى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» باشلاندى، ئۇنىڭدىن كېيىن ھەممە ئادەم پولات تاۋلاش بىلەن شۇغۇللاندى، بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئۈچ يىل مەملىكەت بويىچە ئاچارچىلىق ئاپىتى يۈز بېرىپ، نۇرغۇن ئادەم ئاچلىقتا ئۆلۈپ كەتتى! شۇ چوڭ پاجىئەنى ئۇنتۇماسلىقىمىز لازىم، قىلمىشلىرىمىزنى ئوبدان ئويلىنىپ بېقىشىمىز لازىم.

ۋاڭ يۇخۇي ئىمزالىق بۇ ئەسلىمە «فېلىيەتون» گېزىتىنىڭ 2003 ـ يىلى 27 ـ ماي سانىدىن تەرجىمە قىلىندى

فىلىيەتونچىلار

كەمىنە قەلەم ئىگىسى ئانچە ـ مۇنچە فىلىيەتون يېزىپ تۇرۇۋاتىمەن، مەزمۇنى كۆپىنچە مېنىڭ ئۆزۈم بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك ئەمەس. شۇڭا بەزىلەر مېنى «چاتاق تاپقۇچى» دەپ قارايدىكەن. دەسلەپتە بۇنىڭغا پەرۋاسىز يۈرۈپتىمەن. كېيىنكى كۈنلەردە ۋاڭ دېخۇ ئەپەندىنىڭ «لۇشۈننىڭ يۈرەك سىرى» دېگەن كىتابىنى ئوقۇپ قالدىم. ئۇنىڭ «چاتاق تاپقۇچى بولايلى» دېگەن سەرلەۋھىلىك بىر بابىغا قارىسام، ئۇ «چاتاقچى»، «چاتاق تاپقۇچى» دېگەن سۆز بىلەن دەل فىلىيەتونچىلارنى سۈپەتلەپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن شۇ ئاتاقنى مەمنۇنىيەت بىلەن ئۆزۈمگە ئالدىم. مەن ئۆزۈمنى ھەققانىيەتچى، ھەق گەپ ئۈچۈن پىداكارلىق قىلىدىغان شاھىمەردان، ھەتتا شىر يۈرەك باتۇر، دەپ پەردازلىيالمايمەن. «چاتاقچى» دېگەن ئاتاقنى ماقۇل كۆرۈشۈمنىڭ ۋە ئۇنىڭغا خۇشتار بولۇشۇمنىڭ سەۋەبى شۇكى، لۇشۈننىڭ ئۆزى قالتىس «چاتاقچى» ئىدى.

لۇشۈن شيامېن ئۇنىۋېرسىتېتىدا «جۇڭگولۇقلار يازغان كىتابلارنى ئاز ئوقۇيلى، چاتاقچىلاردىن بولايلى» دېگەن تېمىدا نۇتۇق سۆزلىگەن. كېيىنكى كۈنلەردە شۈي گۇاڭپىڭغا يازغان سالام خېتىدە: «بۇ مەكتەپنىڭ مۇدىرلىرى كۇڭزىنىڭ مۇرىتى ئىكەن. ئۇلار ئۆتكەن يەكشەنبە كۈنى مېنى ھەپتىلىك يىغىندا نۇتۇق سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلغانىدى. مەن يەنىلا ‹جۇڭگولۇقلار يازغان كىتابلارنى ئاز ئوقۇيلى› دەيدىغان مەسلىكىمنى سۆزلىدىم ھەمدە ئوقۇغۇچىلار ‹چاتاق تاپقۇچى› بولۇشى لازىم دېدىم. بۇ گەپلىرىم مۇدىرغا ناھايىتى ياقتى بولغاي، ئۇ چېن جياگېڭمۇ ‹چاتاقچى› ئادەم ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن مەكتەپ ئاچقانىكەن، دېگەن گەپلەرنى قىلدى. ئۇ بۇ گەپلىرىنىڭ كۇڭزىغا ئىخلاس قىلىشقا زىت ئىكەنلىكىنى سەزمەيدىكەن. بۇ يەردىكىلەر ئەنە شۇنداق قاپاقباش ئىكەن» دەپ يازغان. كۇڭزىچىلىق مەزھىبى قەيدى قانائەت قىلغىلار، بىھۇدە ئىشلارغا چېپىلماڭلار، دەپ تەلىم بېرىدۇ. كۇڭزىنىڭ 8 ـ پۇشتى كۇڭ سۇڭزى «جاھاندا چاتاق چىقىرىدىغان ئادەملەر كۆپىيىپ كەتتى، چاتاق تېپىش گۇناھتۇر» دەپ زارلانغانىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن لۇشۈن ھېلىقى مۇدىرغا «يېقىپ كەتكەن» گەپلەر شۇ مۇدىرنىڭ «كۇڭزىغا ئىخلاس قىلىشقا زىت» دېگەن.

لۇشۈننىڭ شۇ قېتىمقى نۇتقى كېيىنكى كۈنلەردە تولۇق خاتىرىسى بىلەن ئېلان قىلىنماي، ئۆز ۋاقتىدىكى ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ھەپتىلىك مەجمۇئەسىدە مۇنداق چالا ـ پۇچۇق ئېلان قىلىنغان:

كىشىلەرنىڭ چاتاقچىلاردىن نارازى بولۇشىنى «قىسقىچە سۆزلەپ ئۆتەي، ئۇلارنىڭ قارىشىچە، چاتاق دېگەن سۆزدە بىرەر ئىش يۈز بەرسىلا ئۇنى پۈۋلەپ ـ يەلپۈپ يوغىنىتىش، دەيدىغان مەنا بارمىش. ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس. مېنىڭ قارىشىمچە، جۇڭگودا ھازىرقى كۈندە چاتاق چىقىشنى ئارزۇ قىلىدىغان ئادەم ئاز ئەمەس، جەمئىيەتتىكى ھەرقانداق بىر ئىشتا چاتاق تاپىدىغان ئادەملەر بولغاندىلا ئاندىن يېڭىلىق ياراتقىلى، كۈندىن كۈنگە راۋاج تاپقىلى بولىدۇ... ھەر بىر ئادەمنىڭ پىكرى ـ خىيالى، ھال ـ ئەھۋالى ئوخشاش بولمايدۇ، ھەممە ئادەمنى ناھايىتى چوڭ چاتاقچىلاردىن بولۇڭلار، دەپ ئۈندەشكە پېتىنالمايمەن. لېكىن كىچىك، ئۇششاق چاتاقلارنى سېلىپ كۆرەيلى، مەسىلەن: دۈچ كەلگەن شەيئىلەرگە ئۆز لايىقىدا كىچىككىنە تۈزىتىش بېرىش، ئوڭشاش، ۋەھاكازا. بۇنداق ئىشلار ئۇششاق، كىچىك بولسىمۇ، ئادەتتە كۆڭۈل بۆلمىگۈچە توغرىلانماي كېتىۋېرىدۇ. بۇ جەھەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىلمىسا، توغرىلاش يولىدا جان كۆيدۈرگەن چاتاقچىلارنى، بولۇپمۇ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان چاتاقچىلارنى چاكىنىلىق بىلەن مەسخىرە قىلماسلىقىمىز لازىم...»

بۇ بايانلار لۇشۈننىڭ شۇ قېتىمقى نۇتقىنىڭ جەۋھىرىنى ئاساسەن گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ. چۈنكى لۇشۈن ئەپەندى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش پىكرىنى باشقا سورۇنلاردىمۇ كۆپ بايان قىلغان. دېمەك لۇشۈن «چاتاقچى»لارنى ناھايىتى يارىتىدۇ ۋە ئۆزىمۇ چوڭ «چاتاقچى» دەپ تەرىپلىنىشكە يارايدۇ.

شۇنداق بولسا، «چاتاقچى» بولۇپ قالغان «فىلىيەتون»لار قانداق «چاتاق» قىلىدۇ؟ ۋاڭ دېخۇ ئەپەندى

«لۇشۈننىڭ يۈرەك سىرى» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق ئېنىق جاۋاب بەرگەن: «بەزىلەر لۇشۈن نېمە ئۈچۈن فېلىيەتون يازغان بولغىيتى؟ دەپ سوئال قويىدۇ. ئۇلار فېلىيەتونچىلارنىڭ چاتاقچى ئىكەنلىكىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ باقمايدۇ. لۇشۈن ئادەملەرنىڭ ئىنسانىيلىق ئىللەتلىرىگە، دەرد ـ ئەلەملىرىگە، ئىجتىمائىي ئادالەتسىزلىكلىرىگە سەۋرى ـ تاقەت قىلىپ تۇرالمايدۇ. شۇنداق ئەھۋاللارنى كۆزى كۆرۈپ قالسا، قۇلىقى ئاڭلاپ قالسا، گېزىت ـ ژۇرناللاردىن ئوقۇپ قالسا، شۇنداق ئەھۋاللارنى يوقىتىشنىڭ بىرەر ئامالى چىقىپ قالسا ئەجەب ئەمەس، دېگەن ئۈمىد بىلەن دەرھال ئۆزىنىڭ پىكرىنى يېزىپ ئارىلىشىدۇ. ئۇنىڭ تۈگىمەس ـ پۈتمەس فېلىيەتونلىرىغا ھەقىقەتەن تەنقىدلەش توغرا كەلگەن پاكىتلارنىڭ تۈگىمەسلىكى سەۋەب بولغان. تەنقىدلەپ ئوخشاش زۆرۈر بولغان پاكىتلارنى ئوخشىماي، تەنقىدلىگۈچىنى «چاتاق» قىلدى، دەپ يامانلىساڭ ئەيىب كىمدە بولىدۇ؟

لۇشۈن «چاتاقچى» بولۇشنى تەشەببۇس قىلىش بىلەنلا توختاپ قالماي، بەلكى ئىنسانىي ھاياتلىق سەھنىسىدە فېلىيەتون يېزىش ئۇسۇلى بىلەن «چاتاقچى» رولىنى ـ باش رولنى كۆچەپ ئىجرا قىلغان. بۇنىڭ ئاساسەن مۇنداق ئىككى سەۋەبى بار: بىرى ئۇنىڭ «چېپىلغاقلىق» توغرىسىدىكى كۆز قارىشى. چاتاقچىلار تولا چاغلاردا جۇڭگو ئادەملىرىنى بىزار قىلىپ قويىدۇ. بۇنىڭغا «ھەممە ئىشقا چات كىرىپ چېپىلىۋېلىش» ئەھۋالى زامىن بولۇپ قالىدۇ. ۋەھالەنكى بۇ ھەقتە لۇشۈننىڭ كۆزقارىشى تامامەن باشقىچە: «مېنىڭچە ھازىر جاھاندا چېپىلغاقلىق قىلىش» دەيدىغان ئىش بولمىسا كېرەك. بىراق چېپىلىدىكەن، شۇ ئىشقا ئاز ـ تولا مۇناسىۋىتى بولماي قالمايدۇ. ئىنسانىيەتتە مېھرىبان بولۇشمۇ ئۆزىنىڭ ئىنسان بالىسى بولغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.» فېلىيەتونچىلارمۇ جەمئىيەتنىڭ بىر ئەزاسى بولغانلىقى ئۈچۈن جەمئىيەتتىكى ئەھۋاللارمۇ ئۆزى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن يامانغا پەشۋا، ياخشىغا مەدەت بېرىپ، جەمئىيەتنى ئوڭشايدىغان ئىشلارنى قۇربى يەتكىنىچە قىلىدۇ. يەنە بىرى لۇشۈننىڭ «شۇك قاراپ تۇرۇش» توغرىسىدىكى قارىشى. لۇشۈن جۇڭگو ئادەملىرىنىڭ «شۇك قاراپ تۇرۇش» روھىي ھالىتىگە نەشتەر ئۇرغان. ئۇنىڭ قارىشىچە: «جەمئىيەتنىڭ كەيپىياتى، ئادەملەر يامانلىقنى تەرغىب قىلىش بىلەنلا توختاپ قالماستىن، كۈندىن ـ كۈنگە بەتتەرلىشىپمۇ كېتىدۇ؛ تەرغىب قىلماي بىر چەتتە تاماشا قىلىپ، ھەسرەتلىنىپ شۈك تۇرغان تەقدىردىمۇ «كۈندىن ـ كۈنگە بەتتەرلىشىپ كېتىشى مۇمكىن.» بىر چەتتە شۈك قاراپ تۇرغانلارنىڭ ئۆزى يامانلىق قىلمىغان تەقدىردىمۇ، يامانلىق قىلغۇچىلارغا يول قويدى، سۈكۈت قىلدى، دېگەن گۇماندىن خالىي بولالمايدۇ. «قاراپ تۇرغۇچى»لاردىن بولۇپ قالماسلىق ئۈچۈنمۇ «چاتاقچى» بولۇش كېرەك! فېلىيەتونچىلار كاللىسىنىمۇ يېمەيدىغان، چىشىنىمۇ چاقمايدىغان، «پەرۋايىم پەلەك» دەيدىغان چىكارىگەرلەردىن بولۇپ يۈرگۈسى كەلمەيدىغان ئادەملەر ساختىلىق، رىيالىق، پەس ـ رەزىللىك ۋە قەبىھ ـ ياۋۇزلۇقلارغا «چاتاق» سالغۇچى سۈپەتتە قاپاق تۈرۈپ قارشى چىقىدۇ.

شۇنى ئىنكار قىلغىلى بولمايدۇكى، ھازىرقى فېلىيەتون ئاپتورلىرى قوشۇنى ئىچىدە كومەكمۇ بار، گورۇچمۇ بار، شۆھرەتپەرەسلەر، بۇرىدىچىلار دېگەندەك يارىماس، ساختىپەزلەرمۇ يوق ئەمەس. لېكىن ھەقىقىي فېلىيەتونچىلارغا لۇشۈن تەرىپلىگەن «چاتاقچى»لار بىلەن تەبىر بەرسەك، مېنىڭچە ھەم دەل، توغرا قىلغان بولىمىز، ھەم ئۆزىمىزنى ماختىغان بولمايمىز. (ئەكسىچە بولسا مەسخىرىگە قالىمىز). بۇنىڭدىن باشقا، نادىر فېلىيەتونچى «چاتاقچى» بولغاندىن تاشقىرى «قەلەمدە ماھىر» بولۇشى لازىم، يەنى فېلىيەتوننىڭ بەدىئىي ئۇسلۇب جەھەتتىكى ھېكمەتلىرىنى پىششىق بىلىپ، «چاتاق»نى بەدىئىي ئۇسۇل بىلەن سېلىشى لازىم. ماڭا ئوخشاش ئادەتتىكى فېلىيەتونچىلار ھەرقانچە قىلغان بىلەنمۇ «چاتاق» سالىدىغان «شاگىرت»لىكتە قېلىۋېرىدۇ.

يى جى ئىمزالىق بۇ مۇلاھىزە «فېلىيەتون» گېزىتىنىڭ 2002 ـ يىل 13 ـ سېنتەبىر سانىدىن تەرجىمە قىلىندى

* فېلىيەتون ـــ ئەسلىي فرانسۇز تىلىدىكى سۆز بولۇپ، كۈندىلىك تۇرمۇشتا، ئىجتىمائىي ھاياتتا يۈز بەرگەن سەلبىي ھادىسىلەرنى ئۆتكۈر تىل بىلەن مەسخىرە ۋە تەنقىد قىلىپ يېزىلغان تەنقىدىي ماقالە. ئاللىقاچان خەلقئارالىشىپ كەتكەن بۇ دۇنياۋى ئورتاق ئاتالغۇ بىر چاغلاردا بىزنىڭ ئۇيغۇر تىلىمىزدا «زاۋىن» دېگەن خەنزۇچە ئاتالمىسى قوللىنىلغان بولسىمۇ، كېيىنچە «پارچە تەسىرات»، «قىسقا مۇلاھىزە»، «ئەبجەش گەپلەر»، «قىرتاق پاراڭ» ھەتتا «زامان تەقەززا پىكىرلەر»، «ھەق گەپ» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن تۈرلىنىپ كەلمەكتە. بىر يىلتىزنىڭ شۇنچە شاخلاپ ـ كۆكلەپ تۈرگانلىقى فېلىيەتوننىڭ ھەقىقەتەن زامان تەقەززا بولۇپ تۇرغان «ھەق گەپ» ئىكەنلىكىنى، ھاياتىي كۈچىنىڭ جۇشقۇن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. ئۇقۇم ۋە چۈشەنچە ئېنىق، روشەن بولسۇن دېسەك، «فېلىيەتون»نى ئومۇملاشتۇرساق ئىكەن.

ـــ تەرجىمان ئىزاھاتى

توختى باقى ئارتىشى تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: ئەسقەر مەخسۇت

باتۇرلۇق كۈيى

بۆرە ھۇۋلار، تۆگە بوزلار، ئادەم...

مىشول مولا فرانسىيە ئاخبارات ساھەسىدىكى داڭلىق ئۆرپ - ئادەت سۈرەتچى ھەم پىشقان ئېكسپېدىتسىيىچى بولۇپ، ئۇ 2000 - يىل 5 - ئايدا بىر ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى بىلەن بىرگە ئافرىقىنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى سەھرايى كەبىرگە يەرلىك قەبىلەلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىنى سۈرەتكە ئېلىشقا كەلگەنىدى. مىشول مولا ئون نەپەر ئالىم بىلەن بىرگە ماۋرىتانىيىنىڭ پايتەختى نوۋاكشوتتىن قۇملۇققا يېتىپ بېرىپ، ئۈچ ئاي ئىچىدە سەھرايى كەبىرنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، غەربىي سەھرايى كەبىرنىڭ مور قەبىلىلىرى ئولتۇراقلاشقان جايغا بارماقچى ئىدى. بىراق، دەل مۇشۇ پەيتتە مىشول تولغاق بولۇپ قېلىپ، ئۆمەكتىكىلەردىن ئايرىلىپ، ئۆزى يالغۇز ئاتاتار كەنتىدە داۋالىنىپ، بىر ھەپتىدىن كېيىن ساقايدى. ئۇ تەكشۈرۈش ئۆمىكىگە يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن 5 - ئاينىڭ 12 - كۈنى چۈشتىن كېيىن «چاچا» ئىسىملىك بىر تۆگىگە ئون لىتىر سۇ ۋە باشقا جابدۇقلارنى ئارتىپ يولغا چىقتى. چەكسىز چۆللۈك، پىژغىرىم ئىسسىقتا پەقەت تۆگە چاچانىڭ بويىنىدىكى قولدۇرمىدىن چىققان رىتىملىق ئاۋازلا ئەتراپتىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى.

مىشول يۆنىلىشنى كومپاسقا تايىنىپ توغرىلاپ كېتىپ باراتتى. بۇ قۇملۇقتا كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ بولۇپ، قاق چۈش بولغاندا چىدىغۇسىز پىژ - پىژ ئىسسىق بولسا، كەچتە تېمپېراتۇرا بىراقلا نۆلدىن تۆۋەنگە چۈشۈپ قالىدۇ. مىشول يېپىنچىلىرىنى تولۇق ئېلىۋالغان بولسىمۇ، ئەمما كەچ كىرگەندە ئۇ يەنىلا سوغۇقتىن جالاقلاپ تىترەپ كېتەتتى. بۇ چاغدا تۆگە خۇددى ئۇنى چۈشەنگەندەك ئۇنىڭ يېنىغا چۆكۈپ ئۆز تېنىدىكى ھارارەت بىلەن مىشولنىڭ جىسمىنى ئىللىتاتتى.

مىشول يولغا چىقىپ 3 - كۈنى يىراقتا بىر نەرسىنىڭ چاقناۋاتقانلىقىنى بايقىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يۆنىلىشنى شۇ تەرەپكە بۇرىدى - دە، ئالاھازەل ئىككى سائەت يول يۈرۈپ شۇ جايغا يېتىپ باردى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا قۇم بارخانلىرى خۇددى قۇياش نۇرى كۆل سۈيىگە چۈشكەندە ئەكس نۇر قايتۇرغاندەك پارلاپ چاقناپ تۇراتتى. بۇ جاي ئەسلىدە قۇملار ئارىسىغا مېتال زەررىلىرى ئارىلىشىپ كەتكەن تەبىئىي ئۇۋاق تۆمۈر كېنى ئىدى. مىشول ئۆزىنىڭ بۇ بايقىشىدىن خۇشال بولۇپ، خەرىتىنى ئېلىپ بۇ جاينىڭ ئېنىق ئورنىنى بېكىتمەكچى بولدى. بىراق، كومپاسىنىڭ كۆرسەتكۈچى قېتىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ تۇرۇۋاتقان جاينىڭ دەل بىر ماگنىتلىق كان ئىكەنلىكىنى بىلدى. چۈنكى، كۈچلۈك ماگنىت مەيدانى كومپاسنى ئىشلىمەس قىلىپ قوياتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ نىشاندىن ئېزىپ قالدى.

تونۇردەك قىزىغان قۇملۇقتا تىمتاسلىق ھۆكۈم سۈرەتتى، ئاپتاپ مىشولنىڭ گەجگىلىرىنى كۆيدۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ بەدىنىدىن چىققان تەر ئۈستىۋاشلىرىنى ھۆل قىلىۋەتكەنىدى. ئۇ ئۈمىدسىزلىنىپ قۇملۇققا تىزلاندى. نېمە قىلارىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قالدى. تۇيۇقسىز ئۇنىڭ يۈزىگە ئىسسىق بىر ھىد ئۇرۇلدى. ئەسلىدە تۆگە چاچا ئۇنىڭ يۈزىنى يالاۋاتاتتى. مىشول دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ تۆگىنىڭ بويىنىنى سىلاپ: «بۇرادەر، بىز ئېزىپ قالدۇق. ئەمدى مېنىڭ جېنىم ساڭا باغلىق» دېدى. تۆگە خۇددى ئۇنىڭ سۆزىنى چۈشەنگەندەك بىر نەچچە دەقىقە شۈك تۇرغاندىن كېيىن، بۇرۇلۇپلا قۇملۇقنىڭ غەربىگە قاراپ يول ئالدى.

ئىككى كۈندىن كېيىن مىشولنىڭ دىمىقىغا ئاز - تولا سالقىنلىق ئۇرۇلغان بولسىمۇ، ئەمما ئەتراپ يەنىلا چەكسىز قۇملۇق ئىدى.

MIRAS

5 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى مىشول ئەڭ ئاخىرقى تامچە سۇنى ئىچىپ بولدى. ئۇ بەكلا چارچاپ كەتكەچكە، كۆزىنى يۇمۇپلا ئۇيقۇغا غەرق بولدى. يېرىم كېچە بولغاندا تۆگە تۇيۇقسىز چۆككەن جايىدىن قوپۇپ، قۇمنى ئەنسىز چاپچىغىلى تۇردى. چۆچۈپ ئويغانغان مىشول كۆز ئالدىدىكى كۆرۈنۈشتىن تېنى شۈركۈنۈپ، ئىككى پۇتى سىرقىراپ، يۈرىكى ئاغزىغا كەپلەشتى. قازاننى كۆمتۈرۈپ قويغاندەك قاراڭغۇ كېچىدىكى قۇملۇقتا بىر نەچچە يېشىل نۇرلار ئانچە يىراق بولمىغان جايدا چاقناۋاتاتتى. مىشول ۋە ئۇنىڭ تۆگىسى قۇملۇقتىكى ئەڭ ۋەھشىي يىرتقۇچ چىلبۆرىگە ئۇچرىغانىدى.

قورقىنىدىن بەدىنى تىكەنلەشكەن مىشول سەل ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، چاقماقنى ياندۇردى. ئەتراپ ۋاللىدە يورىدى. يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان بۆرىلەرنىڭ قەدىمى چىپپىدە توختاپ قالدى. مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە مىشول خەنجىرىدە يىپىنچا ـ سېلىنچىلىرىنى كېسىپ بىر پارچىدىن، بىر پارچىدىن كۆيدۈرۈشكە باشلىدى. چۈنكى تاڭ يورۇشقا يەنە ئۈچ سائەت بار ئىدى. مۇشۇ ئۈچ سائەتتە كۆيدۈرۈشكە بولىدىغانلىكى نەرسىلەرنى كۆيدۈرۈپ بۆرىلەرنىڭ ھۇجۇمىدىن ۋاقتىنچە ساقلىنالايتتى. شۇنداقلا ئۆزىگە قىممەتلىك ۋاقىت ئۇتۇپ ئالالاتتى. بۇ ۋاقىت ئۇنىڭ ھايات ـ ماماتى ئۈچۈن تولىمۇ مۇھىم، بەك قىممەتلىك ئىدى.

چىلبۆرىلەر مىشول ۋە تۆگىگە خىرىس قىلىپ يېقىنلىشىشقا باشلىدى. چىلبۆرىلەر جەمئىي ئالتە ئىدى. چىلبۆرىلەر چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ، تۈكلىرىنى پاخپايتىپ، ھۈرپىيىپ، ھۇۋلاپ خىرىس قىلاتتى. چىلبۆرىلەر ۋەھشىيلىكى بىلەن مەشھۇر بولۇپلا قالماي، ھەرقانداق ناچار مۇھىتقىمۇ ماسلىشىۋېرىدىغان بەك چىدامىلىق يىرتقۇچ. بۇ چىلبۆرىلەر بىر نەچچە كۈن ئاچ قالغان چېغى، شۇڭا ئۇلار ئارىسىدىكى قاۋۇل بىر بۆرىنىڭ باشلىشى بىلەن ئوتقا ئانچە بەك پەرۋا قىلىپ كەتمەي، مىشول بىلەن تۆگىگە قاراپ خىرىس قىلىپ بارا ـ بارا قىستاپ كەلدى. مىشول لاتىلارنى يېنىدا ئېلىپ يۈرۈيدىغان تاياققا چىگىپ ئوت يېقىپ بۆرىلەرگە قارىتىپ شىلتىيتتى. بۆرىلەر ئوتتىن قورقۇپ يېرىم قەدەمدەك چېكىنەتتى ـ دە، يەنە بىر قەدەم، بىر قەدەمدىن قىستاپ كېلەتتى. مىشول ئوتنى چۆرۈپ، شىلتىپ يۈرۈپ بۆرىلەردىن ئۆزىنى قوغدۇپ، بۆرىلەر بىر چېكىنىپ، بىر ئىلگىرىلەپ ئۈچ سائەت ئۆتتى. ئاخىر تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىدى. مىشول ئەگەر قاچمىسا، ئۆزى بىلەن تۆگىنىڭ بۆرىلەرگە يەم بولىدىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى. ئۇ قولىدىكى كۆيۈۋاتقان تاياقنى يېقىنلاپ كەلگەن بىر بۆرىگە ئاتتى. ئوت دەرھال بۆرىگە تۇتاشتى. ئوت تۇتىشىپ كەتكەن بۆرە ئېچىنىشلىق ئىڭىشىپ كەتتى. دەل شۇ پەيتتە، مىشول چەبدەسلىك بىلەن تۆگىگە مىندى ـ دە، بەدەر قاچتى. بۆرىلەرمۇ يادىن ئۈزۈلگەن ئوقتەك تۆگىنىڭ كەينىدىن تاپ باستۇرۇپ قوغلاشقا باشلىدى. قۇملۇقتا چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلدى.

قۇملۇقتا تۆگىنىڭ چېپىشى سۈرئەت جەھەتتە بۆرىلەردىن قېلىشمايتتى. تۆگە بۆرىلەرنى 50 مېتىر ئارقىدا قالدۇرۇپ ئالغا چاپاتتى. بىر ھازادىن كېيىن، بىر ئەركەك بۆرە ئوقتەك يۈگۈرۈپ كېلىپ بىر ئېتىلدى ـ دە، تۆگىنىڭ يانپېشىغا ئېغىزى ئىلىشايلا دەپ قالدى. دەل شۇ چاغدا مىشول خەنجىرىنى چاققانلىق بىلەن بىر شىلتىپ، بۆرىنىڭ بوينىدىن ئۈزۈپ تاشلىدى. بۆرە يېقىلدى. ئارقىدىن يېتىشىپ كەلگەن بۆرىلەر ئۆلگەن بۆرىنى ئورىۋالدى ـ دە، بىردەمنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ سۆڭەكلىنىلا قويدى. بۆرىلەرنىڭ ئۆز تىپىدىكىلەرنى يەۋاتقانلىقىنى تۇنجى قېتىم كۆرگەن مىشولنىڭ قورقۇنچى ئېشىپ، ئەندىشىسى تېخىمۇ كۈچەيدى. قورقىنىدىن تۆگىنى تېخىمۇ بەك دىۋىتىپ تېز چېپىشقا ئۈندىدى.

ئالاھازەل بىر سائەتتىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتتى. تۆگىنىڭ سۈرئىتىمۇ بارا ـ بارا ئاستىلاشقا باشلىدى. تۆگىنىڭ بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېرىلىپ، ئېغىر نەپەس ئالاتتى. تۆگىنىڭ ئاغزىدىن توختىماستىن ئاپئاق كۆپۈك ئاقاتتى. تۆگىنىڭ يۇمران يۈگلىرى ھېرىپ ـ چارچاشتىن تەرلەپ چىلىق ـ چىلىق ھۆل بولۇپ كەتكەندى. تۆگىنىڭ ئېغىر ھالسىرىغان تىنىق ئاۋازى مىشولغا ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. مىشول بار ئاۋازى بىلەن «تېز چاپ چاچا، توختاپ قالما!» دەپ ۋارقىرايتتى ۋە كۆڭلىدە تەڭرىدىن نىجاتلىق تىلەيتتى.

مىشولنىڭ تەشنالىقى چېكىگە يەتتى. ئۇنىڭ گېلى قۇرۇپ، لەۋلىرى چاك ـ چاك يېرىلىپ كەتتى. مىشول ئۆزىنىڭ خېلى بەك ئاجىزلاپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇنىڭ كۆزى خىرەلىشىپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ، بارا ـ بارا ھوشسىزلىنىشقا باشلىدى. شۇ چاغدا ئۇ تۆگىنىڭ بىر ئىرغىتىشى بىلەن تۆگە ئۈستىدىن يەرگە تىك موللاق چۈشتى.

بىردەمدىن كېيىن ئۇ سەل ھوشىغا كەلگەندەك بولدى. بۇ چاغدا بۆرىلەر ئۇنىڭغا يېقىنلاپ قالغانىدى. مىشول دەرھال خەنجىرىنى شىلتىپ بۆرىلەرگە قاراپ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ بۆرىلەرنى ھۈركۈتمەكچى بولاتتى. ئەمما بۆرىلەر يەنىلا يېرىم قەدەم چېكىنىپ، بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ مىشولنى قىستاپ كەلدى. تۆگە خېلى يەرلەرگىچە ئۈزاپ كەتكەنىدى. مىشول ئەمدى ئۆزى يالغۇز بۆرىلەرگە تاقابىل تۇرۇشى كېرەك ئىدى.

ئۇ خەنجىرىنى ئەتراپىغا شىلتىپ بۆرىلەرنىڭ يېقىنلىشىشىنى

توسماقچى بولاتتى. چىشلىرىنى ھىڭگايتقان بۆرىلەر خىرقىراپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا خىرىس قىلاتتى. مىشول ۋارقىرايتتى، بۆرىلەر خىرقىرايتتى. ئاخىرى بۆرىلەر مىشولنى ئورىۋالدى. مىشول خەنجىرىنى شىلتىۋېرىپ، ۋارقىراۋېرىپ ھالىدىن كېتەي دەپ قالدى. بۆرىلەر خۇددى مۇشۇ پەيتنى پەملىگەندەك بىر - بىرى بىلەن كۆز بېقىشىۋالدى - دە، بىر ئەركەك بۆرە مىشولغا خىرىس قىلغان پېتى ئېتىلىپ كېلىپ ئۇنىڭ پاتىڭىدىن «كاپ» قىلىپ ئالدى. مىشولنىڭ جان ھەلقۇمىدا ئاغرىق ۋە ۋەھىمىدىن ۋارقىرىغان ئاۋازى ئەتراپنى بىر ئالدى. ئەركەك بۆرە مىشولنىڭ پاتىڭىدىن بىر توغرام گۆشنى يۇلۇپ ئالدى. قان مىشولنىڭ گەجگىسىنى بويلاپ سىرغىپ چۈشتى. مىشول خەنجىرىنى ئۇياق - بۇياق شىلتىپ تىركىشەتتى. ئەركەك بۆرە ئۇنىڭ گەجگىسىدىن يەنە ئالدى. شۇ پەيتتە خۇددى بىر كىم ئۆگەتكەندەك، خۇددى بىرى بۇيرۇق قىلغاندەك، ئاللىقاچان بۆرىلەر چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ يىراقلاپ كەتكەن تۆگە مىشولنىڭ ئېچىنىشلىق ئاقىۋەتكە قېلىشىغا چىداپ تۇرۇشنى راۋا كۆرمىگەندەك بوزلىغان پېتى ئارقىغا قايتىپ چېپىپ كەلمەكتە ئىدى. مىشولنى بەش چىلبۆرە تالاۋاتاتتى. تۆگە يۈگۈرۈپ كەلگەن پېتى مىشولنىڭ پاتىڭىغا چاڭ سالغان ئەركەك بۆرىنى بىر ئۇسۇپ خېلى يىراق يەرگە ئۇچۇرۇۋەتتى. قالغان تۆت بۆرە ھودۇقۇپ، تۆت تەرەپكە پېتىراپ قاچتى. مىشول پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، تۆگىگە يەنە مىنىۋالدى. ئۇ تۆگىگە مىنىپ يەنە قاچتى.

بۆرىلەر قايتا ھۇجۇم قىلىپ ئىككى تارماقلىنىپ تۆگىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن چاڭ سالدى. تۆگە ئارقا پۇتىدا چىچاڭ ئېتىپ بۆرىلەرنى يولاتمايتتى. ئىككى بۆرە تاپ باستۇرۇپ تۆگىگە يېقىنلاشتى. تۆگە ئارقا پۇتىدا ئارقىدىن چاڭ سالماقچى بولۇۋاتقان بۆرىنى قاتتىق تەپتى. بۆرە خېلى بىر يەرلەرگىچە ئۇچۇپ چۈشتى. يەنە بىر بۆرە تۆگىنىڭ تۆشىگە چاڭ سالدى. تۆگىنىڭ تۆشىدىن قان ئۇقتەك ئېتىلىپ چىقتى. تۆگىنىڭ قەھرى تۇتۇپ، بويىنىنى ئىرغىتىپ، پۇتىدا تېپىپ يۇرۇپ ئارىدىكى بىر بۆرىنىڭ مېڭىسىنىڭ قېتىقىنى چىقىرىۋەتتى. مۇشۇ ئېلىشىشتا مىشول تۆگىدىن يەنە بىر قېتىم ئىرغىپ چۈشتى.

بۆرىلەردىن بىرى تۆگىدىن ۋاز كېچىپ مىشولغا ئېتىلدى. بۆرە كەلگەن پېتى مىشولنى يەرگە باستى. مىشولنىڭ خەنجىرى قولى يەتمىگۈدەك يەرگە چۈشكەنىدى. مىشول پۇتۇن كۈچىنى يىغىپ، بۆرىنىڭ تۇمشۇقىغا مۇشتى بىلەن ئۇردى. بۆرە غىڭشىغان پېتى ئارقىغا چېكىندى. دەل شۇ پەيتتە قالغان ئىككى بۆرىمۇ مىشولغا ئېتىلىپ كەلدى. تۆگىمۇ بۆرىلەر توپىغا ئېتىلىپ كەلدى. تۆگە بىر بۆرىنى بىر تېپىپ نەچچە غۇلاچ يەرگە ئۇچۇرۇۋەتتى. بىر بۆرە مىشولنىڭ پاچىقىدىن ئالدى. دەھشەتلىك، چىدىغۇسىز ئاغرىققا مىشول چىداپ تۇرۇپ، بۆرىنىڭ كانىيىدىن مىشولمۇ كاپ قىلىپ ئالدى. مىشولنىڭ ھەممە يېرىدىن قان تەپچىيتتى. بۆرىنىڭ ئېغىزى مىشولنىڭ پاقالچىقىدا، مىشولنىڭ ئېغىزى بۆرىنىڭ كانىيىدا ئىدى.

مىشول بۆرىنىڭ كانىيىدىن چىشلىگىنىچە قويۇپ بەرمىدى. ئەمما ئۇنىڭ تېنى بەك ئاجىزلاپ كەتكەنىدى. ئۇ يەنە ھوشىدىن كېتەي دەپ قالغانىدى. تۆگىنىڭ ھەممە يېرى يارا بولسىمۇ، ئۇ بۆرىلەردىن ئىككىسىنى تېپىپ، چەيلەپ ئۇجۇقتۇرغانىدى. بۆرىلەرنىڭ ئۆلۈش ئالدىدىكى نالىسى مىشولغا يەنە بىر قېتىم كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلدى، مەدەت بەردى، ئۇ بۆرىنى ئاستىغا بېسىۋالدى - دە، ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرىۋەردى. ئۇ مۇشتۇمىدا سېزىم قالمىغىچە ئۇردى. ئۇ خەنجىرىنى ئالدى - دە، تۆگىگە ئېسىلىپ تالاۋاتقان ئىككى بۆرىگە قاراپ ئېتىلدى. بۆرە مىشولنىڭ پۇتىنى چىشلىگىنىچە سۆرۈلۈپ باراتتى.

تۆگىنىڭ پۇتى ئېغىر يارىلانغانىدى. ئۇنىڭ پۇتىنىڭ قېپقىزىل گۆشلىرى كۆرۈنۈپ قالغانىدى. تۆگىنىڭ ھەممە يېرىدىن قان ئېقىپ تۇراتتى. تىنىقىمۇ ئېغىرلاپ قالغانىدى. ئۇنىڭ قوڭۇر تۈكلىرى تەردىن چىلىق - چىلىق ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. تۆگە مىشولنىڭ پۇتىغا چاڭ سالغان بۆرىنى بىر تېپىپ ئۇچۇرۇۋەتتى - دە، مىشولنى قوغداپ ئۇنى تۆت ئايىغىنىڭ ئارىسىغا ئېلىۋالدى. مىشول تۆگىنىڭ چېتىنىڭ ئارىسىدا بىخەتەرلىككە ئېرىشتى.

قالغان ئۈچ بۆرە ئۆلە - تىرىلىشكە قارىماي، بىراقلا تۆگىنىڭ يانپېشىغا، ئاچ بېقىنىغا چاڭ سالدى. بۆرىلەر تۆگىنىڭ گۆشىنى يۇلۇپ - يۇلۇپ ئالاتتى. بۆرىلەر بىلەن تۆگە ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ يەنە باشلاندى.

تۆگە بوزلاپ تۇرۇپ قارشىلىق قىلاتتى. بۆرىلەر خىرقىراپ تۇرۇپ ئۇنى تالايتتى. مىشول ياردەمگە تۆگە تەرەپكە قاراپ ئېتىلدى. دەل شۇ چاغدا قورام تاش گۈمۈرۈلگەندەك تۆگە «گۈپ» قىلىپ يىقىلدى، تۆگە شۇ يىقىلىشىدا ئاخىرقى ئۈچ بۆرىنى بېسىپ ئۆلتۈردى. تۆگىمۇ جان ئۈزدى.

مىشول تۆگىنىڭ بويىنىدىكى كولدۇرمىنى ئېلىۋېلىپ، ماغدۇرسىز ئاياغلىرىنى سۆرەپ ئالغا قاراپ ماڭدى. نەچچە سائەتتىن كېيىن ئۆلۈم گىردابىغا بېرىپ قالغان مىشولنى مور چوپانلىرى قۇتقۇزۇۋالدى. شۇنىڭدىن كېيىن مىشول بۇ سۆيۈملۈك تۆگىنىڭ كولدۇرمىسىنى يېنىدىن ئايرىمايدىغان بولدى.

«سىر» ژۇرنىلىنىڭ 239 - سانىدىن مۇختار مۇھەممەد تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

99 ئالتۇن تەڭگە

2003.4

پىك دۇنيادىكى ئەڭ خۇشال تىلەمچى ئىدى. ئۇ نېمىشقا خۇشال بولمايتتىم؟ ھەر كۈنى تىلىگەن نەرسىلىرىم قورسىقىمنى تويغۇزۇشقا يېتىدۇ. بەزىدە ھەتتا كالباساغىمۇ ئېرىشەلەيمەن، بۇ كونا ئىبادەتخانا مېنى بوران ـ چاپقۇندىن ساقلايدۇ. خەق ئۈچۈن خىزمەت قىلمايمەن. مەن ئۆزۈمنىڭ تەڭرىسى تۇرسام خۇشال بولماي تۇرالمايمەن؟ ـ دەپ ئويلايتتى.

بىر كۈنى ئۇ ئىبادەتخانىغا قايتىش سەپىرىدە بىر خالتىغا قاچىلانغان 99 دانە ئالتۇن تەڭگە تېپىۋالدى ـ دە، خۇشاللىقلىرى شۇئان نەلەرگىدۇر غايىب بولدى.

ئەمەلىيەتتە ئالتۇن تەڭگىلەرنى تېپىۋالغان ئاخشىمى ئۇ ئىنتايىن خۇشال بولغانىدى.

«ئەمدى مەن تىلەمچىلىك قىلمايمەن، مەن دېگەن 99 ئالتۇن تەڭگىنىڭ ئىگىسى! ئۇ مېنىڭ بىر ئۆمۈر يەپ ـ ئىچىشىمگە يېتىپ ئاشىدۇ» دەپ ئويلىدى ھەمدە بۇنىڭ چۈش بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ بىر كېچە كىرپىك قاقمىدى.

ئىككىنچى كۈنى، ئۇ خېلى ۋاقىتقىچە كونا ئىبادەتخانىدىن چىقماي: «بۇ پۇللارنى خەجلىمەي، ساقلىغىنىم تۈزۈك، ئەگەر 100 تەڭگەم بولغان بولسا نەقەدەر ياخشى بولاتتى، 100 تەڭگەم بولغاي ئىلاھىم» دەپ خىيال قىلدى.

پىكنىڭ غايىسىز قەلبىدە يېڭى غايە تىكلەندى. ئۇ يەنە بىر تەڭگىگە ئېھتىياجلىق بولدى.

چۈشكە يېقىن پىك سىرتقا چىقىپ تىلەمچىلىك قىلىشقا كىرىشتى، بىر تىيىن، بىر تىيىندىن تىلەپ چۈشتە ئۇ ئازراقلا ئېشىندا تاماق يەپ، چۈشتىن كېيىن بۇرۇنراق ئىشتىن چۈشتى. چۈنكى ئۇ ۋاقىت چىقىرىپ ئالتۇن تەڭگىلەردىن خەۋەر ئالمىسا بولمايتتى. «ئاران 99 سىنت تىلەپتىمەن» دېدى ئۇ تەڭگىلىرىنى ساناۋېتىپ.

پىك ئۇدا بىرقانچە كۈننى شۇنداق ئۆتكۈزدى. ئۇدا تويۇنغىدەك يەپمۇ باقمىدى، ھەتتا بىر ئاز خۇشالمۇ بولمىدى.

پۇل تىلەش كۈنسېرى تەسلىشىپ كەتكەن بولۇپ، كىشىلەر ئېشىندا ئاشلىرىنى بەرسىمۇ، پۇل بەرمەيتتى.

ــ پىك، نېمىشقا خۇشال بولمايسىز؟

ــ بىز دېگەن تىلەمچى تۇرساق، نېمىگە خۇشال بولىمىز؟

ــ ئىلگىرى ئۇنداق ئەمەستىڭىزغۇ؟

… …

پىك كۈندىن ـ كۈنگە تەمكىنلىشىپ، كۈندىن ـ كۈنگە ئىچى پۇشۇشقا، كېيىن كۈندىن ـ كۈنگە ئورۇقلاشقا باشلىدى ـ دە، ئاخىرى ئاغرىپ يېتىپ قالدى. ئۇ ئورۇن تۇتۇپ ياتقان كۈنلەردە: «يەنە 16 سىنت بولسا 100 تەڭگەم بولاتتى» دېگەننى خىيالىدىن چىقارمىدى.

ــ مېنىڭ ئالتۇن تەڭگىلىرىمنى ئالمىدىڭىزمۇ پىك؟

نېمشقا دوختۇرغا كۆرۈنمەيسىز؟ ـ بىر كۈنى پۇلدار سودىگەر پۇتى گورگە ساڭگىلاپ قالغان پىكنى يوقلاپ ئىبادەتخانىغا كەلدى.

—نېمدېدىڭىز؟ ـ دەپ سورىدى پىك ھەيران بولۇپ.

—پىك سىزنىڭ خۇشاللىقىڭىز مېنى قۇتقۇزغان، ـ دېدى سودىگەر، ـ ئۈچ يىل ئىلگىرى بىر قېتىملىق سودىدا بارلىق مال ـ دۇنيايىمدىن ئايرىلىپ ۋەيران بولدۇم ـ دە، ئۆزۈمنى ئۆلتۈرۈۋالماقچى بولدۇم، بىراق، سىزنىڭ خۇشال ھالىتىڭىزنى كۆرۈپ يېنىدا تىيىن يوق كىشىلەرنىڭمۇ خۇشال بولالايدىغانلىقىنى چۈشەندىم، كېيىن ئۆزۈمنى ئوڭشاپ نۇرغۇن پۇل تاپتىم. ھېلىقى چاغدا مەن 99 تەڭگەمنى ئېلىپ سەيلىگە چىققان، سىزنى كۆرۈپ ئۇنى ئۆتەر يولىڭىزغا تاشلاپ قويغانىدىم، لېكىن سىز ھازىر يەنىلا تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرۈپسىز. نېمشقا ھېلىقى پۇللارنى ئېلىپ دوختۇرغا كۆرۈنۈپ باقمايسىز؟

—مەن 100 تەڭگىگە ئېرىشىشنى ئۈمىد قىلاتتىم، بىراق، 16 سىنت كەملەپ قالدى. پەقەت 16 سىنتلا ـ دېدى پىك.

پۇلدار يېنىدىن بىر ئالتۇن تەڭگە چىقىرىپ ئۇنىڭغا بەردى. پىك ئۇنى ئېلىپ خالتىسىغا سېلىۋەتتى ـ دە، قايتىدىن ھەممىنى تۆكۈپ ئىنچىكىلىك بىلەن ساناشقا كىرىشتى. ئۇ راستىنلا 100 تەڭگىگە ئېرىشكەن بولۇپ، يەنە تېخى 84 تىيىن ئارتۇق ئىدى.

پىك ئۆلدى. بۇ چاغدا بىر دەرۋىش بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بولۇپ، ئۇ پىكنىڭ تومۇرىنى تۇتتى.

—نېمدېدىڭىز؟ يەنە بىر تەڭگە بەردىڭىزمۇ؟ ـ دېدى دەرۋىش سودىگەرنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ.

—شۇنداق.

—بۇ قېتىم ئۇ تۈگۈشۈپتۇ، ـ دېدى دەرۋىش.

—نېمشقا؟

—چۈنكى ئۇ 99 ئالتۇن تەڭگىنىڭ ئىگىسى بولغان چاغدا 100 تەڭگىگە ئېرىشىشنى ئۈمىد قىلاتتى. بۇ ھەرقانداق كىشى خالىي بولالمايدىغان بىر خىل ئاچكۆزلۈكتۇر. پۇلغا بولغان ھېرىسمەنلىك ئۇنى خۇشاللىقتىن مەھرۇم قىلدى، سىز ئۇنى قۇتقۇزىمەن دېسىڭىز، ئۇنىڭدىكى 99 تەڭگىنى قايتۇرۇۋېلىڭ. شۇ چاغدا ئۇنى قۇتقۇزغىلى بولۇشى مۇمكىن. سىز دەسلەپتىكى 99 ئالتۇن تەڭگە بىلەن دۇنيانى بىر خۇشخۇي كىشىدىن مەھرۇم قويدىڭىز. كېيىنكى بىر تەڭگىنى بېرىش بىلەن يەنە بىر ھاياتلىقنى باقىيغا ئۇزاتتىڭىز...

ئۇ ئاچكۆزلۈك مەۋجۇت بولسىلا كىشىلەر ئۆز خۇشاللىقىنى مەڭگۈلۈك يوقىتىپ قويىدۇ.

ليۇ جىڭاڭ ئىمزالىق بۇ ئەسەر «مىكرو ھېكايىدىن تاللانمىلار» نىڭ 2002 ـ يىللىق 20 ـ سانىدىن ئېلىندى

داۋۇت ئادىل تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

ئانىسىنىڭ پۇتى

2003.

ياپونىيىدىكى بىر داڭلىق ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن يىگىت ئەمەلىي كۈچى زور بىر شىركەتكە كېلىپ يۈزتۇرانە سىناققا قاتنىشىپتۇ. سىناقچى بۇ يىگىتتىن:

—سىز ئانىڭىزنىڭ پۇتىنى قۇچاقلاپ باققانمۇ؟— دەپ سوراپتۇ. بۇ يىگىت سىناقچىنىڭ سوئالىدىن ھودۇقۇپ يۈزلىرى ھۆپپىدە قىزىرىپ كېتىپتۇ. سىناقچى:

—ئەتە مۇشۇ ۋاقىتتا يەنە بىر كېلىڭ، لېكىن ئانىڭىزنىڭ پۇتىنى قۇچاقلاپ بولۇپ ئاندىن كېلىشىڭىز شەرت،—دەپتۇ.

يىگىت ناھايىتى خىجالەتچىلىكتە ئۆيىگە قايتىپتۇ. ئۇ سىناقچىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن سىناقچىنىڭ تەلىپى بويىچە ئانىسىنىڭ پۇتىنى بىر قۇچاقلاپ باقماقچى بولۇپتۇ.

بۇ يىگىت ئاتىسىدىن كىچىك قېلىپ، ئانىسى بىلەن بىللە غۇربەتلىك تۇرمۇش كەچۈرگەنىكەن، ئانىسى ئۇنى ئىشلەمچىلىك قىلىپ يۈرۈپ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇتقانىكەن. بىراق بۇ يىگىت ئانىسىنىڭ پۇتىنى قۇچاقلاپ باقمىغانىكەن.

يىگىت ئۆيىگە قايتقاندا ئانىسى تېخى كەلمىگەنىدى. ئۇ «ئانام ئۇزاق يىل سىرتلاردا يۈرۈپ، ھالدىن كەتكەندۇ، بۈگۈن كەچ مەن ئانامنىڭ پۇتىنى يۇيۇپ بىر ئۇۋۇلاپ قويمىسام» دەپ ئويلاپتۇ.

ئانىسى ناھايىتى كەچ ئۆيىگە قايتىپتۇ. يىگىت ئانىسىنى ئولتۇرغۇزۇپ، داسقا ئىسسىق سۇ ئېلىپ كېلىپ ئوڭ قولىدا لۆڭگىنى، سول قولىدا ئانىسىنىڭ پۇتىنى تۇتۇپتۇ. يىگىت ئانىسىنىڭ پۇتىنىڭ ياغاچتەك قاتتىق بولۇپ كەتكەنلىكىنى سېزىپ، بىردىنلا ئانىسىنىڭ پۇتىنى باغرىغا مەھكەم باسقىنىچە ئۆزىنى تۇتالماي ئۇزاققىچە يىغلاپ كېتىپتۇ ۋە ئانىسىنى ھەقىقىي چۈشىنىپ يېتىپتۇ.

ئەتىسى يىگىت كېلىشكەن ۋاقىتتا شىركەتكە بېرىپ ناھايىتى سالماقلىق بىلەن سىناقچىغا:

—مەن ئادەم بولماقنىڭ تەسلىكىنى، ياراملىق ئادەم بولماقنىڭ تېخىمۇ قىيىنلىقىنى ئەمدىلا بىلدىم. سىز ماڭا ناھايىتى ئاددىي بىر قائىدىنى، يەنى ئادەم پەقەت ئانىسىنى تولۇق چۈشەنگەندىلا، ئاندىن ئۆزىنى چۈشىنىپ يېتەلىغانلىقىنى بىلدۈردىڭىز،—دەپتۇ. سىناقچى بېشىنى لىڭشىتىپ كۈلۈپ:

—ئەتىدىن باشلاپ ئىشقا چۈشۈڭ،—دەپتۇ.

سىناقچىنىڭ مەقسىتى يىگىتنىڭ دىتىنى ئىدىتلاش، بۇ ئارقىلىق بىر ئادەمنىڭ روھىنى يۈكسەلدۈرۈشتىن ئىبارەت ئىدى.

يىگىت شۇنىڭدىن باشلاپ ئانىسىنىڭ جەبىر-جاپالىرىنى ئېسىدە چىڭ تۇتۇپ، بىر مىنۇتمۇ ئۆزىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ئۇنتۇپ قالماي، تىرىشىپ ئىشلەپ، بىر نەچچە يىلدىن كېيىن چوڭ بىر شىركەتنىڭ خوجايىنى بولۇپ يېتىشىپ چىقىپتۇ.

بۇ ھېكايىدىن مەن بىر مەزگىللەرگىچە تەسىرلىنىپ يۈردۈم ھەمدە ئۆزۈمدىن ناھايىتى خىجىل بولدۇم. چۈنكى مېنى ئانام باشقىلارنىڭ كىرلىرىنى يۇيۇپ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇتتى، بىراق، مەن ئانامنىڭ مەن ئۈچۈن بىر ئۆمۈر تۆككەن قان-تەرىگە پەقەت ئۇنىڭدىن مىننەتدار بولۇشتىن باشقا ھېچقانداق ئىش قىلىپ بېرەلمىدىم. ھەتتا ئۆزۈمنى تاشلىۋېتىپ، تايىنى يوق ئىشلارنى قىلىپ يۈرۈپمۇ، ئانامنىڭ ئەنسىرەشلىرىنى بىر خىل يۈك، دەپ قاراپ كۆپ قېتىم: «مەن چوڭ بولدۇم، سەن ئىشلىرىمغا ئارىلاشما» دەپ سىلكىۋەتكەن چاغلىرىم بولغانىدى. بۇنداق چاغلاردا ئانام ھەيرانلىق بىلەن ماڭا قاراپ قالاتتى.

ئەمما، بىر قانچە يىللار ئۆتۈپ مەن يۇقىرىقى ھېكايىنى ئوقۇغاندىن كېيىن، ئاشۇ ياپونىيىلىك يىگىتتىنمۇ بەكرەك ئىخلاس بىلەن ئانامنىڭ پۇتىنى يۇيۇۋېتىپ،

بىردىنلا تىزلىنىپ، ئانامنىڭ پۇتىنى باغرىمغا باسقىنىمچە ئۆزۈمنى تۇتالماي يىغلاپ كەتتىم. مەن ئانامنىڭ پۇتىدىكى ئۇششۇكتىن قالغان تارتۇق ئىزلىرىنى سىلاپ، قاداقلىق يىرىك تاپانلىرىنى سۆيۈپ تۇرۇپ، تۇرمۇشنىڭ قاتتىقچىلىقىدا شەكلى ئۆزگەرگەن بارماقلىرىنى سۇرتۇپ، ئۆزۈمنى خۇددى باللىقىمغا قايتقاندەك ھېس قىلـدىم. كۆز ئالدىمدا ئانامنىڭ تىنىم تاپماي ئىشلەپ يۈرگەن ھارغىن سىماسى نامايان بولدى.

ئانامنىڭ پۇتۇن ھاياتى باغرىمدىكى مۇشۇ بىر جۈپ ماغدۇرىدىن كەتكەن پۇتقا مۇجەسسەملەنگەن بـولـۇپ، ئۇنىڭغا ئانامنىڭ پەرزەنتلىرىنى قاتارغا قوشۇشتا تارتقان قىيىنچىلىقلىرى نەقىشلەنگەن، ئانام مۇشۇ بىر جۈپ پۇتىغا تايىنىپ تىنىم تاپماي، چېپىپ يۈرۈپ پەرزەنتلىرىگە ئۈمىد بېغىشلىغانىدى. ئانامنىڭ ھەر بىر قەدىمى پەرزەنتلىرىنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ياشلىق باھارىنى ئۇزىتىش بىلەن باراۋەر ئىدى. ئانام بىر تۇپ سايىۋەن دەرەختەك پەرزەنتلىرىنى بوران ـ چاپقۇنلاردىن ساقلاپ كەلگەن بولسا، يىللار ئۇنى ئاستا ـ ئاستا ھالسىرىتىپ قويماقتا ئىدى. ئانىنىڭ پۇتى، ئۇ پەقەت بىر جۈپ پۇتلا ئەمەس، بەلكى بىز ئۈچۈن دۇنيانى كۆتۈرۈپ تۇرغۇچى تۈۋرۈك، بىزنىڭ ئۈمىد ۋە كېلەچىكىمىزنىڭ قولدىشى.

ئانامنىڭ پۇتىنى باغرىمغا باسقان شۇ كېچىسى ئانامنى ھەقىقىي چۈشەندىم ھەمدە ياشاشنىڭ باشقىلار ئـۈچـۈن ئۆزىنى بېغىشلاش ئىكەنلىكىنىمۇ ئاڭقىرىۋالدىم.

نۇرغۇن يىللار ئۆتۈپ مەن ئازادە سىنىپلاردا ئولتۇرۇپ، مېنى سەمىمىيلىك بىلەن «ئۇستاز»دەپ چاقىرغۇچىلار بىلەن بىرلىكتە يېڭىلىق يارىتىش توغرىسىدا پىكىرلەشكەن چاغلاردا، مەن ئۇلارغا:

ــ بىر ئادەم ھاياتىنىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى چۈشەنمەكچى بولسا، ئالدى بىلەن ئانىسىنىڭ پۇتىنى باغرىغا بېسىپ بېقىشى كېرەك، بۇ ھەرقانداق نادىر كىتابـتىـن بەكرەك تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە كاتتا ئەسەر. پەقەت بۇ كاتتا ئەسەرنى ئوقۇپ چۈشەنگەندىلا، ئـانـدىن ھاياتنىڭ ھەقىقىي مەنىسىگە يەتكىلى بولىدۇ،ــدەيتتىم.

يۇەن يۈەن ئىمزالىق بۇ ماقالە «مىللەتلەر مەدەنىيەت مەجمۇئەسى» ژۇرنىلىنىڭ 2002 ـ يىلى 10 ـ سانىدىن ئېلىندى

بۇسارەم ئىمىن تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

قايغۇلۇق خەۋەر

جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەدەنىـيـەت باشقارمىسىنىڭ سابىق سېكرېتارى، خەلق شائىرى نىياز مەھمۇت 2003 ـ يىلى 22 ـ ماي ئالەمدىن ئۆتتى.

نىياز مەھمۇت 1931 ـ يىلى كۇچا ناھىيىسىنىڭ ياقا يېزا ياقا كەنتىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن، 1951 ـ يىلى خىزمەتكە قاتناشقان، *1992* ـ يىلى پېنسىيىگە چىققان.

نىياز مەھمۇتنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى قوشاقچىلىقتىن باشلانغان بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىجادىي قوشاقلىرىدىن 800 كۇپلېت قوشاقنى رەتلەپ «باھار قوشاقلىرى» دېگەن نام بىلەن نەشر قىلدۇرغان. «بىجاق نېنى»، «كۇچا پىچىقى» قاتارلىق بىر قىسىم تەتقىقات ماقالىلىرىنى ۋە مەشھۇر خەلق سەنئەتچىسى ئىساخاننىڭ ھاياتى توغرىسىدا 25 بابلىق كىتاب يازغان.

نىياز مەھمۇت باشقىلار بىلەن بىللە توپلىغان خەلق قوشاقلىرى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تـەرىـپـىـدىـن 1984 ـ يىلى «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» (6) قىلىپ نەشر قىلىندى. ئۇ توپلىغان 200 دىن ئارتۇق «كۇچا خەلق ناخشىلىرى» ۋە «كۇچا مەشرەپلىرى» ناملىق تەتقىقات ئەسىرى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. ئۇ توپلىغان بىر قىسىم ماقال ـ تەمسىللەر ۋە خەلق قوشاقلىرى «كۇچا خەلق ماقال ـ تەمسىللىرى» ۋە «كۇچا خەلق قوشاقلىرى» ناملىق توپلامغا كىرگۈزۈلدى.

مەرھۇم نىياز مەھمۇتنىڭ تۆھپىلىرىنى خەلقىمـىـز ئۇنتۇمايدۇ!

ئابدۇرازاق خەۋىرى

مۇختار مۇھەممەد

قانۇننىڭ چاقىرىقى

ژۇرنىلىمىزنىڭ 2003 ـ يىللىق 3 ـ سانىدا لى مىڭ ئەپەندىنىڭ «يەنە شۇ قانۇن ئۈچۈن ھەق گەپ قىلايلى» ماۋزۇلۇق ماقالىسىنى ئېلان قىلغانىدى. ماقالە دۆلىتىمىز قانۇنىدا بەلگىلەنگەن «مەجبۇرىيەت مائارىپى*»نىڭ نېگىزلىك ماھىيىتىنى، يەنى «مەجبۇرىيەت مائارىپى»نىڭ ئەسلىدە «ئوقۇش خىراجىتى ئېلىنمايدۇ»غان مائارىپ ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىپ، بىزنى مۇھىم بىر قانۇنىي بىلىمگە ئىگە قىلغانىدى. ئۆزۈممۇ ئاندا ـ ساندا تەرجىمە ئەسەر ئىشلىگەچكە، پېشقەدەم تەرجىمانلىرىمىزنىڭ تەرجىمە ئەسەرلىرىگە قىزىقاتتىم، ئۆگىنەتتىم. بولۇپمۇ تەرجىمە ساھەسىدە تىنىمسىز مېھنەت قىلىۋاتقان ئۇستاز تەرجىمشۇناس توختى باقى ئارتىشنىڭ تەرجىملىرىنى سۆيۈپ ئوقۇيتتىم. ئۇستاز توختى باقى ئارتىشى ھەر بىر پارچە تەرجىمىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ، تەرجىمە تىلىنى خۇددى شۇ مىللەت ئاپتورلىرىنىڭ «ئەسەرلىرى»دەكلا قىلىۋېتىدۇ ھەمدە كىچىك پېئىللىق بىلەن ھەرقانداق بىر پارچە تەرجىمە ئەسىرىنىڭ ئاخىرىغا ئەسلى ئەسەرنى سېلىشتۇرۇپ كۆرسۇن، دەپ بىرگە قوشۇپ ئەۋەتىشنى ئادەت قىلغان كەمتەر ئۇستازىمىز. شۇڭا توختى باقى ئارتىشى ئۇستاز تەرجىمە قىلغان ھەر بىر ئەسەرنىڭ ئۇيغۇرچىسىنى تازا ھۇزۇرلىنىپ ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن، ئاندىن خەنزۇچىسىغا سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ بولۇپ، مۇھەررىرلەر ئۆزئارا «ئۇ سۆزنى مۇنداق دەپ ئاپتۇ، بۇ يېرىنى مۇنداق تەرجىمە قىلىپتۇ» دەپ ئەسەرنى سېلىشتۇرغاچ تەرجىمە تىلى، تەرجىمە ئۇسۇلى، تەرجىمە ئۇسلۇبىنى ئۆگىنىمىز.

2003 ـ يىللىق 3 ـ سانىنىڭ تەييارلىقىغا جىددىي ئىشلەۋاتقان كۈنلەردە، ئۇستاز توختى باقى ئارتىشى تەرجىمە قىلغان «يەنە شۇ قانۇن ئۈچۈن ھەق گەپ قىلايلى» ماۋزۇلۇق تەرجىمە ماقالە قولىمىزغا كەلدى. ماقالىدە: «ئالدىنقى يىلى 12 ـ ئاپرېلدا «مەجبۇرىيەت مائارىپى قانۇنى»نىڭ ئېلان قىلىنغانلىقىغا توپتوغرا 15 يىل بولغانىدى. شۇ كۈنى كەچتە مەلۇم بىر تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى تەنتەنىلىك ناخشا ـ ئۇسسۇل كونسېرتلىرىنى خەۋەر قىلىپ كۆرسىتىپتۇ. شۇنداقلا قارىسام «مەجبۇرىيەت مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇشنىڭ ئۇلۇغ نەتىجىلىرى»گە بېغىشلانغان مەدھىيىلەر ئىكەن. شۇ چاغدا ‹غۇژژىدە غەزىپىم ئۆرلىدى› بەزى ئادەملەر ‹ مەجبۇرىيەت مائارىپى› توغرىسىدا تۈپ ـ نېگىزلىك ساۋاتنىڭ ماھىيىتىنى يوشۇرۇپ، قاراپ تۇرۇپ ئەيمەنمەستىن يالغان سۆز قىلغانلىقىنى ئاز دەپ، يەنە تېخى ئىزا تارتماستىن ماختىنىپ مەدھىيە ئوقۇۋېتىپتۇ. لەنەت! شۇ خىيال بىلەن قەلەمنى قولۇمغا ئالدىم ـ دە، شۇ ‹ئاچچىقىم›دا «دۆلەت قانۇنى ئۈچۈن ھەق گەپ قىلايلى» دېگەن ماقالىنى يازدىم. شۇ ماقالىدە مەجبۇرىيەت مائارىپى دېگەن سۆزدىكى ‹مەجبۇرىيەت› دېگەن سۆز ئاساسەن ھۆكۈمەتنىڭ مەجبۇرىيىتى، ئۇنىڭ سالمىقى ‹مەجبۇرىيەت مائارىپى قانۇنى›نىڭ ‹10 ـ ماددىسى›دىكى ‹ئوقۇش خىراجىتى ئېلىنمايدۇ›

دېگەن بەلگىلىمە ئەمەلىيلەشتۈرۈلمىسە، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىنغانلىق بولىدىغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. دېمەك، هازىرقى مەجبۇرىيەت مائارىپى يالغان. ھەرقايسى يەرلەردىكى مەكتەپلەر، ھۆكۈمەتلەر قانۇنغا خىلاپلىق قىلىۋاتىدۇ» دەپ يېزىلغانىكەن.

ماقالىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن بىزنىڭ قانۇن ساۋاتىمىز بەك تۆۋەنىكەن. مۇشۇنداق نېگىزلىك قانۇنىي ساۋاتتىن خەۋەرسىز يۈرۈپتىمىز، دەپ ئۆكۈندۇم. ماقالىنى ژۇرنالغا بېرىش ـ بەرمەسلىك مەسىلىسىدىمۇ خېلى دەتالاش قىلىشتۇق. چۈنكى بۇ ماقالىدە «مەجبۇرىيەت مائارىپى»نىڭ ھەقسىز مائارىپ ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش تۈنجى قېتىم چاقىرىق قىلىنغانىدى. ئاخىرىدا ئاپتور قانۇننىڭ مۇقەددەس نام ـ شەرىپىنى قوغداپ، پۇقرالارنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ھەق گەپ قىلىپتۇ، قانۇننىڭ ھەقىقىي ئەمەلىيلىشىشىنى تەۋسىيە قىلىپ تەكلىپ بېرىپتۇ. پۇقرالارنىڭ قەلبىگە ياقىدىغان راست گەپنى قىلىپتۇ. قانۇننىڭ مۇقەددەسلىكىنى، ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى قوغداش، قانۇننى تەشۋىق قىلىش، بىلدۈرۈش، قانۇننى ئۆگىنىش بارلىق تەشۋىقات ۋاستىلىرىنىڭ بۇرچى بولۇپلا قالماي، يەنە ھەر بىر پۇقرانىڭمۇ مۇقەددەس بۇرچى، دېگەن پىكىرگە كېلىپ بۇ ماقالىنى ئېلان قىلىشنى لايىق تاپتۇق.

ماقالە ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن جەمئىيەتتىكى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار، زىيالىيلاردىن مۇشۇ ماقالە توغرىسىدا پىكىر ئېلىپ باقتۇق. «مۇشۇنداق مۇھىم قانۇنىي ساۋاتنى بىلمەي يۈرۈپتۇق، بەك ياخشى ئىش قىلدىڭلار، بۇ خالىس، ئەھمىيەتلىك ئىش بولدى» دېيىشتى ئۇلار.

بىز شۇنىڭدىن خۇشالمىزكى، بىز قانۇننىڭ ئىززىتىنى قوغداپ، دۆلەت قانۇنىنىڭ ئەمەلىيلىشىشى ئۈچۈن بېرىلگەن ياخشى تەكلىپنى ئەلگە يەتكۈزەلىدۇق. دېمەك، بىز بىر پۇقرالىق مەجبۇرىيىتىمىزنى ئادا قىلدۇق، دېگەنلەرنى ئويلاپ كۆڭلىمىز سۆيۈنگەندەك بولدى.

«يەنە شۇ قانۇن ئۈچۈن ھەق گەپ قىلايلى» ماۋزۇلۇق ماقالىدە لى مىڭ ئەپەندى مۇنداق دەپ يازىدۇ: «مەجبۇرىيەت مائارىپىغا ئوقۇش خىراجىتى ئالماسلىق كېرەك»لىكى ھازىر ھەممىگە ئايان ساۋات بولۇپ قالدى. «مەجبۇرىيەت مائارىپى» قانۇنى تېخىمۇ ئومۇملىشىۋاتىدۇ. بۇ بىر نەتىجە، ساۋات ئومۇملاشقاندىن كېيىن، ساۋاتقا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ھەرىكەتلەر ساۋاتنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراپ، ئىلگىرىكىدەك كۆرەڭلەپ كەتمەسلىكى ۋە ئىلگىرىكىدەك ئەزۋەيلەپ كەتمەسلىكى مۇمكىن. ساۋاتنىڭ كىشىلەر قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىشى بىلەن تەڭ، ھەرىكەتنىڭمۇ يامان، رەتسىز ھالەتتىن قانۇنغا ئۇيغۇن، قېلىپلاشقان ھالەتكە ئۆتۈش ئىمكانىيىتى بارغانسېرى كۆپىيىشى مۇمكىن.»

ژۇرنىلىمىز نەشردىن چىقىپ ئەل ـ يۇرت بىلەن دىدارلاشقان 17 ـ كۈنى يەنى مىلادىيە 2003 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى سەيشەنبە ئىدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئورگان گېزىتى ــ «شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى»نىڭ 1 ـ بېتىگە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قارارى بېرىلدى (ئەلۋەتتە، بۇ قارارنىڭ ماقۇللىنىپ ئېلان قىلىنىشى ئاپتونوم رايوننىڭ رەھبەرلىرىنىڭ تولىمۇ دانالىقىدىن چىقىرىلغان، دەپ قارايمىزكى، بۇ قارارنى ژۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلىنغان يۇقىرىقى ماقالە بىلەن باغلاپ قارىمايمىز).

«2 مىليون 50 مىڭ نامرات بالا توققۇز يىللىق مەجبۇرىيەت مائارىپى تەربىيىسىدىن ھەقسىز بەھرىمەن بولىدۇ» سەرلەۋھىلىك بۇ قاراردا مۇنۇلار بىلدۈرۈلگەن: «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋاڭ لېچۈەن 6 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئېچىلغان ئاپتونوم رايوننىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ يېزىلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى تېزلىتىش خىزمىتى يىغىنىدا مۇنۇلارنى ئېلان قىلدى: ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى مۇزاكىرە قىلىپ بۇ يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 56 ناھىيە، شەھەر، جۈملىدىن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۈچ ۋىلايەت، ئىككى ئوبلاستقا قاراشلىق 42 ناھىيە، شەھەر، بازار ۋە يېزىلاردىكى شارائىتى بىر قەدەر ناچار بولغان 2 مىليون 50 مىڭ ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك كىتاب پۇلى ۋە پارچە ئوقۇش خىراجىتىنى كەچۈرۈم قىلىشنى يولغا قويۇشنى، بۇنىڭ بىلەن ئوقۇش يېشىغا توشقان بارلىق بالىلارنىڭ دۆلەتنىڭ توققۇز يىللىق مۇنتىزىم مائارىپ تەربىيىسىدىن ھەقسىز بەھرىمەن بولىدىغانلىقىنى قارار قىلدى.

جەنۇبىي شىنجاڭ يېزىلىرىنىڭ ئىقتىسادىنىڭ ئارقىدا قېلىشىنىڭ سەۋەبلىرى كۆپ. لېكىن ئەمگەكچىلەرنىڭ سا-

پاسىنىڭ يۇقىرى بولماسلىقى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇڭا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى تېزلىتىشتە ئەمگەكچىلەرنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈشنى جىددىي خىزمەت سۈپىتىدە مۇھىم كۈنتەرتىپكە كىرگۈزۈپ چىڭ تۇتۇش، ياخشى تۇتۇش كېرەك. ئوقۇش يېشىغا توشقان بارلىق نامرات بالىلارنى دۆلەتنىڭ توققۇز يىللىق مۇنتىزىم مائارىپ تەربىيىسىدىن بەھرىمەن قىلىش — جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى بەختكە ئېرىشتۈرىدىغان چوڭ ئىش، شۇنداقلا جەنۇبىي شىنجاڭ ئىقتىسادىنىڭ سىجىل تەرەققىي قىلىشىغا مۇناسىۋەتلىك تۈپ تەدبىر. جايلار، تارماقلار بۇ خىزمەتنى تەلەپ بويىچە چىڭ تۇتۇشى، ياخشى تۇتۇشى كېرەك.

جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنى كۈچەيتىش، ئاپتونوم رايون دائىرىسىدە جەنۇبىي شىنجاڭنى سىستېمىلار بويىچە قوللاش تەدبىرىنى يولغا قويۇش كېرەك. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى شىنجاڭ تولۇق ئوتتۇرا سىنىپلىرىنى ياخشى باشقۇرۇش كېرەك. ھازىردىن باشلاپ 2007 ـ يىلغىچە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى شىنجاڭ تولۇق ئوتتۇرا سىنىپلىرىغا قوبۇل قىلىنىدىغان ئوقۇغۇچىلار بۇلتۇرقى 1500 دىن تەدرىجىي كۆپەيتىلىپ 10 مىڭغا يەتكۈزۈلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شارائىتى بىر قەدەر ياخشى ناھىيىلەردە چەت، نامرات رايونلار تولۇقسىز سىنىپلىرى ئېچىلىدۇ. دەسلەپكى پىلان بويىچە ئۈچ يىل ئىچىدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 5000 غا يەتكۈزۈلىدۇ. يېزىلاردىكى بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار شەھەرگە كىرىپ ياخشى ئوقۇش شارائىتىغا ئېرىشتۈرۈلىدۇ.»

يۇقىرىقى «قارار»نى ئوقۇپ خۇشاللىقىمىزدىن چاۋاك چېلىپ كەتتۇق. ئىشخانا ئىچىدە تەنتەنە قىلىشتۇق. كۆز ئالدىمدا 2 مىليون 50 مىڭ بالا ۋىلىقلاپ كۈلۈپ، ئۈمىدلىك قوي كۆزلىرىنى كەلگۈسىگە ئىشەنچ بىلەن تىكىپ، چىرايلىق سومكىلىرىنى ئېسىپ مەكتەپكە كېتىۋاتقان ھالەت كۆرۈندى. ئاشۇ سەبىيلەرنىڭ بىقۇۋۇل ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ مەكتەپكە كىرىش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان پەرزەنتلىرىنى باغرىغا مەھكەم بېسىپ «بالام ياخشى ئوقۇ جۇمۇ!» دەپ كۆزلىرىنى ئىسسىق ياشلار بىلەن نەمدەپ تۇرۇپ بالىلىرىنى مەكتەپكە ئۇزىتىۋاتقان كۆرۈنۈشلىرى كەچتى.

يوقسۇزلۇقتىن ئوقۇيالماي ئوتۇن تېرىپ، پادا بېقىپ، ئېتىزدا ئىشلەپ، باشقا قۇرداشلىرىنىڭ سومكىلىرىنى ئېسىپ مەكتەپكە كېتىۋاتقانلىقىغا تەلمۈرۈپ قاراپ، ئۆمچەيىپ بويۇن قىسىپ، كۆزلىرىنى ياشلاپ قالغان بالىلارنىڭ «ئاپا، دادا، مەنمۇ مەكتەپتە ئوقۇيالايدىغان بولدۇم» دېگەن خۇش خەۋەرنى توۋلىغىنىچە كىرىپ، بالىسىنى ئوقۇتالماي يۈرىكى پارە بولغان ئانىسىنىڭ بوينىغا ئېسىلغىنىدا ئانىسىنىڭ خۇشاللىقتىن بالىسىنى مەھكەم بېسىپ ھېقىقلاپ يىغلاپ كەتكەن كۆرۈنۈشلىرى كۆز ئالدىمغا كەلدى.

2 مىليون 50 مىڭ پەرزەنتىمىز، 2 مىليون 50 مىڭ بۇدرۇق، ئوماق قوي كۆزلىرىمىز ئەمدى مەرىپەت گۈلخانىسىنىڭ ئەتراپىغا ئولىشالايدىغان بولدى.

2 مىليون 50 مىڭ ئىز باسارلىرىمىز ئىلىم بىلەن دىلىنى يورۇتالايدىغان بولدى.

«يەنە شۇ قانۇن ئۈچۈن ھەق گەپ قىلايلى» ماۋزۇلۇق ماقالىنىڭ ئاخىرىدا مۇنداق گەپ بار: «مەجبۇرىيەت مائارىپى قانۇنى»نى قانۇنىي مۇددىئا ئالدىدا، كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىز ئالدىدا يەرگە قاراپ قالمايدىغان يېڭى ھەرىكەتلەر بىلەن ئەمەلىيلەشتۈرەيلى، مۇشۇ ھەقىقەت ھەق جايىغا يەتمىسە، بىزنىڭ بۇ مىللىتىمىز روناق تاپالمايدۇ!»

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ يۇقىرىقى قارارى ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن مىليونلىغان كۆڭۈللەرنى ئىللىتتى، مىليونلىغان دىللارغا ئۈمىد نۇرى ئاتا قىلدى. ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن ئەۋلادلارنىڭ كەلگۈسىگە ھەقىقىي كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ئاشۇ قارار تەكلىپىنى بەرگەنلەرگە، ئاشۇ قارارنى قوللاپ قۇۋۋەتلىگەنلەرگە مىڭ، مىڭ تەشەككۈر.

(ئاپتور: «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

★ — ئەسلى ئەسەردە «مەجبۇرىي مائارىپ» دەپ ئېلىنغانىدى. بەزى ۋاستىلەر «مەجبۇرىيەت مائارىپى» دەپ ئاپتۇ. مەنمۇ «مەجبۇرىيەت مائارىپى»غا مايىل. شۇڭا ئەسلى تېكىستتىكى «مەجبۇرىي مائارىپ» دېگەننى «مەجبۇرىيەت مائارىپى» دەپ ئۆزگەرتىپ ئالدىم — ئا.

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

ساغلاملىق بىباھا

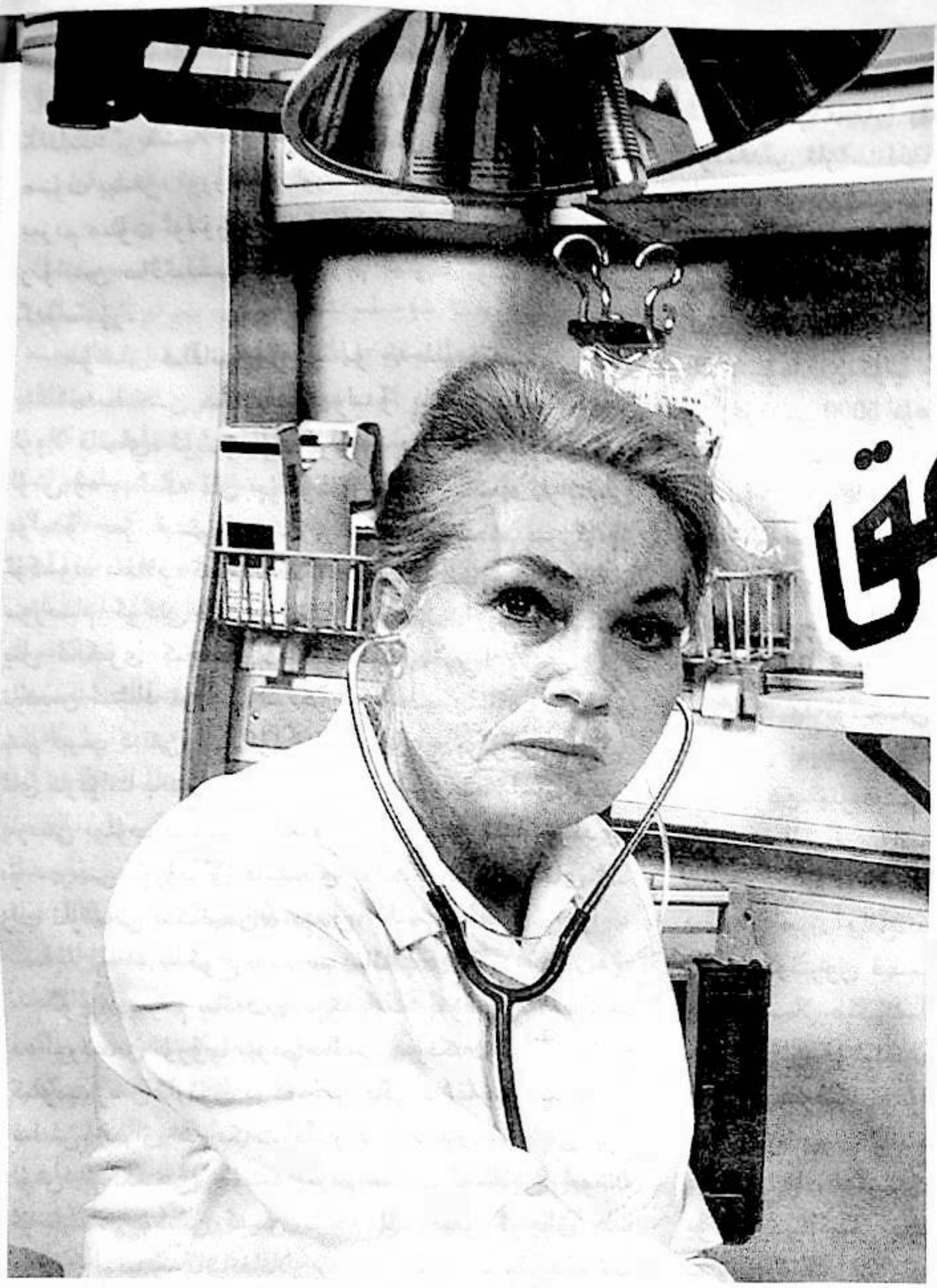

ياشانغانلار ئۈچ «يېرىم مىنۇت» ۋە ئۈچ «يېرىم سائەت»كە ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك

ياشانغانلار ئۈچ «يېرىم مىنۇت»قا ۋە ئۈچ «يېرىم سائەت»كە ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك، شۇنداق قىلالىساق، بىر تىيىن خەجلىمەي ئۆلۈمدىن قۇتۇلالايمىز. بىر قىسىم كىشىلەر كۈندۈزى ساپ ـ ساق، كەچتە ئۆلۈپ كېتىدۇ. تۈنۈگۈن تېخى كۆرگەن ئىدىمغۇ، دەپ قالىدىغان ئەھۋاللار دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ. بىرەيلەن كېچىدە ھاجەتكە چىقماقچى بولۇپ، كارىۋاتتىن ئىتتىك تۇرغاچقا، مېڭىسىگە قان يېتىشمەي، قان بېسىمى تۆۋەنلەپ بېشى قېيىپ يىقىلىپ چۈشكەن. بۇنداق ئەھۋالدا بەزىلەرنىڭ باش سۆڭىكى سۇنىدۇ، بەزىلەرنىڭ يۈرىكى تۇساتتىن توختاپ قالىدۇ. ئالىملار نېمە ئۈچۈن بۇ ئۈچ «يېرىم مىنۇت»نى ئوتتۇرىغا قويىدۇ؟ كاردىئوگراممىنى يىراقتىن كونترول قىلىپ يۈرەكنى تەكشۈرگەن ۋاقتىمىزدا، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ يۈرىكىنىڭ كۈندۈزى نورمال بولسىمۇ، كەچتە تۇساتتىن يۈرەك مۇسكۇلىغا قان يېتىشمەي، يۈرەكنىڭ رىتىمسىز قىسقىرايدىغانلىقىنى بايقىدۇق. نېمىشقا مۇشۇنداق بولىدۇ؟ چۈنكى ئادەم ئۇشتۇمتۇت ئورنىدىن تۇرغاندا، قان بېسىمى بىراقلا تۆۋەنلەپ، مېڭىگە قان يېتىشمەي قالىدۇ ـ دە، يۈرەك سوقۇشتىن توختايدۇ.

ئۈچ «يېرىم مىنۇت»

ئالىملار ئوتتۇرىغا قويغان ئۈچ «يېرىم مىنۇت» دېگەنلىك: ئويغىنىپلا ئورۇندىن تۇرماي، كارىۋاتتا يېرىم مىنۇت يېتىش، ئورۇندىن تۇرغاندىن كېيىن كارىۋاتتا يەنە يېرىم مىنۇت ئولتۇرۇۋېلىش، ئاخىرىدا ئىككى پۇتنى كارىۋاتتىن ساڭگىلىتىپ يەنە يېرىم مىنۇت ئولتۇرۇش دېگەنلىكتۇر.

شۇنداق قىلغاندا بىر تىيىنمۇ خەجلىمەي مېڭىگە قان يېتىشمەسلىكتىن ساقلانغىلى بولىدۇ. يۈرەك بىخەتەر بولۇپلا قالماي، ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈش، يۈرەك مۇسكۇلى ئۆلۈش ۋە مېڭىگە قان چۈشۈشنى زور دەرىجىدە ئازايتقىلى بولىدۇ. بىر قېتىم دەرستىن كېيىن، پېشقەدەم بىر كادىر ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى. مەن «نېمىشقا يىغلايسىز؟» دەپ سورىسام، كۆڭلى تېخىمۇ بۇزۇلغان ھالدا: «ھەي، ئىككى يىل ئىلگىرى كېچىدە ھاجەتكە چىقماقچى بولۇپ ئورنۇمدىن ئىتتىك تۇرۇپ كەتكەن ئىكەنمەن، ئاقىۋەتتە بېشىم قېيىپ كەتتى، 2 ـ كۈنى يېرىم پالەچ بولۇپ، سەككىز ئاي كارىۋاتتا ياتتىم. دۇمبەمنىڭ تېرىلىرى تېشىلىپ، ياتاق يارىسى بولۇپ قالدىم، بالىلىرىممۇ مەندىن بىزار بولدى. بۇ دەرسنى بۇرۇنراق ئاڭلىغان بولسام، سەككىز ئاي ئازاب تارتماس ئىكەنمەن» دېدى.

ئۈچ «يېرىم سائەت»

ئۈچ «يېرىم سائەت» دېگەنلىك: بىرىنچى، ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرۇپ يېرىم سائەت ھەرىكەت قىلىش، ئۈچ كىلومېتىردىن ئارتۇق يۈگۈرۈش ياكى باشقا ھەرىكەتلەرنى قىلىش، بىراق ھەرىكەت مادارىغا تۇشلۇق مۇۋاپىق بولۇش؛ ئىككىنچى، چۈشتە يېرىم سائەت ئۇخلاش. چۈشتە ئۇخلىسا، چۈشتىن كېيىن ئادەمنىڭ زېھنى ئوچۇق ھەم ياخشى بولىدۇ. ياشانغانلار كەچتە بالدۇر ئۇخلايدۇ، ئەتىگەندە بالدۇر ئورنىدىن تۇرىدۇ، شۇڭا چۈشتە ئارام ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ؛ ئۈچىنچى، كەچتە سائەت 6 دىن، 7 گىچە بولغان ئارىلىقتا يېرىم سائەت ئاستا مېڭىش لازىم. ياشانغانلار كەچتە ئوبدان ئۇخلىسا، يۈرەك مۇسكۇل تەقلىمىسى ۋە قان بېسىمى ئۆرلەپ كېتىش كېسەللىكلىرىنىڭ يۈز بېرىشىنى ئازايتقىلى بولىدۇ.

ساغلاملىق تەربىيىسىدە بەزى ئاددىي ئۇسۇللار ئارقىلىق نۇرغۇن كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ. ھازىر كىشىلەر پەن تەرەققىي قىلدى، دەپ قاراپ، كېسەل داۋالاشتا يۇقىرى پەن ـ تېخنىكىدىن ئۈمىد كۈتمەكتە. يۇقىرى پەن ـ تېخنىكىنىڭ ياخشىلىقىدا گەپ يوق، لېكىن ئۇنىڭغا كېتىدىغان بەدەلمۇ ناھايىتى كۆپ، يەنە كېلىپ ئۇنىڭدىن ئاز سانلىق كىشىلەرلا بەھرىمەن بولالايدۇ. يۈرەك كۆچۈرۈش ئوپېراتسىيىسىدە دوختۇرخانىمىز مەملىكەت بويىچە تۇنجى قېتىم مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. يۈرەك كۆچۈرۈلگەندىن كېيىن، بىمار 214 كۈن ياشىدى. لېكىن 200 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق پۇل كەتتى، يەنى كۈنىگە 1000 يۈەندىن كۆپ پۇل كەتتى. ئىچىدىغان دورىسىنىڭ بىر قۇتىسى 5000 يۈەن، بىر تال ئوكۇل 1500 يۈەن، بۇ بەك قىممەت توختاپ كېتىدۇ. يۈرەك ئىنتايىن مۇرەككەپ بولىدۇ، ئۇنىڭغا كۆۋرۈك سېلىش ئۈچۈن تىرنەگۈچ قويۇش لازىم. ھازىر تاجسىمان يۈرەك كېسىلىنى داۋالاش ئۈچۈن نەيچە ئىشلىتىپ، تىرەگۈچ قويۇشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ تىرەگۈچنىڭ دىئامېتىرى ئۈچ مىللىمېتىر بولۇپ، ئېغىرلىقى 0.5 گرامغىمۇ يەتمەيدۇ، باھاسى 25 مىڭ يۈەن. بىر قېتىمدا ئۇنىڭدىن ئىككى ـ ئۈچى ئىشلىتىلىدۇ، يەنە بىر تال نەيچە قويۇلىدۇ. بىر تال نەيچىنىڭ باھاسى 18 مىڭ يۈەن، بىر قېتىم ئىشلەتكەندىن كېيىن تاشلىۋېتىلىدۇ. بىر قېتىملىق ئوپېراتسىيە ئۈچۈن 50 مىڭ، 70 مىڭ، ھەتتا 100 نەچچە مىڭ يۈەن پۇل كېتىدۇ. بىراق پەن ـ تېخنىكا بىمارنى ساق ھالەتكە كەلتۈرەلمەيدۇ، يۇقىرى قان بېسىمنى كونترول قىلىش ئىنتايىن ئاددىي. كۈندە بىر تال دورا يېسىلا مېڭىگە قان چۈشۈشنى ئازايتقىلى بولىدۇ. مېڭىگە قان چۈشكەندە، باش سۆڭىكىدىن تۆشۈك ئېچىپ قاننى چىقىرىشقا توغرا كېلىدۇ، بىمار تىرىك قالغان تەقدىردىمۇ، يېرىم پالەچ بولۇپ قالىدۇ، دوختۇرخانىمىزدا يۇقىرى قان بېسىم كېسىلىگە گىرىپتار بولغىلى 12 يىل بولغان بىر كىشى بار ئىدى. ئۇنىڭ قان بېسىمى غەلىتە بولۇپ، گاھىدا 200 گە چىقسىمۇ بىئارام بولمايتتى. لېكىن قان بېسىمنى تۆۋەنلىتىش دورىسىنى يېگەندىن كېيىنلا بىئارام بولاتتى. شۇڭا ئۇ دورا يېمەيتتى. ئۇ قانداق قىلسام بولار، دەپ ئىككى دوختۇردىن مەسلىھەت سوراپتۇ. بىر دوختۇر ئۇنىڭغا جەزمەن دورا يېيىشنى ئېيتىپتۇ. يەنە بىر دوختۇر ئۇنىڭغا دورا يېمىگىنىز بىئارام بولىدىكەنسىز. ئۇنداقتا دورا يېمەڭ، دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ دورا يېمەپتۇ. 12 يىلدىن بۇيان ئۇ ئارتېرىيە قېتىش، سىيدۈك بىلەن زەھەرلىنىش كېسىلىگە گىرىپتار بولدى. دىئالىز يولى بىلەن داۋالاندى، ھەپتىدە ئۈچ قېتىم قان تازىلاتتى، يىلدا 90 مىڭ يۈەندىن، ئون يىلدا جەمئىي 900 مىڭ يۈەن پۇل خەجلىدى. خوتۇنى رۇخسەت سوراپ يولدىشىغا ئۇن

يىل قارىدى. ئۇ كۈن بويى چاقلىق ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، نۇرغۇن جاپا تارتىپ، ئاخىر ئۆلۈپ كەتتى. ئەمەلىيەتتە، كۈندە ئۈچ موچەن خەجلەپ بىر تال دورا يېسىلا كۇپايە قىلاتتى. لېكىن ئىلمىي ئۇسۇل قوللىنىلمىغاچقا، 900 مىڭ يۈەن پۇل كەتتى. بۇنداق كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىشمۇ ئىنتايىن ئاددىي، نۇرغۇن كىشىلەر كېسەل ئازابىدىن قۇتۇلۇپ قالالايدۇ. دېمەك، كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىڭ رولى يۇقىرى پەن ـ تېخنىكىدىن ئۈستۈن.

مەدەنىي، ساغلام تۇرمۇش ئۇسۇلىغا ئەھمىيەت بېرىلىڭ

ھازىرقى خىلمۇ خىل كېسەللىكلەر، تېگى ـ تەكتىدىن ئالغاندا، تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ ئىلمىي بولمىغانلىقىدىن پەيدا بولماقتا. ئەگەر ئىلمىي، ساغلام تۇرمۇش ئۇسۇلىنى قوللانساق، كېسەلگە گىرىپتار بولمايمىز. بۇنى مۇۋاپىق ئوزۇقلىنىش، لايىقىدا ھەرىكەت قىلىش، تاماكا تاشلاش ۋە هاراقىقا چەك قويۇش، پىسخىكىلىق تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاش دېگەن تۆت جۈملىگە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ. بۇ سۆزگە ئەمەل قىلغاندا، يۇقىرى قان بېسىمى كېسەللىكىنى % 55، مېڭىگە قان چۈشۈش كېسەللىكى ۋە تاجسىمان يۈرەك كېسەللىكىنى %75، قەنت كېسەللىكىنى % 50، ئۆسمە كېسەللىكىنى %33 ئازايتىپ، ئۆمۈرنى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئون يىلدىن ئارتۇق ئۇزارتقىلى بولىدۇ. يەنە كېلىپ، بۇنىڭغا پۇل كەتمەيدۇ، شۇڭا سالامەتلىكنى ئاسراش ئۇسۇلى ئىنتايىن ئاددىي، لېكىن ئۈنۈمى ناھايىتى يۇقىرى. مەن 1981 ـ يىلى ئامېرىكىغا باردىم، 1983 ـ يىلىدىن بۇيان ئالدىنى ئېلىش تېبابەتچىلىكى تەتقىقاتى بىلەن مەخسۇس شۇغۇللاندىم. مېنىڭ يېتەكچىم ناھايىتى مەشھۇر، دۇنيادىمۇ نوپۇزى بار پروفېسسور ئىدى. ئۇ مېنى چىكاگو غەرب ئېلېكتر شىركىتى ئاچقان بىر يىغىنغا باشلاپ باردى. چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن، خوجايىن بۈگۈن 55 ياشتىن 65 ياشقىچە بولغان پېنسىيىگە چىققانلارغا يىغىن ئاچىمىز، ئون يىل ئىچىدە كېسەل بولمىغانلارنىڭ ھەر بىرىگە بىردىن پوپايكا، بىر چويلا توپ پالىقى ۋە پۇل چېكى سىلىنغان كونۋېرت مۇكاپات بېرىمىز، دېدى. كۆپچىلىك ئىنتايىن خۇشال بولۇپ چاۋاك چېلىشتى. مەن قايتىپ كېلىپ ئويلىنىپ قالدىم. بۇ ئامېرىكىلىق كارخانىچى بەك ئەقىللىق ئىكەن، ئەگەر ئۇنىڭ خىزمەتچىلىرى ئون يىل كېسەل بولمىسا، بىر قانچە مىليون يۈەن دورا پۇلى تېجەپ قالىدۇ ئەمەسمۇ. ئۇ سىزگە ئاران بىردىن پوپايكا، بىر دانە چويلا توپ پالىقى ۋە بىر ئاز پۇل بەردى، ئەمما سىز ئويلاپ بېقىڭ، ئۇ بۇنىڭدىن قانچىلىك پايدا يارىتالايدۇ؟ بۇ شىركەت سۇ ئۈزۈش كۆلچىكى، چېنىقىش ئۆيى، چويلا توپ مەيدانى تەييارلاپ، كۆپچىلىكنى ھەرىكەت قىلىپ، كېسەل بولماسلىققا ئىلھاملاندۇرغان.

بېيجىڭغا قايتىپ كېلىپلا ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى، ياپچىكا شۇجىلىرىنىڭ ھېيت ـ بايرام كېلىشى بىلەن كونا كېسەللەرنى يوقلاۋاتقانلىقى، كېسىلى قانچە ئېغىر بولسا، شۇنچە كۆپ يوقلاۋاتقانلىقى، ئەمما ساغلام كىشىلەر بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمايۋاتقانلىقىنى كۆردۇم. مەن بۇ يەردە ئامېرىكىلىقلار ساغلام كىشىلەرگە كۆڭۈل بۆلىدىكەن دەپ ئويلاپ، بۇ كونا كېسەللەرگە كۆڭۈل بۆلمەسلىك كېرەك، دېمەكچى ئەمەس. بىز ئون يىل كېسەل بولمىسا، ئىشقا سېلىۋېرىمىز، ئۇنىڭ بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمايدۇ. ئامېرىكىدىكى بۇ شىركەتنىڭ كۆڭۈل بۆلىدىغىنى ساغلام كىشىلەر، كۆپچىلىك كېسەل بولماي، ساغلام بولسۇن، دەيدىكەن. بىزدە بولسا ساغلام كىشىلەرگە ھېچكىم كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. كېسىلىڭ قانچە ئېغىرلاشسا، شۇنچە يوقلاپ كېلىدۇ، ئۇزاق كېسەل تارتقانلارنى ھەر يىلى چاغان كېلىشى بىلەن يوقلاپ تۇرىدۇ. داۋالاش ۋايىغا يەتسىلا بولدى، 50 مىڭ يۈەن، 100 مىڭ يۈەن كەتسە كارى چاغلىق، دەيمىز. مېنىڭ مەسئۇللۇقىمدىكى كېسەلخانىدا كادىرلار بىر قېتىم يېتىپ داۋالانسا، نەچچە ئون مىڭ يۈەن كېتىدۇ. مەملىكىتىمىزدە بىر كىشىنىڭ داۋالىنىشى ئۈچۈن 1 مىليون يۈەن كەتسە ھېچگەپ ئەمەس، ئەمما كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بىر تىيىنمۇ بېرىلمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە بەزى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ مۆلچەرلىشىچە، يۈرەك، قان تومۇر، كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا بىر يۈەن خەجلەنسە، داۋالاش راسخوتىدىن 100 يۈەننى تېجەپ قالغىلى بولىدىكەن. بېيجىڭنىڭ يېزىلىرىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندىم. مەلۇم بىر دېھقان ئائىلىسىنىڭ يىللىق كىرىمى 200 مىڭ يۈەندىن ئاشىدىكەن، خېلىلا پۇلى بار ئىكەن. باھار بايرىمىدا بالىلىرىغا پوجاڭزا ئۈچۈنلا 2000 يۈەندىن ئارتۇق پۇل خەجلەپتۇ، مۇشۇنچىۋالا پۇلى بار ئادەمنىڭ ئۆيىگە بېرىپ قارىسىڭىز، ئائىلىدىكى يەتتە جان ئادەم بىر چىش چوتكىسىنى ئىشلىتىدىكەن. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، چىش چوتكىلاش ئارتۇقچە ئىش ئىمىش. نەتىجىدە بۇ يەتتە جان ئادەمنىڭ تۆتى يۇقىرى قان بېسىم كېسىلىگە گىرىپتار بوپتۇ. ئەمەلىيەتتە ئېغىز بوشلۇقىنىڭ ساغلام بولۇشى ناھايىتى نۇر-

غۇن كېسەلنى، ئالايلۇق، ئارتېرىيە قېتىش، يۈرەك كېسە-
لىنى ئازايتىدۇ. چەت ئەلدە ئېغىز بوشلۇقى ساغلاملىقى
بىرىنچى ئورۇنغا قويۇلىدۇ. دۇنيا سەھىيە تەشكىلاتىمۇ
ئېغىز بوشلۇقىنىڭ ساغلاملىقىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرى-
ۋاتىدۇ، شۇڭا كۆز قاراشنى ئۆزگەرتىپ، كېسەلنىڭ ئالدىنى
ئېلىشقا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

ئارتېرىيە قېتىش، ئۆسمە، قەنت كېسەللىكلىرىنىڭ
پەيدا بولۇشىدا ئىككى سەۋەب بار. بىرى، ئىچكى سە-
ۋەب، يەنە بىرى تاشقى سەۋەب. ئىچكى سەۋەب ئىرسى-
يەت، گېن ئامىلىدۇر. تاشقى سەۋەب مۇھىت ئامىلىدۇر،
كېسەلنىڭ پەيدا بولۇشىدا ئىچكى سەۋەب بىلەن تاشقى
سەۋەب بىر ـ بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئاۋۋال ئىچكى
سەۋەب ئۈستىدە توختىلايلى. ئىچكى سەۋەب بىر خىل
ئىرسىيەت، بىر خىل يۈزلىنىش ھېسابلىنىدۇ، مەسىلەن:
ئاتا ـ ئانىسى يۇقىرى قان بېسىم كېسىلى بولسا، بالىنىڭ
45% تىدە يۇقىرى قان بېسىم كېسىلى بولىدۇ. ئەگەر
ئاتا ـ ئانىسىنىڭ بىرسىدە يۇقىرى قان بېسىم كېسىلى
بولسا، بالىنىڭ% 28 تىدە يۇقىرى قان بېسىم كېسىلى
بولىدۇ. قان بېسىمى نورمال بولغان ئاتا ـ ئانىدىن تۇ-
غۇلغان بالىدا يۇقىرى قان بېسىم كېسىلى بولامدۇ ـ يوق؟
يۇقىرى قان بېسىم كېسىلى بولىدۇ، ئەمما ئۇ %3.5نى
تەشكىل قىلىدۇ، چۈنكى ئىرسىيەت بىر خىل يۈزلىنىش،
نېمە ئۈچۈن بەزى بالىلاردا تۇغۇلۇشى بىلەنلا خولېستې-
رىن يۇقىرى بولىدۇ؟ ئەمدىلا تۇغۇلغان بوۋاقنىڭمۇ قان
بېسىمى يۇقىرى بولىدۇ؟ مانا بۇ ئىرسىيەتنىڭ بەلگىلىك
تەسىر كۆرسىتىشىدىن بولغان. ئىرسىيەتنىڭ تەسىرىنى
مۇنداق بىر ئاددىي مىسال ئارقىلىق چۈشەندۈرەي:
توشقان نېمە يەيدۇ؟ تۇرۇپ يەيدۇ، ناۋادا ئۇنىڭغا تۇخۇم
سېرىقى بىلەن ھايۋانات مېيىنى ئارىلاشتۇرۇپ يېگۈزسەك،
تۇخۇم سېرىقىدا خولېستېرىن يۇقىرى، ھايۋانات مېيىدا
ماي كۆپ بولغاچقا، تۆت ھەپتىدە خولېستېرىن ئۆرلەپ
كېتىدۇ، سەككىز ھەپتىدە ئارتېرىيە قاتىدۇ، 12 ھەپتىدىن
كېيىن توشقان تاجسىمان يۈرەك كېسىلى بولىدۇ. بىيجىڭ
ئۆردىكى ئۈستىدە تەجرىبە ئىشلىدۇق، ئۇنىڭغا تۇخۇم
سېرىقى بىلەن ھايۋانات مېيىنى ئارىلاشتۇرۇپ يېگۈزدۇق،
ئەمما ئەجەبلىنەرلىكى شۇكى، ئۆردەككە ئۇنى كۈندە يې-
گۈزسەكمۇ خولېستېرىن ئۆرلىمىدى، ئارتېرىيىمۇ قاتمىدى،
تاجسىمان يۈرەك كېسىلىمۇ بولمىدى. ھەيران قالارلىق
ئىش. نېمە ئۈچۈن توشقان يېسە ئارتېرىيە قېتىپ، ئۆردەك
يېسە ھېچنېمە بولمايدۇ؟ سەۋەبى، توشقان دېگەن توش-
قان، ئۆردەك دېگەن ئۆردەك ـ دە، ئىرسىيەت ئوخشاش-
مايدۇ. ئادەممۇ شۇنداق. نېمە ئۈچۈن بەزىلەر مايلىق
گۆش يېسە خولېستېرىن ئۆرلەپ كېتىدۇ، ئارتېرىيە قاتى-
دۇ، تاجسىمان يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولىدۇ، ئەمما
يەنە بەزىلەر كۈندە مايلىق گۆش يېسىمۇ ھېچنېمە بول-
مايدۇ، چۈنكى ئالدىنقىلار توشقان مىجەز، كېيىنكىلەر
ئۆردەك مىجەز. ئۆردەك مىجەز ئادەم ھېچنېمە بولمىغان
بىلەن، توشقان مىجەز ئادەمنى نەس باسىدۇ. بەزىلەر
ھېچقانچە تاماق يېمەيمۇ سەمرىپ كېتىدۇ، بەزىلەر تاماقنى
كۆپ يېسىمۇ سەمرىمەيدۇ، چۈنكى ئادەمنىڭ مىجەز ـ
خاراكتېرى ئوخشاشمايدۇ، بەزى نەرسىلەردە ئىرسىيەت
100% بولىدۇ، بەزى ئىرسىيەتتە يۈزلىنىش بولىدۇ. يۇ-
قىرى قان بېسىم، تاجسىمان يۈرەك كېسىلى بولسا بىر
خىل يۈزلىنىش.

ئادەم بىلەن ئادەم قارىماققا ئېگىز ـ پاكارلىق، ئو-
رۇق ـ سېمىزلىك، چىراي ـ شەكىل جەھەتتە ئانچە پەرق-
لىنىپ كەتمىسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئاسمان ـ زېمىن پەرق قى-
لىدۇ. مەسىلەن: ئادەم ھاياتىدا نۇرغۇن بوران ـ چاپقۇن-
لارنى باشتىن كەچۈرىدۇ، ئاچچىقى كېلىدىغان كۆڭۈلسىز-
لىكلەرگە يولۇقۇپ تۇرىدۇ. بەزىلەر ئاچچىقىنى كەلتۈرى-
دىغان كۆڭۈلسىزلىككە يولۇقۇپ ئاچچىقلانسا، يۈرىكى
سېلىپ، قان بېسىمى ئۆرلەپ، چىرايى تاتىرىپ، غەزەپتىن
تىترەپ كېتىدۇ، بەزىلەر ئاچچىقلانسا يۈرىكىمۇ سالماي،
قان بېسىممۇ ئۆرلىمەي، ئاشقازىنى ئاغرىيدىغان، ئاشقا-
زىنى تېشىلىپ قانايدىغان ئەھۋاللار يۈز بېرىشى مۇمكىن.
بىر قىسىم كىشىلەر ئاچچىقى كەلسە، قەنت كېسىلىگە گى-
رىپتار بولىدىغان، يەنە بىر قىسىم كىشىلەر ئاچچىقى كەل-
سە، يۈرەك كېسىلىمۇ بولماي، ئاشقازان كېسىلىمۇ بولماي،
قەنت كېسىلىمۇ بولماي، راك كېسىلى بولۇپ قالىدىغان
ئەھۋاللار بولىدۇ. بۆلۈمىمىزدە يېشى 60 تىن ئاشقان بىر
كىشى بار ئىدى، ئۇ بىر ئۆمۈر ساغلام ياشىغان. بىر كۈنى
ئۇ ئۆيىگە قايتىپ بېرىپلا بىر شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ بو-
لالماي قاپتۇ. ئەسلىدە ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى ۋېلسىپىتتە بىر
تار كوچىدىن چىقىپ بۇرۇلۇشىغىلا قارشى تەرەپتىن كېلى-
ۋاتقان يۈك ماشىنىسىغا ئۇرۇلۇپ كېتىپ، بېلىنىڭ تۆۋىنى
پالەچ بولۇپ قاپتۇ. دوختۇرخانىغا بېرىپ، ئوغلىنىڭ
بۇرنى، ئاشقازىنى، سۈيدۈك يولى، بىلىكى ۋە پۇتىغا
نەيچە ئۆتكۈزۈلۈپ جىددىي قۇتقۇزۇلۇۋاتقانلىقىنى كۆ-

رولپتۇ. ئوغلى 25 ياشقا كىرگەن بولۇپ، توي قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقانىكەن. دوختۇر ئۇنىڭغا ئوغلىنىڭ بېلىنىڭ تۆۋىنى پالەچ بولۇپ قالىدىغانلىقىنى، بۇنىڭدىن كېيىن توي قىلىش، خىزمەت قىلىش، تۇرمۇش كەچۈرۈش ئەمەس، چوڭ ـ كىچىك تەرەت قىلىشىنىڭمۇ تەسكە چۈشىدىغانلىقىنى، ئۆمۈربويى ھالىدىن باشقىلار خەۋەر ئالمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئۈچ كۈندە 10 مىڭ يۈەن پۇل كېتىدىكەن، ئوغلىنىڭ ئەھۋالى مۇشۇنداق تۇرسا، ئۇ ئانىدەمگە كىم قارايدۇ؟ ئاتىسى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئۆيىگە قايتقاندىن كېيىن، غەم ـ قايغۇ دەستىدىن گېلىدىن سۇمۇ ئۆتمەپتۇ. ئاخىر بولماي دوختۇرخانىغا كېلىپ تەكشۈرتسە، قىزىلئۆڭگەچ راكى بولۇپ، كېكىردىكى توسۇلۇپ قالغانىكەن. دەرھال ئوپېراتسىيە قىلىشقا توغرا كەپتۇ. ئوپېراتسىيە قىلغاندىن كېيىن، ئاشقازانىنىڭ ئىككى يېرىدە يارا بارلىقى سېزىلگەن. ئۈچ ئاي ئىلگىرى ناھايىتى ساغلام بىر ئادەم بىرلا روھىي بېسىم بىلەن غەم ـ ئەندىشىدىن باش كۆتۈرەلمەي، ئۈچ ئاي ئىچىدە ئىككى ئورۇندىن ئۈچ كېسەل چىققان، ئاخىر غەم ـ قايغۇ ئىچىدە ئوغلىدىن بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن. دېمەك، بۇ كىشى پالەچ بولۇپ قالغان بالىسى جىددىي قۇتقۇزۇلۇۋاتقاندا، ئۇنىڭغا بولغان بېسىم راك كېسىلىنى پەيدا قىلغان. بەزىلەر بېسىمغا ئۇچرىسا ئېلىشىپ قالىدۇ. بەزىلەر ھەر قانچە ئاچچىقلانغان بىلەنمۇ ھېچنېمە بولمايدۇ. ئوخشاش ئادەم بولسىمۇ، ئاچچىقلانسا، بېسىمغا ئۇچرىسا، بەزىلەر يۈرەك كېسىلى، ئاشقازان يارىسى كېسىلىگە، بەزىلىرى قەنت كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالىدۇ، يەنە بەزىلىرى ھېچنېمە بولمايدۇ. دېمەك، ئادەمنىڭ بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارى، جۈملىدىن روھىي جەھەتتىن بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارى ئوخشاشمايدۇ.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا قىزىل قوغدىغۇچىلارنىڭ كۈندە ئەتىگەندە قىلىدىغان تۇنجى ئىشى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنى كۆرەش قىلىش ئىدى. مەلۇم بىر ئورۇننىڭ پارتكوم سېكرېتارى ئايال ئىدى. ئۇ ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، 100 قېتىمدىن ئارتۇق كۆرەشكە تارتىلغان. چېچى مەجبۇرىي چۈشۈرۈۋېتىلگەن، كۈن بويى تىزلاندۇرۇپ قويۇلغان. ئەمما بۇ ئايال ناھايىتى ئىرادىلىك بولۇپ، كۆرەش قىلىنىپ، ئۆيىگە قايتقاندىن كېيىن نېمە يېگۈسى كەلسە شۇنى يېگەن، ئۇيقۇسى كەلسە ئۇخلىغان، ھېچ ئىش بولمىغاندەك يۈرگەن. شۇ مەزگىللەردە دوختۇرخانىمىزدىكى سېسترالار باشلىقىمۇ تارتىپ چىقىرىلدى. ئۇ شاڭخەيلىك بولۇپ، ئۈلگىلىك سېسترالار باشلىقى ئىدى، بىمارلارغا خۇددى بىر تۇغقان قېرىندىشىدەك مۇئامىلە قىلىدىغان تولىمۇ ياخشى سېسترا ئىدى. باشقىلارنىڭ دېيىشىچە، ئاتىسى تارىخىي ئەكسىلئىنقىلابچى ئىمىش، ئاتىسىغا ئايىدا 20 يۈەن ئەۋەتىپ بېرىدىكەن، شۇڭا سىنىپىي مەيدانى ئېنىق ئەمەس، دەپ قارالغان. بېشىدىن ئىسسىق ـ سوغۇق ئۆتمىگەچكە، ئەتىسى تارتىپ چىقىرىلىدىغانلىقى، چېچىنىڭ چۈشۈرۈپ تاشلىنىدىغانلىقىنى ئويلاپ، بولالماي قالغان، قورققىنىدىن ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ قويغان. ئەتە ئاھانەتكە قالغاندىن كۆرە، ئۆلگىنىم تۈزۈك، دەپ ئويلىغان. ئۆلۈۋالاي دېسىمۇ ئۆلۈۋالغۇدەك جاي تاپالمىغان، تومۇرىنى كېسىپ قانسىراپ ئۆلمەكچى بولغان. لېكىن مۇنداق قىلسا ئاققان قانىنىڭ يەرنى بۇلغىۋېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ بىر چېلەك تېپىپ كېلىپ، ئوپېراتسىيە پىچىقى بىلەن بېغىشىدىكى تومۇرىنى كېسىپ، قېنىنى چېلەككە ئاققۇزغان، قان ئېقىپ يېرىمىغا كەلگەندە، قان بېسىمى تۆۋەنلەپ، قان تومۇرى تارتىشىپ، قان داۋاملىق ئاقالماي، نەتىجىدە ئۆلمىگەن. تاڭ ئاتقاندىن كېيىن قىزىل قوغدىغۇچىلار كېلىدۇ، دېگەننى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ، 5 ـ قەۋەتتىن سەكرىگەن، يەرگە بېشىچە چۈشۈپ، نەق مەيداندىلا ئۆلگەن. نېمە ئۈچۈن بەزىلەر 100 قېتىمدىن ئارتۇق كۆرەش قىلىنسىمۇ ھېچ ئىشى بولمىغاندەك يۈرۈۋېرىدۇ؟ يەنە بەزىلەر ئەتىسى كۆرەش قىلىنىدىغانلىقىنى ئاڭلاپلا روھىي جەھەتتىن تۈگىشىپ كېتىدۇ. مانا بۇ ئادەم بىلەن ئادەمنىڭ بىر ـ بىرىگە ئوخشاشمايدىغان يېرى. ئادەم بىلەن ئادەمنىڭ پسىخىك چىداملىقى، روھىي ھالىتى، مىجەز ـ خاراكتېرى، ئىرادىسى ۋە باشقا تەرەپلىرى ئوخشاشمايدۇ. مانا بۇ ئىچكى ئامىلنىڭ ئوخشاشماسلىقى. شۇڭا بەزىلەردە خولېستېرىن يۇقىرى بولىدۇ. نېمە ئۈچۈن بەزى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ قان بېسىمى يۇقىرى بولىدۇ، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئارتېرىيىسى قېتىپ قالىدۇ؟ چۈنكى بىرسىنىڭ بوۋىسىنىڭ قان بېسىمى يۇقىرى، يەنە بىرسىنىڭ بوۋىسى يۈرەك مۇسكۇلى تىقىلمىسى بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن. شۇڭا ئۇنىڭ قان بېسىمى باشلانغۇچ مەكتەپتىكى چېغىدىلا ئۆرلەپ كەتكەن، مۇبادا سەمرىپ كېتىش ئەھۋالى كۆرۈلسە، كەلگۈسىدە تاجسىمان يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولىدۇ.

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

يۇمۇرلار

...ىلەپ تارتىش

...ڭوقۇغان ئـادەمـكـەن ...ىن ئاغزى هاراقا تەگ- ...ىرنى چىشلەپ تارتقلى

...مۇنداق دېگەن. مەن تې- ...ېرىماي تۇرۇپلا نېمىشقا ...چۈشۈپ كەتتىكىن دەپتە-

...جايىپ كۆڭۈل

...ق، تۈنۈگۈن كۆڭـلـۈم ...ۈەن ئەكىرسەم ئالمىدى- ... ماقۇل دېدىم. بۈگۈن ...ى سېلىگە ئاتـاپ مـاۋۇ ...فتۇرۇپ ئەپ كـەلـدىم. ...ۈمنى هەرگىز قايتۇرمى- ...ىنىڭ كۆڭلۈم دېسىلە.

...سېلىنىڭ كۆڭۈللىرى ئا- ...لكەن ـ ها! بىردەم پۇل- ...ۇزۇككە ئايلىنىدىغان!

خام خىيال

...:

...ىدىن بۇيان ئاسمانغا تولا ...بولۇپ قالدىلىغۇ، دادى-

...ىم بىرەر كاللەك ئالتۇن ...ەرمىكىن دەيمەنا، خو-تۇن.

خوتۇنى:

—نەدە تۇرۇپتۇ سىلىگە ئۇنداق تەييار ئالتۇن؟ ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ يېمىسىلە.

ئېرى:

—شۇ تاپتا ئالتۇن ئەمەس، سەن دەۋاتقان ئاشۇ شورپىنىڭ ئۆزى بولسىمۇ مەيلىتى!

دۇتتارۇپ

دادىسى:

—روسىيەدە ئىككى يىلدەك تۇردۇڭ، رۇس تىلىنى خېلى ئۆگىنىپ قالغانسەن؟ رۇسلار دۇتتارنى نېمە دەيدىكەن؟

بالىسى:

—دۇتتارنى ئۇلار «دۇتتارۇپ» دەيدىكەن، دادا.

چېقىلغان تەخسە

ئا:

—ها، بارمۇ سىلەر؟ ئەملىم بار چاغدا ئوغلۇمغا هەر كۈنى تاماق توشۇپ تۇراتتىڭلار، ياقۇپ ئاخۇنىنىڭ ئاشخانىسىدىكى قاسقاندا ئەمدى مانتا پىشمايدىغان بولۇپ قالدىمۇ نېمە؟

ب:

—ياقۇپ ئاخۇنىنىڭ قاسقىنىدىغۇ هېلىمۇ مانتا پىشىۋېتىپتۇ. بىراق، شۇ مانتىنى سىلەپ كۆتۈرىدىغان تەخسە چېقىلىپ كېتىپ يامان بولدى ئەمەسمۇ!

رەڭلىك كۆزەينەك

قىز:

—نېمىشقا رەڭلىك كۆزەينەك تاقىۋالدىڭىز؟

يىگىت:

—بۇنى تاقىمىسام سىزگە قارىيالمايدىكەنمەن، قەدىرلىكىم.

قىز:

—بۇ نېمىدېگىنىڭىز؟

يىگىت:

—قۇياشتەك جامالىڭىز كۆزۈمنى قاماشتۇرۇۋېتىدىكەن ئەمەسمۇ!

ئىسكىرىپكا چېلىش

ئا:

—هېلى ئىسكىرىپكىدىن ئوت چىقىرىۋېتىمەن، دەۋاتاتتىڭ. بىرەر پەدىگە غاچچىدە چالماسەن، نېمىشقا غىڭشىتىۋېرىسەن ئۇ نېمىنى؟

ب:

—ئۇكامۇي، نەدىن ئەپ كىردىڭ بۇ ئىسكىرىپكىنى؟

ئا:

—قوشنا ياتاقتىكى رۇس يىگىتتىن سوراپ ئەپ كىردىم.

ب:

—ها، مۇنداق دېگىنە، نېمىشقا كەلمەيدىكىن دېسەم، رۇسچە تەڭشەپ قويۇپتۇ ئەمەسمۇ، بۇ ئىسكىرىپكىنى.

توپلىغۇچى: **ئەنۋەر ئابدۇرېھىم**

مۇھەررىرى: **خۇرسەنئاي مەتىمىن**

پروپ ۋە ئۇنىڭ چۆچەكلەر مورفولوگىيىسى نەزەرىيىسى

مۇناجىدىن مۇنۇر

روسىيىنىڭ مەشھۇر فولكلورشۇناسى ۋلادىمىر جاكولېۋىچ پروپ (Vladimir Jakovlevic propp)1895 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى پېتېربۇرگ شەھرىدە دۇنياغا كەلگەن. 1913 ـ يىلدىن 1918 ـ يىلغىچە پېتېربۇرگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا رۇس، گېرمان تىللىرىنى ئۆگەنگەن. 1932 ـ يىلدىن باشلاپ لېنىنگراد ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. دەسلەپ تىل دەرسى ئۆتكەن بولۇپ، رۇس ئوقۇغۇچىلارنىڭ گېرمان تىلى ئۆگىنىشى ئۈچۈن دەرسلىكتىن ئۈچنى تۈزگەن. 1938 ـ يىلدىن باشلاپ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە تەتقىقات بىلەن شۇغۇللانغان. 1970 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ۋاپات بولغان.

ئۇنىڭ فولكلور تەتقىقاتىغا ئائىت ئەسەرلىرىدىن «خەلق چۆچەكلىرىنىڭ مورفولوگىيىسى» (1928 ـ يىل)، «باللار چۆچەكلىرىنىڭ تارىخىي يىلتىزى» (1946 ـ يىل)، «رۇسلارنىڭ قەھرىمانلىق داستانلىرى» (1955 ـ يىل)، «رۇس دېھقانلىرىنىڭ ھېيت ـ بايراملىرى» (1963 ـ يىل)، «كۈلكە ۋە كومېدىيە توغرىسىدا» (1976 ـ يىل) قاتارلىق ئەسەرلىرى بار. ئۇنىڭدىن باشقا 20 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالە يازغان. «چۆچەكلەرنىڭ مورفولوگىيىسى» ناملىق ئەسەر ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسىرى ھېسابلىنىدۇ.

پروپ 32 يىل چۆچەك تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان بولۇپ، چۆچەكلەرنىڭ مورفولوگىيىسى نەزەرىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىن بۇرۇن، ئالدىنقىلارنىڭ چۆچەك تەتقىقاتىدىكى مېتودىنى تەنقىد قىلغان. ئۇ تەتقىقاتچىلارنىڭ چۆچەكلەرنىڭ مەنبەسى ۋە تەرەققىياتىنى زىنغىرلاپ تەتقىق قىلىشىدىن نارازى بولغان. ئۇنىڭچە چۆچەكلەرنى سىستېمىلىق بايان قىلىش ئۇنىڭ مەنبەسى ھەققىدىكى تەتقىقاتلارغا قارىغاندا تېخىمۇ مۇھىم بولۇپ، «ھازىرغىچە بىز يەنىلا چۆچەكلەرنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىپ يۇرمەسلىكىمىز، بەلكى چۆچەكلەرنىڭ بايان قىلىنىشىنى مۇلاھىزە قىلىشىمىز كېرەك. بۇرۇنقىدەك ئالاھىدە شەرھلەنمىگەن بايان مەسىلىلەر بىلەن مەنبەچىلىكنى مۇلاھىزە قىلىش پۈتۈنلەي ئەھمىيەتسىز» دەپ قارى-

غان. پروپ يەنە چۆچەك ماتېرىيالىنىڭ تۈرلەرگە توغرا ئايرىلىشى ـ چۆچەكلەرنى ئىلمىي بايان قىلىشنىڭ بىرىنچى مۇھىم قەدىمى، توغرا تەتقىقات تۈرلەرنى توغرا بۆلۈش ئارقىلىق مەيدانغا كېلىدۇ، دەپ قارىغان ۋە ئەينى دەۋردىكى چۆچەكلەرنىڭ تۈرگە ئايرىلىشنى ئۇقۇم مۇجمەل، چەك ـ چېگرىسى ئېنىق ئەمەس دەپ تەنقىد قىلغان. ھەتتا خەلق چۆچەكلىرىنى «تارىخ ـ جۇغراپىيە تەتقىقات مېتودى» ئارقىلىق تەتقىق قىلىشنى تەشەببۇس قىلغان ۋە بۇ خىل تەتقىقات ئېقىمىنىڭ ئاساسچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن 20 ـ ئەسىرنىڭ دەسلىپىدە چۆچەك تەتقىقاتى ساھەسىدە زور تەسىر قوزغىغان، پروپ ئۆزىنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا «دەۋرىمىز چۆچەك تەتقىقاتىنىڭ چوققىسى» دەپ نام ئالغان فىنلاندىيىلىك چۆچەكشۇناس ئارنې Arne (1867 ـ 1925)نىڭ تەتقىقات ئۇسۇلىغىمۇ گۇمانىي نەزەر بىلەن قارىغان. بولۇپمۇ پروپ پروفېسسور ئارنې «چۆچەكلەرنىڭ تۈرلەرگە ئايرىلىش مۇندەرىجىسى» ناملىق كىتابىدا ئوتتۇرىغا قويغان چۆچەكلەرنى چۆچەك ۋەقەلىكىنىڭ ‹تېمى›غا ئاساسەن تۈرگە ئايرىش ئۇسۇلىغا گۇمان بىلەن قارىغان. پروپ خەلق چۆچەكلىرىنىڭ تېمىلىرى (ئارنې ئاتاپ كېلىۋاتقان ‹تېپ›) ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا كىرىشىدىغان ئىنتايىن زىچ باغلىنىش مۇناسىۋىتى بار. ئۇلارنى خالىغانچە تارتىپ چىقىرىپ، ئايرىم تەتقىق قىلىشقا بولمايدۇ. شۇنداقلا بۇ خىل تۈرگە ئايرىش ئۇسۇلىدا مۇكەممەل ئوبيېكتىپ ئۆلچەم كەم بولغان»، دەپ قارىغان.

ئەلۋەتتە پروپنىڭ قىزىقىدىغىنى چۆچەكلەرنى تۈرگە بۆلۈپ تەتقىق قىلىش بولماستىن، بەلكى چۆچەكلەرنىڭ ۋەقەنى بايان قىلىشتىكى تەسۋىرى ئىدى. پروپ 19 ـ ئەسىردىكى روسىيىنىڭ مەشھۇر سېلىشتۇرما ئەدەبىياتشۇناسى ئا. ن. ۋېسىلوۋىسكى (1838 ـ 1906)نىڭ نەزەرىيىسىنى بايان قىلىدۇ. ۋېسىلوۋىسكى ‹باش تېما› بىر قاتار مۇتىفلاردىن تەركىب تاپىدۇ. يەنى ‹باش تېما› دېگەن خىلمۇخىل ۋەقە مەنزىرىلىرىنىڭ (مۇتىفلارنىڭ) باش تېما تەركىبىگە قوشۇلۇشىدىن ياكى چىقىپ كېتىشىدىن شەكىللەنگەن تېما ماتېرىيالىدۇر. يېڭى مۇتىفلارنى باش تېمىدىكى ئۆزگىرىشچان تۈرنىڭ ئىچىگە قوشقىلى بولىدۇ، دەپ قارىغان. پروپ بۇ خىل تېما بىلەن مۇتىفنى ئايرىپ قارايدىغان كۆز قاراشنى قىزغىن قوللىغان ۋە مۇھىم ئەھمىيىتى بار دەپ قارىغان. بىراق، پروپ ۋېسىلوۋىسكىنىڭ مۇتىفنى يەنە بۆلگىلى بولمايدىغان بىرلىك، دەيدىغان كۆز قارىشىغا باشقىچە پىكىردە بولغان ۋە ۋېسىلوۋىسكى بەلگىلىگەن مۇتىفلارنى يەنە بىرقەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا تېخىمۇ كىچىك بىرلىكلەرگە بۆلگىلى بولىدۇ، دەپ قارىغان.

پروپ تەتقىق قىلغان چۆچەكلەر بىر گۇرۇپپا (100 دانە) ئالاھىدە تېپتىكى رۇس باللار چۆچەكلىرى يەنى ئارنېنىڭ تۈرگە بۆلۈش ئۇسۇلىدىكى 300ـــ749 AT تېپلىق چۆچەكلەر ئىدى. پروپ ئالدى بىلەن ئالاھىدە ئۇسۇلدىن پايدىلىنىپ چۆچەكلەرنى تەشكىل قىلغۇچى تەركىبلەرنى ئايرىپ چىققان. ئاندىن بۇ تەركىبلەرگە ئاساسەن چۆچەككە قارىتا سېلىشتۇرۇش ئېلىپ بارغان ۋە شۇ ئارقىلىق بىر مورفولوگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان نەتىجىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. يەنى چۆچەكنىڭ تەركىبلىرى ۋە بۇ تەركىبلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋەت، شۇنداقلا ئۇلار بىلەن بىر پۈتۈنلۈك ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرگە ئاساسلىنىپ خەلق چۆچەكلىرىنى بايان قىلغان.

پروپ تۆۋەندىكى تۆت خىل ۋەقەنى سېلىشتۇرىدۇ:

(1) پادىشاھ قەھرىمانغا بىر بۈركۈت بېرىدۇ. بۇ بۈركۈت قەھرىماننى باشقا بىر دۆلەتكە ئاپىرىپ قويىدۇ؛

(2) بىر مويسىپىت شۇشىنكىغا بىر ئات بېرىدۇ. بۇ ئات شۇشىنكىنى باشقا بىر دۆلەتكە ئاپىرىپ قويىدۇ؛

(3) پېرىخۇن ئىۋانغا بىر كىچىك كېمە بېرىدۇ. كىچىك كېمە ئىۋاننى باشقا بىر دۆلەتكە ئاپىرىپ قويىدۇ؛

(4) مەلىكە ئىۋانغا بىر ئۈزۈك بېرىدۇ. ئۈزۈك ھالقىسىدىن پەيدا بولغان ياش ئىۋاننى باشقا بىر دۆلەتكە ئاپىرىپ قويىدۇ.

پروپ يۇقىرىدىكى تۆت مىسالنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇلاردىكى ئۆزگىرىشچان تەركىب ۋە ئۆزگەرمەس تەركىبلەرنى ئايرىپ چىقىدۇ. ئۆزگىرىۋاتقىنى بولسا پېرسوناژلارنىڭ ئىسمى ۋە ئالاھىدىلىكى (سالاھىيتى). ئەمما ئۇلارنىڭ ھەرىكىتى ۋە ئىقتىدارى (فۇنكسىيىسى) ئۆزگەرمىگەن. بۇنىڭدىن شۇنداق خۇلاسە چىقىرىشقا بولىدۇكى، خەلق چۆچەكلىرى دائىم ئوخشاش ھەرىكەتنى ئوخشاش بولمىغان پېرسوناژلارغا ئورۇنلاتقۇزىدۇ. بۇنداق بولغاندا خەلق چۆچەكلىرىنى چۆچەك پېرسوناژلىرىنىڭ ئىقتىدارىغا ئاساسلىنىپ تۇرۇپ تەتقىق قىلىشقا بولىدۇ.

ئىقتىدار بەلگىلەشتە ئىقتىدارنىڭ سۇبيېكتى—پېرسوناژغا ئاساسلىنىشقا بولمايدۇ. بەلكى ھەرىكەتنىڭ بايان جەريانىدىكى ئورنىغا ئاساسلىنىش كېرەك. شۇنداقلا يەنە ئالاھىدە بىر ئىقتىدارنىڭ ھەرىكەت جەريانىدا ئىگە بولغان ئەھمىيىتىنىمۇ ئويلىشىش لازىم. شۇڭا پروپ ئىقتىدارغا «ئىقتىدار ـ ھەرىكەت جەريانىدىكى ئەھمىيىتىگە ئاساسلىنىپ تۈرغۇزۇلىدىغان پېرسوناژ ھەرىكىتى» دەپ تەبىر بېرىدۇ.

پروپ چۆچەك ماتېرىيالىنى كۆزىتىش ئارقىلىق تۆۋەندىكىدەك تۆت خىل پرىنسىپنى يەكۈنلەپ چىققان.

(1) پېرسوناژلارنىڭ ئىقتىدارى كىم تەرىپىدىن، قانداق ئورۇنلىنىشىدىن قەتئىينەزەر چۆچەكتىكى ئۆزگەرمەس، مۇقىم ئامىل ھېسابلىنىدۇ. ئىقتىدار بولسا، چۆچەكنى تەشكىل قىلغۇچى ئەڭ ئا-

ساسىي تەركىب.

(2) چۆچەكلەرنىڭ بىلىنگەن ئىقتىدار سانى چەكلىك بولىدۇ.

(3) چۆچەكلەر ئىقتىدارلىرىنىڭ تەرتىپى ئادەتتە ئوخشاش بولىدۇ.

(4) قۇرۇلمىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا بارلىق چۆچەكلەر ئوخشاش بىر خىل تىپقا تەۋە بولىدۇ.

پروپ ئۆزى تەتقىق قىلغان چۆچەك ماتېرىياللىرىدىن 31 خىل ئىقتىدارنى بايقىغان. ئۇنىڭچە ھەر بىر خىل چۆچەكتە بۇ 31 خىل ئىقتىدارنىڭ ھەممىسىنىڭ كۆرۈلۈشى ناتايىن. ئەمما، ئىقتىدارنىڭ كەملىكى باشقا ئىقتىدارلارنىڭ تەرتىپىنى ئۆزگەرتەلمەيدۇ.

پروپ، چۆچەكتە ئوتتۇرىغا چىقىدىغان ئادەملەرنىڭ سانى ۋە تۈرىنىڭ چەكسىز كۆپ، بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغانلىقىنى، يەنى ئۇلارنىڭ ئەسلى خاراكتېرى ۋە ئىجتىمائىي ئورنى قاتارلىق تەرەپلەردىن پەرقلىنىدىغانلىقىنى، ئەمما بۇنداق پەرقلەردىن ھالقىغان، ۋەقەلىك ئەھمىيىتى ئاتا قىلغان ئورتاقلىقنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ھەم بۇنىڭ سانى چەكلىك بولغان ئابستراكتنى روللارنى تەشكىل قىلىدىغانلىقىغا دىققەت قىلغان. رول بىلەن ئىقتىدار ئوتتۇرىسىدا ماسلىق مۇناسىۋىتى بار. لوگىكا جەھەتتىن ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇن ئىقتىدارلار دائىم بىر خىل «ھەرىكەت مەيدانى» نى تەشكىل قىلىدۇ، دەپ قارىغان. ئۇ رۇس چۆچەكلىرىدىكى رولنى يەتتە تۈرگە بۆلگەن:

(1) سەلبىي پېرسوناژ
(2) ساخاۋەتچى
(3) ياردەمچى
(4) قۇتقۇزۇلغۇچى
(5) يەتكۈزگۈچى
(6) باش قەھرىمان
(7) ساختا باش قەھرىمان

بىر رول ئادەتتە ئۆزىنىڭ ئالاھىدە ھەرىكەت سەھنىسى بىلەن ماسلىشىپ كېلىدۇ. ئەمما بەزىدە ئالاھىدە ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. يەنى بىر رول بىرقانچە ھەرىكەت سەھنىسى ئارىسىدا ھەرىكەت قىلىدۇ. بەزىدە بىر ھەرىكەت سەھنىسى بىرقانچە روللارغا بۆلۈپ بېرىلىدۇ. يۇقىرىقى يەتتە خىل رول بىر ھېكايىدە بىرلا ۋاقىتتا كۆرۈلۈشى ناتايىن. بەزىدە بىر خىل رول باشقا بىرنەچچە خىل رولنىڭ ۋەزىپىسىنى ئورۇندايدۇ. رولنىڭ چۆچەكتە زادى قانداق سالاھىيەتتىكى كونكرېت پېرسوناژ تەرىپىدىن ئورۇنلىنىشى ئۆزگىرىش قانۇنىيىتىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ.

ئەڭ ئاخىرىدا پروپ چۆچەكنى بىر پۈتۈن گەۋدە سۈپىتىدە تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇلاھىزە قىلىدۇ. خەلق چۆچەكلىرى ئادەتتە سەلبىي پېرسوناژنىڭ يامانلىق ھەرىكەتلىرى ياكى باش قەھرىماننىڭ مەلۇم خىل كەمتۈكلۈكىدىن باشلىنىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا توي مۇراسىمى (توي قىلىش) ياكى كەمتۈكلۈكنىڭ تولۇقلىنىشى... قاتارلىقلار بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. بۇ جەريان «ئۇچرىشىش» دېيىلىدۇ. بىر چۆچەك بىر ياكى بىرقانچە «ئۇچرىشىش» تىن تۈزۈلۈشى مۇمكىن (بۇ تاق ياكى قوشما چۆچەكلەرنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ.)

شۇنىڭ ئۈچۈن چۆچەكلەرنىڭ بىر پۈتۈن قۇرۇلمىسىنى تەتقىق قىلغاندا، ئالدى بىلەن چۆچەك ئۆز ئىچىگە ئالغان «ئۇچرىشىش»لارنىڭ سانىنى بىلىش كېرەك. «ئۇچرىشىش» لار ئوتتۇرىسىدا ئوخشاش بولمىغان مۇناسىۋەت شەكىللىرى بولىدۇ.

شۇنداق قىلىپ خەلق چۆچەكلىرىنى ئىقتىدار، رول ۋە ئۇچرىشىش قاتارلىق تەرەپلەردىن تەتقىق قىلغىلى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ھەر قايسىسىنى ماس ھەرپلىك بەلگىلەر ئارقىلىق ئىپادىلەپ، گۇرۇپپىلارغا ئورۇنلىشىش گرافىكىنى سىزىپ چىققىلى بولىدۇ ھەم بۇ ئارقىلىق چۆچەكلەرنىڭ رەڭگارەڭ قۇرۇلما مورفولوگىيىسىنى ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. بۇنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ تېخىمۇ بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا چۆچەكلەرنىڭ تىپى ۋە تېمىسى قاتارلىقلارنى تەھلىل قىلغىلى بولىدۇ.

ياپونىيە ئالىمى بېيگاڭ چىڭسى پروپنىڭ چۆچەكلەر مورفولوگىيىسى ئىلمىي نەزەرىيىسىنىڭ ئاساسلىق نەتىجىلىرىنى ئىككى تەرەپكە يىغىنچاقلايدۇ.

بىرىنچى، چۆچەكلەردىكى ئايرىم كونكرېتنى «سەھنە پېرسوناژلىرى» بىلەن ئابستراكتنى «رول»نى (پېرسوناژ ۋە رول) پەرقلەندۈرۈپ چىققان.

ئىككىنچى، چۆچەكلەردىكى ئايرىم كونكرېتنى «ھەرىكەت» بىلەن ئادەتتىكى ئابستراكتنى «ئىقتىدار» (ھەرىكەت ۋە ئىقتىدار) نى پەرقلەندۈرگەن. مۇئەييەن بىر تىپ سىستېمىسىدا سەھنە پېرسوناژلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئايرىم كونكرېتنى ھەرىكەتلىرى بۇ تىپ سىستېمىسى ئۆز ئىچىگە ئالغان چۆچەكلەرنىڭ ئۆزئارا پەرقلىق بولۇشىغا تۈرتكە بولۇپ، ئۇلارنى ئالاھىدىلىككە ئىگە قىلىدىغان ئامىل بولۇپ قالغان. ئەمما رول بىلەن ئىقتىدارنىڭ مۇناسىۋىتى شۇ خىل تىپ بوشلۇقى ئۆز ئىچىگە ئالغان چۆچەكلەرنىڭ ئورتاقلىققا قاراپ تەرەققىي قىلىشىغا تۈرتكە بولغان ئامىل.

پروپنىڭ «چۆچەكلەرنىڭ مورفولوگىيىسى ئىلمى» نەزەرىيىسى دۇنياغا كېلىپ، خېلى ئۇزاق ۋاقىتلارغىچە ئاز ساندىكى تەتقىقاتچىلارنىڭ ئوبزورلىرىدىن باشقا، مەيلى سوۋېت ئىتتىپاقى، مەيلى چەت ئەللەردە بولسۇن ھېچقانداق ئېتىبارغا ئېرىشەلمىگەن. پەقەت 1958 ـ يىلى بۇ ئەسەر تۇنجى قېتىم ئىنگلىز تىلىغا تەرجىمە قىلىنغاندىن كېيىنلا غەرب دۇنياسىنىڭ كەڭ دائىرىلىك تەتقىقاتى ۋە

مۇنازىرىسىنى قوزغىغان. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئەسەر 1966 ـ يىلى ئىتالىيان تىلىغا، 1968 ـ يىلى پولشا تىلىغا، 1970 ـ يىلى رۇمىنىيە تىلىغا ۋە فرانسۇز تىلىغا، 1972 ـ يىلى گېرمان تىلىغا ئارقا ئارقىدىن تەرجىمە قىلىندى. نۇرغۇن تەتقىقاتچىلار پروپنىڭ نەزەرىيىسىگە يۇقىرى باھالارنى بەردى.

«چۆچەكلەرنىڭ مورفولوگىيىسى ئىلمى» 20 ـ ئەسىر ئەدەبىيات تەتقىقاتى ساھەسىدىكى ئۆزگىچە خاسلىققا ئىگە بولغان ئالاھىدە ئەسەر دەپ قارىلىپ، قۇرۇلمىچىلىق تەپەككۇر ئۇسۇللىرىنىڭ مەنبەلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قۇرۇلما ئەپسانىشۇناسلىقنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە ئاساس بولۇپ قالدى. قۇرۇلما بايانچىلىقنىڭ ئاساسچىسى تزۋېتان تودوروۋ (Tzvetan Todorov 1939)، كلائۇد برېموند (Claud. Bremond) گرەيماس (A. j. Greimas) قاتارلىقلار پروپنىڭ نەزەرىيىسىگە ئاساسلىنىپ ۋە ئۇنى ئۆزگەرتىش، تەرەققىي قىلدۇرۇش ئارقىلىق ھەر قايسىسى ئۆزىگە خاس قۇرۇلما بايانچىلىق نەزەرىيىلىرىنى شەكىللەندۇرگەن.

ئامېرىكىلىق فولكلورشۇناس ئالان داندىس (Allan Dundes 1934) تىلشۇناسلىق ئۇقۇملىرىنى پروپنىڭ نەزەرىيىۋى سىستېمىسى ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ، ئۇنى تېخىمۇ توغرا، تېخىمۇ ئىلمىي سەۋىيىگە كۆتۈردى ۋە ئۇنى شىمالىي ئامېرىكا ئىندىئانلىرىنىڭ خەلق چۆچەكلىرى تەتقىقاتى جەريانىدا قوللىنىپ، مەشھۇر ئەسىرى «شىمالىي ئامېرىكا ئىندىئانلىرى خەلق چۆچەكلىرىنىڭ مورفولوگىيىسى» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىنى نەشر قىلدۇرۇپ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى دۇنياسىدا بىرقەدەر چوڭ تەسىر پەيدا قىلدى.

ئەلۋەتتە نۇرغۇن تەتقىقاتچىلار پروپنىڭ نەزەرىيىۋى سىستېمىسىنىڭ كەمچىلىكلىرى ئۈستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ باردى. كۆپچىلىكنىڭ بىرقەدەر بىرلىككە كەلگەن پىكرى: پروپنىڭ خۇلاسىلىرى ۋە تەتقىقات ئۇسۇللىرى نۇقسانسىز ئەمەس، مەسىلەن، پروپنىڭ بارلىق ئىقتىدارلارنىڭ تەرتىپى بىردەك بولىدۇ، دېگەن تەلىماتىنى ئىسپاتلىماق قىيىن، دېگەندىن ئىبارەت بولدى. بولۇپمۇ قۇرۇلمىچىلىقنىڭ پىرى سترائوس بىلەن پروپنىڭ ئېلىپ بارغان بىر مەيدان مۇنازىرىسىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، سترائوس پروپنىڭ قوللىغۇچىسى ۋە تەنقىدچىسى ئىدى.

پروپ سترائوسنىڭ تەنقىدلىرىگە جاۋاب قايتۇرۇپ تۇرغان. ئۇنىڭ قارىشىچە سترائوس بىر پەيلاسوپ، ئەمما ئۆزى بولسا سېپى ئۆزىدىن تەجرىبىچى ئىدى. پروپ ئەزەلدىن ئۆزىنى مەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئالاھىدە بىر خىل شەكلى ــ سېھىرلىك چۆچەكلەرنى تەتقىق قىلغۇچى، ھەرگىزمۇ ھەممىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان قانۇنىيەتنى تاپقۇچى ئەمەس، دەيتتى. نېمە ئۈچۈن سېھىرلىك چۆچەكلەرنى تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىپ تاللاشقا كەلسەك، ئۇ تەتقىقاتچىنىڭ ئەركىنلىكى، سترائوسنىڭ ئۇنىڭ ئورنىنى ئەپسانىلەر ئېلىشى كېرەك، دەپ قاتتىق تەلەپ قىلىشى ئۆز كۆز قارىشىنى باشقىلارغا تاڭغانلىق ھېسابلىنىدۇ، دەيتتى. سترائوس پروپنىڭ «چۆچەكلەرنىڭ مورفولوگىيىسى ئىلمى» نەزەرىيىسى «شەكىلۋازلىق»تۇر، شۇڭا ئۇنىڭ ھېچقانداق قىممىتى يوق، دەپ ھۆكۈم قىلغان. بۇنىڭغا قارىتا پروپ سترائوس «شەكىلۋازلىق» نىڭ ئېنىق مەنىسىنى چۈشەنمەيدىكەن، دېگەن. ئۇ، ئۆز تەتقىقاتىنىڭ فىنلاندىيە ئېقىمىدىكىلەرنىڭ ۋەقە تەتقىقاتىدىن ئاللىقاچان ھالقىپ كەتكەنلىكىنى، خەلق چۆچەكلىرىنى بىر پۈتۈن سىستېما نۇقتىسىدىن تەتقىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان ھەمدە «باللار چۆچەكلىرىنىڭ تارىخىي يىلتىزى» ناملىق ئەسىرىدە خەلق چۆچەكلىرى بىلەن جەمئىيەت، تارىخ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى مۇلاھىزە قىلغانلىقىنى، «چۆچەكلەرنىڭ مورفولوگىيىسى ئىلمى» ناملىق ئەسىرىنىڭ شۇنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى ھەمدە ئۇلارنىڭ ئۆزئارا بىر ـ بىرىنى تولۇقلايدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. پروپ سترائوسنىڭ بىر قىسىم كونكرېتنى خۇلاسىلەرگە بولغان گۇمانى ئۈستىدە توختىلىپ، ئۇنىڭ ئۆزى ئېلىپ بارغان ئەمەلىي تەجرىبە ۋە ئىنچىكە مۇلاھىزىلەرنى چۈشەنمىگەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. كىتابتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان خۇلاسىلەر مۇنداقلا چىقىرىلغان ھادىسىۋى نەرسىلەر بولماستىن، بەلكى يۈزلىگەن، مىڭلىغان چۆچەكلەرنى تەرتىپكە ئايرىش، سېلىشتۇرۇش، ئېنىقلاش ئارقىلىق يەكۈنلەنگەن دەيدۇ.

پروپ بىلەن سترائوس ئوتتۇرىسىدىكى مۇنازىرە ئەمەلىيەتتە قۇرۇلمىچىلىق تەتقىقاتچىسىنىڭ تەتقىقات جەريانىدىكى ئىختىلابىدىن ئىبارەت. سورىس ناھايىتى جانلىق قىلىپ: پروپنىڭ مۇلاھىزە قىلىدىغىنى مولى قۇلۇلىسىنىڭ مەرۋايىتنى قانداق پەيدا قىلىش جەريانى بولسا، سترائوسنىڭ چۈشەندۈرمەكچى بولغىنى مەرۋايىتنىڭ پەيدا بولۇشىدا قۇرۇلما ئەھمىيىتىگە ئىگە بولغان ئەڭ ئىپتىدائىي قۇم دانىچىلىرىدۇر، دېگەنىدى.

پايدىلانغان ماتېرىيال: لياڭ «جوڭگو خەلق چۆچەكلىرىنىڭ مورفولوگىيىلىك تەتقىقاتى» شەنشى ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1996 ـ يىلى 1 ـ نەشرى.

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

ئەقىل كۆرسە، كۆز كۆرەر

ۋاھىتجان غوپۇر

سۇلىرى شارقىراپ ئېقىۋاتقان چوڭ ئۆستەڭنىڭ كۆۋرۈك بېشىدا ئاپتاپ بىلەن شامال بەس تالىشىپ قاپتۇ. شامال دەپتۇ:

— ئىككىمىز ئەلمىساقتىن ئادەملەر بىلەن ئارىلىشىپ ياشاپ كەلدۇق. بىلىشىمچە، ئادەملەر تۇغۇلۇپ تاكى تىنىقىدىن قالغۇچە كۆزىگە تايىنىدىكەن. كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتەلەيدىكەن.

— بۇ گېپىڭ خاتا، — دەپتۇ ئاپتاپ، — ئادەملەر كۆزىدىن كۆرە ئەقىل، سېزىمىگە تايىنىپ مەقسەتلىرىگە يېتەلەيدۇ.

— ياق، ئادەملەرگە كۆز ھەممىدىن مۇھىم!

— ئەقىل، سەزگۈ ھەممىدىن مۇھىم...

تالاش - تارتىش داۋاملىشىپتۇ.

ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ ئاپتاپ، — سەن كۆزى ساق، ئەمما ئەقىل، سەزگۈسى زىيانغا ئۇچرىغان بىر ئادەمنى تاپ؛ مەن ئەقىل، سەزگۈسى بېجىرىم، ئەمما كۆزى كور ئادەمنى تاپاي، شۇلارنىڭ ئەمەلىيىتىدىن قايسىمىزنىڭ ھەق، قايسىمىزنىڭ ناھەقلىقىنى ئايرىمامدۇق — دەپ ئاپتاپ بىلەن شامال كېلىشىپتۇ.

ئاپتاپقا ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ، قۇلىقىنى دىڭ تۇتقىنىچە ئۆز يولىنى تېپىپ كېتىۋاتقان ئەما كىشى ئۇچراپتۇ. شامالغا ئۆزى كېلىشكەن، يۈرىكى چىلاشقۇدەك ئىچكەن، ئوڭغۇل - دوڭغۇل دەسسەپ، دەلدەڭشىپ كېتىۋاتقان بىر مەست كىشى ئۇچراپتۇ. ئاپتاپ بىلەن شامال ئۆزلىرى تاپقان ئىككى كىشىنى كۆۋرۈك بېشىغا ھازىر قىلىپتۇ.

— ئالدى بىلەن سېنىڭ ئادىمىڭ مۇشۇ كۆۋرۈكنىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتۈپ باقسۇنچۇ! — دەپتۇ ئاپتاپ.

شامال مەست كىشىگە نېمىلەرنىدۇر دەپتۇ. ھېلىقى مەست «چاتاق يوق!...» دېگىنىچە قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، كۆۋرۈككە قەدەم بېسىپتۇ، ئۇ كۆۋرۈكنىڭ ئوتتۇرىسىغا بارا - بارمايلا مەينىڭ تەسىرىدە تەڭپۇڭلۇقىنى يوقىتىپ، سۇغا چۈشۈپ كېتىپتۇ.

ئاپتاپ ئۇنى قىرغاققا چىقىرىپ، دەرەخكە يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپتۇ.

ئاپتاپ ئەما كىشىگە بىر نەرسىلەرنى دەپتۇ. ئەما كىشى بېشىنى لىڭشىتقىنىچە كۆۋرۈككە يېقىنلاپ كەپتۇ. ئۇ ئالدى بىلەن سۇنىڭ ئاۋازىنى ئوبدان تىڭشاپتۇ. ئاندىن ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ كۆۋرۈكنىڭ ئىككى يېنىنى مۆلچەرلىۋېلىپ، ئوتتۇرا ئارىلىقنى بەلگىلىۋېلىپ، شۇ يۆنىلىشنى بويلاپ، كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ كېتىپتۇ.

— قانداق، قايىل بولغانسەن؟ — دەپتۇ ئاپتاپ.

— توغرا يەكۈنىڭگە قايىل بولدۇم، — دەپتۇ شامال.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا «كۆز ئەمەس، ئەقىل كۆرىدۇ»، «كۆز دېگەن كامار نېمە، كۆرمىسە بىكار نېمە» دېگەن ئاتىلار سۆزى شۇنىڭدىن قالغانىكەن.

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى)

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

بالام، خەت يېزىشنى ئۇنتۇما

ئۆيگە تېلېفون ئورناتقاندىن بېرى، مەن سۆزلەپلا، قول تەۋرەتمەيدىغان بايۋەچچىگە ئايلىنىپ قالدىم. دامغا خەت يازسام «ئىش بولسا تېلېفون قىلىڭ» دەپ يېزىپ قوياتتىم،دادام بولسا «خەت يېزىشنى ئۇنتۇما» دەپ ئەسكەرتىپ تۇراتتى.

بالا چوڭ بولسا دادىسىنىڭ رايىغا باقماپتۇ، دېگەندەك ئىشىم بولسىلا تېلېفوندىلا سۆزلىشەتتىم ھەم ئۆي ئەھۋالىنىمۇ سوراپ تۇراتتىم.شۇڭا دادامنىڭ خەت يېزىشى ھاجەتسىز ئىدى.بىر قېتىم تېلېفون قىلسام دادام:

ـ تېلېفوننى ئاز قىلىپ، كۆپرەك خەت يازغىن. بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆز بىلەن كۆڭۈلدىكىنى دەپ بولغىلى بولمايدىكەن، دەپ قوپال تەگدى. دادام خەتنى بەك ئۇزۇن يازىدۇ، ۋاقتى بولغاندىكىن ئۇزۇن يازىدۇ ـ دە، لېكىن ھەر بىرجۈملىسىدىن پەرزەنتلىرىگە بولغان سېغىنىشى يالقۇنجاپ تۇراتتى. مەن ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشى، ئىشلىرىم چېچىمدىنمۇ تولا، شۇڭا خەتنى زۆرۈر بولسا ئۇزۇن، بولمىسا قىسقىلا يازىمەن. بەزىدە ئوغلۇمغىمۇ يازغۇزۇپ ئىككىمىزنىڭ سالىمىنى تەڭلا يەتكۈزىمەن. كاماندىرۇپكىغا چىقىش، خىزمەت ۋە ئۆي ئىشلىرى تۈپەيلىدىن چارچاپ كېتىپ، خەتنى بەك كىچىكتۈرۈۋېتىدىغان ھەم ئاددىيلا يېزىپ قويىدىغان بولدۇم. بۇ بەلكىم چاغداشلىرىمىزغا ئورتاق بولغان ھېسسىيات خەسسىلىكىنى كۆرسىتىپ بەرسە كېرەك.

بىر قېتىم دادام خەتنىڭ بېشىغا «ئوغلۇم» ئاخىرىغا

«داداڭدىن» دەپلا يېزىلغان خەتنى ئەۋەتىپتۇ. مەن بۇ ئاق قەغەزنى كۆرۈپ دادامنىڭ كۆڭلىنىڭ بەكمۇ يېرىملىكىنى بىلدىم. دادام پۇل ـ مالغا ئەمەس، روھىي تەسەللىگە موھتاج، ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر پارچە خەت ئەڭ زور تەسەللى بولىدۇ. مەن ئەمدى خەتنى كېچىكتۈرسەم بولمايدۇ. ئەتراپ قاراڭغۇ ھەم سۈكۈتكە چۆمگەن بولۇپ، مەن ئۆزۈمنىڭ خىزمەتتىكى تۇتۇق ۋە ئوڭۇشسىزلىقلىرىمنى، دۇنيا قاراشلىرىم توغرىسىدىكى ئوي ـ پىكىرلىرىمنى يېزىپ، بۇنىڭغا ئېلان قىلىنغان ماقالەمنى قوشۇپ ئەۋەتتىم. دادام جاۋاب خېتىدە:

ـ گەرچە غىزالانسامۇ كۆنلىرىم ئۆتۈۋېرىدۇ، لېكىن ھەر ئايدا بىر خېتىڭنى كۆرمىسەم چىدىمايدىكەنمەن. ئېلان قىلىنغان ماقالەڭنى كۆرۈپ ناھايىتى سۆيۈندۈم، ماقالىدىكى بىر سۆز تازا مۇۋاپىق ئەمەس، بۇنداق ئۆزگەرتسەڭ...

ئىككىمىزنىڭ خەتلىرى ئەمدى تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراش بىلەنلا كۇپايىلەنمەي، بەلكى ئىككى دوستنىڭ سىردىشىشىغا ئايلانغانىدى.

بىر كۈنى خەت ـ چەكلەر بۆلۈمىدىكى يولداش سەي ماڭا بىر پارچە خەتنى بەردى. ئادرېس يېزىلغان سۆزلەرنى كۆرۈپ بىر قىسما بولۇپ قالدىم. خەتنى ئاچسام سۆزلەر ئەگرى ـ بۈگرى يېزىلغانىدى. ئۇقتۇمكى، دادام يېرىم پالەچ بولۇپ، ئوڭ قولى بىلەن پۈتۈنى مىدىرلىتالمايدىكەن. خەتنى سول قولىدا يازغانىكەن. ئەللىك نەچچە سۆزلۈك بۇ خەتنى ئىككى سائەتتىن ئارتۇق ۋاقىتتا يېزىپتۇ. خەتتە يەنە «خەت يېزىشنى ئۇنۇتما» دەپ جېكىلەپتۇ. مەن «ئوڭ قولۇڭنى مىدىرلىتالمىغاندىكىن تېلېفوندا قىل» دېسەم، دادام جاۋاب خېتىدە «تېلېفون ئۇرۇشتىن بەك قورقىمەن، ھېچقانداق بىر قىزغىنلىق يوق، خەتنى سەن كۆپرەك، مەن ئاز يازاي، يەنىلا خەت يازغان ياخشى» دەپتۇ. دادامنىڭ كېسىلىگە پايدىلىق دورىلىق ھاراقتىن ۋە بىر جۈپ تۇمۇر شارەك ئەۋەتتىم. لېكىن بۇلار پايدا قىلماپتۇ، كېيىن دادامنىڭ خېتىمۇ، سۆزلىرىمۇ ئازلاپ كەتتى. ئاخىرى بىر كۈنى ئۆيدىكىلەردىن كەلگەن تېلېفوننى ئالدىم. «دادىمىز تۈگەپ كەتتى». ھەسسىنە، مەن ئەمدى دادامنىڭ ئەگرى ـ بۈگرى يېزىلغان خەتلىرىنىمۇ مەڭگۈ كۆرەلمەيدىغان بولدۇم.

جوۋ يۈچى ئىمزالىق بۇ ماقالە «مىللەتلەر مەدەنىيەت مەجمۇئەسى» ژۇرنىلىنىڭ 2002 ـ يىللىق 10 ـ سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.

بۇسارەم ئىمىن تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

CELOM

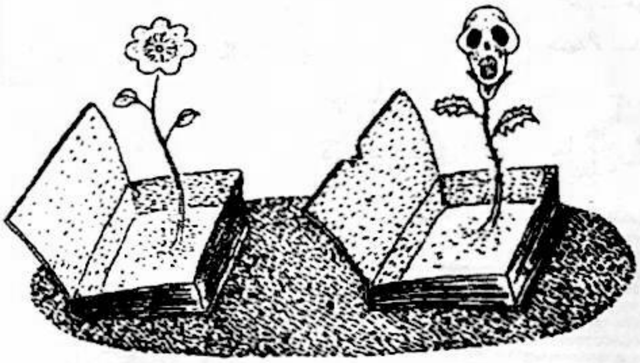

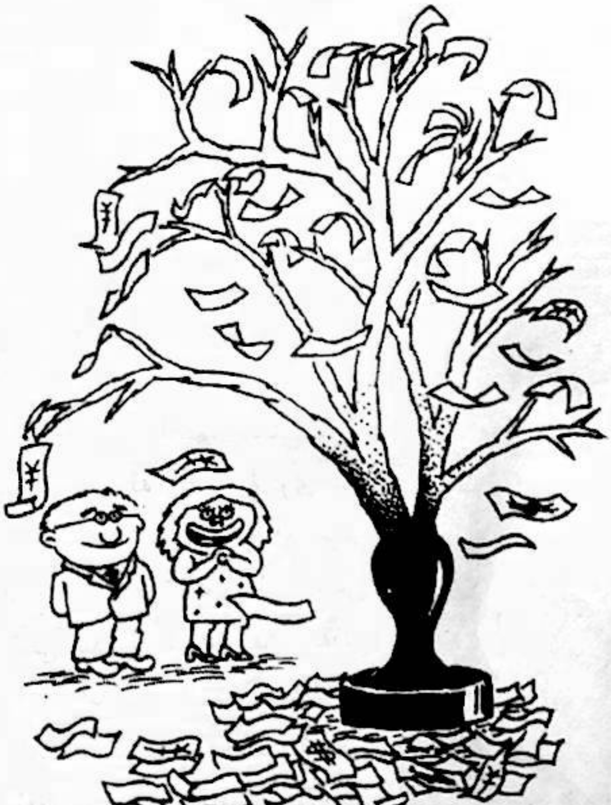

Arman
阿尔曼

ARMAN®

تەن ساقلىق - زور بايلىق !

ئارمان قۇۋۋەت تالقىنى - شىنجاڭنىڭ داڭلىق مەھسۇلاتلىرى بولغان ياڭاق، بادام، نوقۇت، مېغىز، سۈت ۋە قايماق قاتارلىقلار خام ئەشيا قىلىنىپ، يۇقىرى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق زامانىۋى ئىلغار ئىشلەپچىقىرىش ئۈسكۈنىلىرىدە ئىشلەنگەن يېڭى بىر مەھسۇلات ئوزۇقلۇق ۋە دورىلىق قىممىتى ئىنتايىن يۇقىرى يېمەكلىك.

ئارمان قۇۋۋەت تالقىنى تەركىبىدە ئادەم بەدىنىگە زۆرۈر بولغان ئومۇملۇق ئاقسىل، يېرىك ماي، يېرىك تالا، لىنول كىسلاتاسى، كالتسىي، زىنىك، فوسفور، تۆمۈر، ماگنىي ۋە ۋىتامىن B1، B2، PP، C، E قاتارلىق ماددىلار بار بولۇپ، ئورگانىزملارنى قۇۋۋەتلەيدىغان ئالىي يېمەكلىك.
ئارمان قۇۋۋەت تالقىنى يېش - ئۆسمۈرلەر ۋە ياشانغانلارنىڭ بەدىنىنى كۈچلەندۈرۈپ، قۇۋۋەت تولۇقلايدىغان، مېڭىنى قۇۋۋەتلەپ، زېھنىنى ئاشۇرىدىغان كۆڭۈلدىكىدەك تەبىئىي دورىلىق ۋە ساغلاملىق يېمەكلىكىدۇر.